

Evangélikusok: a szabadság és felelősség keresztényei

Mi teszi az evangélikust? – Akár feleslegesen önmarcangolóknak is tűnhet a kérdés. Hiszen szüleink, nagyszüleink, első lelkészeink imádságra tanító szava egyházunkhoz köt; gyülekezetünk gyermekkorunktól természetes közösségünk; énekeink otthonos áhítatot vagy éppen lelkesülést zengenek körénk; Luther Márton imádságai és iratai elgondolkodtató szembenézések az Úr munkájával rajtunk és bennünk; büszkeségeink Bél Mátyástól Kossuthon, Petőfin és Mikszáthon át Ordass Lajosig, Sztehlo Gáborig a világ előtt is magasra tartott lámpásai az evangélikuságnak. A család, a hit, a kultúra ereje kérdés nélkül is megválaszolja nap mint nap, mi az evangélikus.

De ha ennyire magától értetődik önmagunk egyházi azonosságá, miért tudjuk egyre kevésbé vonzóan, de akár csak megtartóan kifejezni ezt az örömhírt – még megkeresztelt fiataljaink számára is –, nemhogy a hitet, a lelki tisztulást, a megszabadulást azoknak, akik Krisztustól nagyon távolról indulva keresik a megváltást? Mi a tartalma annak a félévezredes lutheri talentumnak ma, amellyel jobban kellene gazdálkodnunk?

Teológiai és történeti definícióink vannak – jómagam hiányolom azoknak a morális és társadalmi vállalásainknak a közös végiggondolását, amelyek megkülönböztetnek minket jószándékú, jóra való ateistáktól, a más istent vallóktól vagy akár a más felekezetű keresztény testvéreinktől. Nem azért, hogy elválasszanak tőlük, éppen ellenkezőleg: identitásában biztos ember és közösség tud igazán mély, önátadó egységbe lépni másokkal, Krisztusban.

Az örökérvényű igazságainkat nem kell kutatnunk, hiszen a szeretet és a megváltás keresztény hitünk biztos alapzata. De miért is lenne megragadó a teljesítményre, a világ mind mélyebb és szélesebb megismerésére ösztönzött ifjúság számára, ha a Biblia tanításaiból csak a tilalmakat olvasnánk ki nekik? A harmadik évezred elejének Magyarországon javaslom, forgassuk magunkban azt a fogalmat, amely felrázta az európai embert, és amelyet Luther is kedvvel használt: *a szabadságot*.

Az *Ágostai hitvallás* szerint reformált egyház a 21. század elejének nyugati világában számomra a szabadság egyháza: tudjuk, hogy van lehetőségünk a rossz és a jó között dönteni, bármilyen erősnek tűnnek is a körülmények kényszerei, bármilyen súllyal nehezednek is ránk saját bűneink. A szabadság megélése adja azt az autonómiát, amelynek talapzatán megóvhatjuk magunkat a tömegdemokrácia fullasztóan színvonalatlan populizmusától, a tömegmédiá lélekrombolóan kártékony manipulációjától. És a szabadságra hangsúlyt fektető keresztény önmeghatározásból meríthetünk erőt a felelősség belátásához és vállalásához.

Lutheránusként ugyanis tudjuk, hogy szabadságunk nem a korlátlanság illúziója: hitvallóink, történelmünk hősei és közösségei, gyülekezeteink megtartó presbiterei, lelkészei, énekes asszonyai példája számunkra feladat, hűség és világlátás. Ennél is nagyobb felelősségünk áll fenn a megváltó Krisztus előtt, az ő áldozatának megrendítő és felmagasztaló ténye cselekedetről cselekedetre szembesít minket saját választásaink evangélikus keresztényiségével.

Önmegfogalmazásunk egyben üzenet is a világnak. Nagy a tétje, hogy száz magyarországi polgártársunkból a három evangélikust mi jellemzi. Bizonyosan lehetnek-vannak az itt leírtaknál jellemzőbb vonások is – az egyházstratégia közös végiggondolása, vitája alkalom rá, hogy keressük meg azokat a kulcsszavakat is önmagunkról, amelyekkel azonosulni tudunk.



Nagy
Olivér

Pünkösdről sokadszor...

Pünkösti ünneplésünk elengedhetetlen része az Apostolok cselekedetei 2. fejezetének felelevenítése. A keresztény egyház megalakulására emlékezve nem hagyhatjuk szó nélkül a Szentlélek kitöltetésének eseményét, a történeteket, amelyek elindították Isten családját azon az úton, amelyen még ma is jár. A mennybemenetel csodája után vagyunk tíz nappal, amikor Jézus Krisztus átlépte a tér és az idő határait, hogy a Szentlélek által a világ végezetéig a tanítványaival maradhasson. A tanítványok újra visszatérnek Jeruzsálembe. Minden addigi bizonytalanságuk és kishitűségük ellenére már biztossá válik a számukra: mesterük minden körülmények között megtartja ígéreteit.

Mi az első, amit felfedezhetünk a pünkösti történetben? A tény, hogy a tanítványok aratás ünnepére mindnyájan együtt vannak, ugyanazon a helyen. Ez volt a Szentlélek munkájának első kézzelfogható eredménye. Létrejön a hívők közössége, akik békességben és közösségben vannak együtt egy konkrét ünnepi alkalommal. Együtt, közösen imádkoznak és vároknak. Felismerik a közösségi imádság hatalmas erejét. Valamint azt, hogy Isten ígéreteit csak az ő általa kijelölt helyen kaphatjuk meg. Csak az engedelmes és Istenhez odaforduló ember éli át Isten beteljesülő akarátát. Az engedelmes és megnyílt emberbe áradhat szabadon az ő szabad Lelke – aki először elvégzi az övéiben Isten mennyei akarátát, majd az övéi által adja tovább azt. Isten emberei így az ő közvetlen munkatársaivá válnak.

A pünkösti történet másik fontos mozzanata a hirtelen hatalmas, szélrohamhoz hasonló zúgás, amely betöltötte az egész házat, ahol a tanítványok ültek. Isten újabb csodája volt ez. A tanítványok nem tudták, honnan jön és hová megy tovább. Viszont imádkoztak érte, és készen álltak arra, hogy befogadják. Az Apostolok cselekedeteiben azt olvassuk, hogy amikor imádkoztak, megrendült a föld, és mindnyájan beteltek Szentlélekkel. A valódi, Isten szerinti imádságba életek rendülhetnek bele, mert azokat a Szentlélek ereje változtatja meg. Mi már tudjuk, hogyan. Ha valaki ezzel a szándékkal áll oda Isten elé: Uram, itt vagyok, tied az életem, mutasd meg bűneimet, és vezess az azokból való szabadulás útján. Tégy velem belátásod szerint, és ajándékozd nekem a te Szentlelkedet. Adj hitet, bocsánatot, békességet, vezetést. Ilyenkor talán még a legüresebb szív is megtelik, talán egy pillanatra meg is rendül.

A harmadik csoda a lángnyelvek érkezése, ahogyan Jézus ígérte: „*elküldöm magam helyett a Szentlelket.*” A lángnyelvek minden tanítványra kivétel nélkül leszálltak, és végtelen szabadságot nyújtottak nekik. Ezt a szabadságot, ezt a földi dolgokkal szemben érzett kötetlenséget minden hívő ember átéli, és szabaddá válik Isten szeretetében. Szabaddá válik a gyűlölettől, a felebarátok iránti szeretetlenségtől.

Ne feledkezzünk meg a negyedik fontos mozzanatról sem. Az újabb hangról, amely immár a tanítványok száját hagyja el. Megszűnik a Bábel óta tartó hangzavar, az emberiség egyik nagy bűnéből Isten csodálatos eszközt kovácsol, és Lelke által rendet teremt. A tanítványok mindenki számára érthető módon kezdenek el beszélni Isten fenséges dolgairól. Péter igehirdetése összefoglalja mondandójukat, és ma már nyelvek százain érthetik a pünkösti történet üzenetét. Péter Jézus Krisztus szeretetéről, a kereszthalálról, a bűnbocsánatról és az új élet lehetőségeiről beszél. Egyesek jobb esetben csodálkoznak, mások csúfolódnak. Isten ígéről egy széles körnek sajnos ma is ugyanez a véleménye. Kérdésüket visszafordíthatjuk feléjük: vajon nem ti vagytok-e édes bor mámorító hatása alatt? Vajon

nem ti tompítjátok-e el az értelmeteket, az érzéseiteket a kísértés által kínált rövid időszakra az ördög édes borával? Vajon nem öl meg, nem butít el és nem dönt-e nyomorba titeket az Isten nélküli élet?

De aki egyszer abbahagyja a csodálkozást, a csúfolódást, és elkezd komolyan utánajárni mindannak, amit a Szentírás mond, az átéli azt az igazságot, hogy mindaz, amit a Biblia tanít Isten szeretetéről, az elsőtől az utolsó szóig igaz. Isten ehhez nyelvezetek széles tárházát kínálja a Szentírás által.

Pünkösöd legfontosabb üzenete az, hogy a szó nemcsak a fülelig és az értelemig ér el. Kétségkívül csoda az, ha Isten igéjét, az örömhírt rendszeresen anyanyelvünkön hallgathatjuk. Nemzetiségi kisebbségben élve ez felértékelődik, és ideális állapotban különleges „kettős” állampolgárságot biztosít, anélkül, hogy politikai eszközzé válna. De ami ennél is fontosabb: pünkösöd átélése bizonyágtétevé tesz bennünket. Mivel ledöntötte a zsidók és pogányok között húzódó válaszfalat, betemetheti a felekezetek között évszázadokon át ásott lövészárkokat, és megszüntethet minden fokú társadalmi széthúzást.

Péter arról beszél, hogy az értünk szenvedő Jézus, akit kínok között megfeszítettek és megölték, mindezek ellenére nagyon szeret bennünket. Aki ezt hiszi, és szem előtt tartja, megkapja Isten Szentlelkét, bűnbocsánatot és örök életet nyer. Isten élő Lelke kitarja a zárt kapukat, segít megtalálni a fiókokban rozsdásodó, rozoga zárakba illő kulcsokat. Segít terjeszteni az örömhírt, feloldja az általános nyugtalanságot, kicsiny közösségeket tesz lélekben nagygyá, mozgássá változtatja az egy helyben való toporgást, megszünteti az álmélkodást, és véget vet a terméketlen csúfolódásnak.

A tanítványok Jeruzsálemben együtt voltak, imádkozva közösen várakoztak. Majd személy szerint a mennyből megkapták Isten ajándékát. Isten újra beteljesített ígéretét. Kétkedő, gyarló, egyszerű emberekből egyszerre bizonyágtétevé, nélkülözés és üldöztetések közepette is bátran szolgáló földi egyházalapítókká lettek. Csodálatos, ugye?! Isten adja, hogy az ő Lelke mindannyiunk életében elvégezhesse ezt a szolgálatot.

Nagy Olivér a szlovákiai Alsószeli Evangélikus Egyházközség magyarul és szlovákul szolgáló lelkésze.



Jász Attila

Majd

1977-ben Jakob Gautel és Jason Karaindros egy angyal-detektort szerkesztenek. És Prágában be is mutatják egy kiállításon. Állítólag, ha angyali lényt vél érzékelni a kiállított térben, kigyullad egy lámpa. Ám valójában a csendet méri. És minél nagyobb, annál fényesebben izzik a vitrinbe szerelt villanykörte. Kékes fényel árasztva el a helyiséget, azúrkék palástot borít a látogatók szemére. (Az Úr azúrszín köpenye alatt Mallarmé mosolyog megbocsátóan Marlene Dietrichre.) Miként a váratlan beálló, kínos hallgatáskor. Várva, hadd repüljék csak át a némaság angyalai a jégbe dermedt szobát. A süketnéma biztonsági örök örök kék fényben vakoskodnak, reménykedve, holnap majd valaki egy kis zajt üt legalább, s ők a huzatos sötétben vacogva pihenhetnek egy kicsit.

Képek a természetes teológiában

Nyíri
Kristóf

Jelen írásom¹ háttérben döntően az a feltételezés áll, hogy az emberi gondolkodás egyaránt bír verbális és perceptuális dimenzióval, miközben a perceptuális, elsődlegesen a vizuális dimenzió az ősi és alapvető. A mondott feltételezés mellett itt nem fogok érvelni, hiszen megtettem ezt számos korábbi tanulmányomban.² Állást foglaltam az uralkodó nézettel szemben, melynek értelmében Wittgenstein szerint képek csak verbális interpretációjuk által tesznek szert jelentésre. Azt igyekeztem megmutatni, hogy Wittgenstein felfogásában a mentális műveletek a szavakra és a vizuális belső képekre egyaránt kiterjednek, hogy a verbális és vizuális képzetek összefonódva funkcionálnak, és hogy éppenséggel vannak olyan esetek, amikor a képmegértés teljességgel független a nyelvhasználattól.

A 20. század filozófiája – a nyelvi fordulat igézetében – általában vállrándítással intézte el mind a mentális, mind a fizikai képeket. A vallásfilozófiára pedig – a zsidó-keresztény hagyományban – sosem volt jellemző, hogy a képeknek az emberi megismerésben játszott nélkülözhetetlen szerepén töprengjen.

Mármost judaizmus és kereszténység persze a könyv vallásai. Okkal feltételezhető, hogy annak a hívőnek a vallásos érzéseit és tapasztalatait, aki szent szövegek világában nőtt fel, verbális képzetek színezik, sőt formálják; vizuális észlelését és belső képi világát szükségképpen befolyásolják, megszűrik és módosítják a korábbi szövegelmények. Ehhez képest ahhoz az őseredeti vallásos tapasztalathoz, amelyre jelesül William James összpontosított (JAMES 1902), és éppenséggel Kálvin *sensus divinitatis*ához, „ama egyszerű és eredeti tudáshoz, amelyhez a természet pusztá menete elvezetett volna bennünket, ha Ádám nem bukik el”³ alapvetően hozzátartoznak a belső lelki képek, a környező világ bizonyos sajátos képei, továbbá a készített képek és szobrok. Írásom ezen képek természetére és válfajaira kérdez rá, valamint szerepükre a nem kinyilatkoztatott vallás szintjén. Előbb azonban hadd időzzek még röviden a kinyilatkoztatott vallások területén.

¹ Jelen tanulmány bővebb változata angolul az *Oxford Handbook of Natural Theology* (szerk. Russell Re Manning. Oxford University Press, Oxford, 2011) című kötetben jelenik meg.

² NYÍRI 2001, 242–266. o. Rövidített magyar fordítása: A gondolkodás képelmélete. In: *Kép, beszéd, írás*. Szerk. Neumer Katalin. Gondolat, Budapest, 2003, 264–278. o. és Wittgenstein's Philosophy of Pictures. In: Alois Pichler – Simo Säätelä (szerk.): *Wittgenstein: The Philosopher and his Works* c. kötetben, 2005, 281–312. o. Magyar fordítása: Képek mint eszközök Wittgenstein filozófiájában. *Világosság*, 2002/1. 5–21. o.

³ CALVIN, Jean: *Institutio Christianae religionis* (1559), I. könyv, 2. fejezet.

Képek a kinyilatkoztatott vallásokban

A képek szerepe a könyv vallásaiban alaposan kutatott téma a judaizmus esetében, kiváltképpen pedig a kereszténység esetében, ahol a két fő kérdés: hogyan képviselheti a láthatatlant a látható – az alapvető válasz úgy szól, hogy Krisztusban Isten testté lett –, s hogy vajon a képek betölthetik-e a *biblia pauperum* szerepét, azaz közvetíthetik-e az Írás narratíváját az írástudatlanokhoz.⁴

Farrer 1948-ban megjelentetett *The Glass of Vision* című könyvében – a cím a Korinthusiaknak írt első levélre utal (13,12) – az Újszövetség „hatalmas képeiről”⁵ beszél, amelyek nélkül, amint mondja, „a tanítás nem természetfeletti kinyilatkoztatás volna, hanem útmutatás a jámbor és erkölcsös életre vonatkozóan. Éppen azért, hogy a nagy képekhez kötődik, válik a lelki útmutatás kinyilatkoztatott igazsággá.” (FARRER 1948, 42. k.) A megrendítő fölismertetés, valami addig rejtettnek meggyőző fölmutatása – így értem Farrer mondanivalóját – többet igényel a pusztá szavaknál; képeket igényel. Amikor Farrer képekről szól, elsősorban a képes beszédre gondol; de a metaforák és a vizuális képek, amint ezt fentebb jeleztem, egyetlen kontinuumhoz tartoznak, és számos olyan helyre mutathatunk Farrer írásaiban, ahol a szerző ténylegesen vizuális lelki képekre céloz, midőn például Szent János látomását idézi fel Isten Fiáról: mint „a Bárány, mintha leölték volna. Hét szárva volt és hét szeme.” (Uo. 48. o.) Nem kétséges, hogy mind Edmond Cherbonnier 1953-ban, mind Ian Barbour 1976-ban, Farrer álláspontját úgy interpretálták, hogy az a szó szoros értelmében vizuális lelki képekre vonatkozik. „Talán a filozófusok is és a teológusok is – írja Barbour – midőn szavakba foglalt kijelentésekre összpontosítottak, hajlamosak voltak arra, hogy figyelmen kívül hagyják a képek szerepét az emberi gondolkodásban.” (BARBOUR 1976, 2. fej.) Barbour a ritka, dicséretes kivételek egyikeként Farrert idézi – ugyanebben az összefüggésben H. H. Price-ra is utalva. Cherbonnier, ellenkezőleg, élesen kritizálta volt Farrert. Elemézve utóbbinak „arra irányuló kísérletét, hogy a »szó teológiáját« vizuális képekkel mint a keresztény igazság úgymond elsődleges közegével helyettesítse”, Cherbonnier erre a következtetésre jut: „a bibliai kinyilatkoztatás egyetlen feltétel mellett lenne képekben megragadható – ha Isten az ő kinyilatkoztatását nem szavakban, hanem képeskönyvben testesítette volna meg. Vajon az a tény, hogy nem így tett, pusztá véletlen, avagy ellenkezőleg, mind ember, mind Isten megértése szempontjából a legmagasabb jelentőséggel bír, hogy Isten valójában szava által nyilatkozott meg?” (CHERBONNIER 1953, 22. o.)

Képek a természetes vallásban

A képek tehát lényegi szerepet töltenek be a kinyilatkoztatott vallásokban. Ám képek önmagukban nyilván nem tudják a kinyilatkoztatás üzenetét közvetíteni. Azok számára, akik az Újszövetség narratíváját nem ismerik vagy nem hiszik el, Krisztus a kereszten egy szenvedő emberi lény képi ábrázolása. Ahogyan Hans Belting tömören fogalmazza *Kép és kultusz* című könyvében: „A kép (...) csak akkor érthető, ha az ember ráismer az Írás alapján. Arra emlékeztet, amit az Írás elbeszél.” (BELTING 2000, 10. o.) Vagy ahogyan Rahner magyarázta, a képek verbális interpretációt igényelnek ahhoz, hogy szemlélőjük kifejezetten kereszténynek ismerhesse fel őket. Nincsen olyan

⁴ FREEDBERG 1989, 162. kk. kiválóan áttekinti a témakört.

⁵ Farrer kifejezése: „tremendous images”. Ez a kifejezés persze Hume-ot idézi fel: „we find the tremendous images to predominate in all religions.” HUME 2007, 100. o.

vizuális valóság, amely önmagában feltárná a maga keresztény jelentését.⁶ A természetes teológiáról megjelentetett 1802-es klasszikus munkájában Paley valamelyest rokon, noha megcsavart érvet hoz fel. A könyv vége felé ahhoz a megfogalmazáshoz jut el, hogy mivel az isteni természet fölötti elmélkedés „meghaladja képességeinket”, a „fájdalmas absztrakció elől (...) érzéki képekbe menekülünk”, s ily módon kép-imádatnak eshetünk áldozatul, mely veszélyt a kinyilatkoztatás segít elkerülni: ha a szöveg tekintélyét nem tévesztjük szem elől, „a képességeinknek tett leereszkedő engedmény” vállalható (PALEY 1809, 442. k.). Amennyiben a képeknek és vizuális képzeteknek csupán segéd szerepet tulajdonít, Paley hamis elmefilozófia foglya. Ám helyénvaló hangsúlyozni, hogy képek csakis a természetes teológia tartományában játszhatnak többé vagy kevésbé önálló szerepet. És éppen ez az a pont, ahol Cherbonnier Farrert bírálja. Utóbbi persze elismerte, írja Cherbonnier, hogy „a hit tárgyát (...) nem maguk a képek alkotják, hanem a mögöttük rejlő valóság, amelyre mutatnak”. Ám ekkor feltehető a kérdés: „Lehetséges-e erről a valóságról valamit mondanunk, avagy meg kell elégednünk azzal, hogy a képekre tekintünk? (...) ha a válasz úgy szól, hogy a képek mögötti valóság kifejezhető szavakban, akkor *ipso facto* a szó visszaiktatott a kinyilatkoztatás alapjává, s ezzel a képek fölöslegessé lettek.” (CHERBONNIER 1953, 21. o.) A zsákutcából, írja Cherbonnier, Farrer a természetes teológia irányába kísérelt meg kijutni. Ezt Cherbonnier kétségbeesett elhatározásnak nevezi (uo. 22. o.). Jelen írásom nézőpontjából tekintve azonban Farrer alkalmas lépést tett. Hadd ismertessem itt érvelésének döntő szakaszát.

Képeknek, állítja Farrer, lényegi szerepük van „Isten természetes megismerésében”. Ahogyan írja, és engedtessek meg nekem, hogy itt hosszabban idézzek *The Glass of Vision* című könyvéből,

„sem a kinyilatkoztatásban, sem a racionális teológiában nem mutathatunk a képtől el, oda, amit a kép jelöl: mindkét esetben meg kell elégednünk azzal, hogy a valóságra azzal utalunk, hogy megértjük a képet. Mindazonáltal a racionális analógiák egyfelől és az Istenre vonatkozó kinyilatkoztatott képek másfelől nem ugyanúgy funkcionálnak: (...) a racionális analógiák természetes képek: a kinyilatkoztatott alakzatok (...) nem természetesek. – A racionális analógiák természetesek (...) abban az értelemben, hogy spontánok lehetnek, és eredetileg azok is voltak: ha véges dolgok nem mutatkoznak meg számunkra az istenség szimbólumaiként, nem tehetünk szert Isten természetes ismeretére. (...) A csillagok beszélhetnek teremtőjükéről, az erkölcsi érzék a törvények alkotójáról: ám nincsen olyan mintázat, amely mintegy magától a szemünkbe ötlöve a Szentháromságról beszélne... A racionális analógiák természetesek egy második értelemben is: az analógia, amelynek révén a természetes szimbólum Istenre látszik mutatni, ama valóságos reláción alapszik, amely Istennel összeköti. (...) Miközben a kinyilatkoztatott képek általában csak példabeszédek.” (FARRER 1948, 93–95. o.)

Képekkel találkozunk, sugallja Farrer, képekkel a természetben és a természet képeivel, amelyek önmagukban és önmaguk által képesek arra, hogy bennünk valamiféle magasabb valóság benyomását keltsék; továbbá a vizuális

A képek szerepe a könyv valásaiban alaposan kutatott téma (...) a kereszténység esetében (...) a két fő kérdés: hogyan képviselheti a láthatatlant a látható – az alapvető válasz úgy szól, hogy Krisztusban Isten testté lett –, s hogy vajon a képek (...) közvetíthetik-e az írás narratíváját az írástudatlanokhoz.

⁶ RAHNER 1983. Lásd az átdolgozott változatot is: *Anstöße systematischer Theologie: Beiträge zur Fundamentalontologie und Dogmatik*. In uő: *Sämtliche Werke*. 30. köt. Herder, Freiburg, 2009. 481. o.

képek természetes jelentéshordozók, mivel hasonlóság révén jelentenek, miközben a szóképek jelentése konvención alapszik. „Tényleg olyan ritkák azok a keresztények – kérdezi Farrer –, akik legközelebbi kapuja a láthatatlan világ felé egyszerűen a természeti tény ébresztette áhítat?” (Uo. 96. o.) A szöveg, mellyel a *The Glass of Vision* kezdődik, idézet a Rómaiaknak írt levélből: „*Ami ugyanis megtudható az Istenről, az világos előttük, maga Isten tette számukra nyilvánvalóvá. Mert ami benne láthatatlan: (...) arra a világ teremtése óta műveiből következtethetünk.*” (Róm 1,19–20; katolikus ford.) Az Írásnak ez a passzusa Farrer számára nem a kinyilatkoztatott, hanem a természetes teológia területén jelent vezérfonalat. „Egyelőre – mondja abban az érvelésben, amelyre itt összpontosítok – eltekintünk a természetfeletti kinyilatkoztatástól, és a természetes vallást tekintjük: azt kell megértenünk, hogy Istent a természet révén hogyan fogjuk fel... (...) A természetes teológia (...) olyan interpretációs kánont nyújt, amely kívül áll a kinyilatkoztatott igazság sajátos területén.” (Uo. 98. és 111. o.)

Amire jelen írásomban kísérletet teszek, hogy tudniillik vázlatos áttekintését adjam azoknak a módoknak, ahogyan a képek a természetes vallásban funkcionálnak, bizonyos értelemben a szent képek Farrer-féle filozófiája folytatásának tekinthető. Ugyanakkor egyfajta lázongásnak is a természetes teológia mai főáramával szemben, amelyben – mint ezt az olvasó persze tudja – nincs hely sem képek, sem vizuális képzetek számára. Úgy gondolom, hogy nem kell hinnünk az „univerzálisan hozzáférhető tanúság” eszméjében ahhoz, hogy kísérletet tehessünk egy olyan fenomenológia fölépítésére, amely bizonyos meghatározott vizuális tapasztalatok nyomán keletkező spontán vallásos érzéseket vesz számba. A következőkben egy effajta fenomenológia körvonalainak vázolására vállalkozom.

A láthatatlan vizualizációja

Aquinói Tamás arra vonatkozó nézeteit tárgyalva, hogy vajon lehet-e képet alkotni a testetlen dolgokról, Kenny azt írja, hogy mindenesetre „a nem testi dolog képe nem azáltal kép, hogy hasonló volna tárgyához”, ám hozzát teszi: „Jó okunk van azt hinni, hogy ami X képét X képévé teszi, az *soha* nem X-szel való hasonlósága, még akkor sem, ha X testi.” (KENNY 2004, 98. k.) Ezen utóbbi kommentár nyilván WITTGENSTEIN ama megjegyzését visszhangozza, miszerint „[b]ármilyen képe lehet: ha a kép fogalmát megfelelően kiterjesztjük” (1969, 163. o.). Ez a megjegyzés aligha képviseli teljes hűséggel Wittgensteinnek a *Philosophische Grammatik*ban a témáról vallott fölfogását, még kevésbé azt a fölfogást, melyet a *Nachlaß* a maga egészében sugall.⁷ Wittgenstein nem Nelson Goodman számára taposta ki az utat; Ernst Gombrich, a *hasonlóság* szerepének hangsúlyozásával a képi reprezentációban,⁸ vagy Richard Wollheim, aki a „valamiként-látás” és „benne-látás” fogalmát használta a képi jelentés élményének magyarázatára, inkább tekinthetők Wittgenstein örökösének. A „benne-látás” egy válfaja már Husserl korai gondolkodásában megjelenik;⁹ azt, amit a képbe „belelátunk”, Husserl „képjelenségnek” nevezi, s azt a fontos megfigyelést teszi, hogy lényegi konfliktus (*Widerstreit*) áll fenn a „képdolog” (például a kép, amint a falon függ) és a „képjelenség” között.¹⁰ előbbivel szemben az utóbbi jellegzetesen *elmutat*¹¹ a „képszűzse” felé – arra mutat, amit a kép leképez, képvisel.

⁷ Lásd *Képek mint eszközök Wittgenstein filozófiájában* című tanulmányomat, amelyre fentebb hivatkozom.

⁸ Lásd Gombrich *on Image and Time* című esszémet. NYÍRI 2009b, különösen a 3. oldalt.

⁹ Husserl a *Hineinschauen* szót használja, lásd HUSSERL 1980, 53. o.

¹⁰ Lásd pl. Husserl 1980, 489. k. és 493. k. Vö. *Kép – fenomen – valóság*, 25. k. és 27. k.

¹¹ Lásd pl. Husserl 1980, 34. és 37. o. A husserli kifejezések: *über sich hinausweisen, hindurchweisen, hinwegweisen, von sich wegweisen*.

Annak a gondolatnak, hogy a kép elmutat önmagáról, döntő jelentőségű megfogalmazását adta Rahner. Mint írta: elsöre úgy tűnhetne, „hogya a tekintet megtorpan a közvetlenül tekintett és határolt tárgynál”. Ám „a közvetlenül tekintettnek határát és sajátosságát egyáltalán csak akkor tapasztalhatjuk, amennyiben a pillantás mindig túl is mutat ezen a határon, a nem-tekintett láthatónak megsziszébe [Weite des ungeschauten Schaubaren]. A tekintettel tehát (...) együttjár egyfajta érzéki transzcendenciatapasztalat.” És így „az olyan kép is, amelynek nincsen közvetlenül vallási témája, elvileg vallásos kép lehet, ha szemlélete (...) az érzéki transzcendenciatapasztalat révén ama tulajdonképpeni vallásos transzcendenciatapasztalatot felkelti és részt vesz annak konstituálásában” (RAHNER 1983, 479. k.).

Azokat a képeket, amelyeket a következőkben itt leírni és bemutatni kísérlünk, a *transzcendáló képek* elnevezéssel illelhetjük. Azt feltételezzük róluk, hogy közvetlen jelentésük mellett és közvetlen jelentésükön túl kiterjesztett jelentéseket képesek sugallni; kiterjesztett jelentéseket, amelyekre mutatnak, de amelyeket nem jelenítenek meg. A szokásos – és persze nyilvánvaló – tartomány, amelyben ilyen képek kereshetők: a bennünket körülvevő természeti világ.

Az isteni legszembevetőbb természetes képe a *fény*. Az elementáris vallási megtérések William James által vizsgált sorozatában döntő történéseként szerepelnek „a fény áradásának” vagy a „fény ragyogó lángjának” látomásai, „a fény teljességének” vagy „a fény és ragyogás sugarainak” élményei és hasonlók.¹² A fény teremtése ott áll számtalan ősi kozmogónia kezdetén, beleértve természetesen az Ószövetséget is. Amikor John Martin *A mennyei város és az üdvösség folyója* című festményét (1. kép) először bemutatták a Királyi Akadémián 1841-ban, Milton *Elveszett Paradicsoma* eme soraival együtt állították ki: „Mindennek alkotója, / Fény Forrása – dicsfényed szemvakító.”¹³ Pattison *Icons of Glory* című fejezetében, kitűnő tárgyalását adja a „fény teológiájának”, hangsúlyozva, hogy keleti ortodox nézőpontból a fény „nem pusztán szimbóluma vagy képe az istenségnek; ő maga isteni” (PATTISON 1998, 126. o.). Gadamer terminológiáját felidézve: amire itt a fény képe a maga kiterjesztett jelentéseként mutat, az a képtől *nem-megkülönböztetett*.

Fizikai világunkban a fény forrása a *nap*. Hume *Natural History of Religion* című munkájának 7. szakaszában az ősi perzsák istenére utal mint aki „képeként a napot helyezte a látható univerzumba”. És persze a napimádatnak a vallások történetében számtalan változata volt, mint ahogyan kortárs kultúrákban ma is van. Hadd említsék itt egy olyan vallást, amelyet *In the Beginning is the Icon* című, korábban már hivatkozott könyvében Sigurd Bergmann érint. Ez Peru szinkretikus vallása, melyben, mint Bergmann írja, „keresztény-katolikus eszmék integrálódtak a helyi emberek világképébe, miközben a helyi vallási hiedelemrendszerek a maguk



1. kép. John Martin: A mennyei város és az üdvösség folyója, 1941



2. kép. Andesi/katolikus hívő rajza. Forrás: Bergmann



3. kép. Andesi/katolikus hívő festménye. Forrás: Bergmann

¹² JAMES 1902, 68., 215., 22. és 245. o.

¹³ 3. könyv, 374. sor, Jánosz István fordítása. Köszönettel tartozom Beke Lászlónak, amiért felhívta figyelmemet erre a festményre.



4. kép. Caspar David Friedrich: Vándor a ködtenger felett



5. kép. Caspar David Friedrich: Napfelkelte Neubrandenburg közelében



6. kép. Austin Farrer: A képek újjászületése. Címlapgrafika

részéről keresztény eszmék új felfogását eredményezték” (BERGMANN 2009, 123. o.). Bergmann beszámol egy magasan az Andokban elhelyezkedő kisváros katolikus gyülekezetéről, ahol két missziós nővér arra ösztönözte a hívőket, hogy „hitüknek adjanak vizuális kifejezést”, azaz rajzoljanak és fessenek. Bergmann közread néhányat az így létrejött képek közül. Két képet kifejezetten a „Földanya” személyéhez köt, aki a „központi istenség az andesi vallásban” (uo. 124. o.). Számomra mármost különösen figyelemreméltó, hogy mindkét képen szembevető módon ott szerepel a nap is (2., 3. kép). És persze hegyeket is látunk, ami aligha meglepő ebben a régióban. De hadd jegyezzem meg, hogy általánosságban is *a hegy képe* kimagasló vallási jelentőséggel bír; ehhez a körülményhez pillanatokon belül visszatérek.

A fény elfátyolozható. A *fátyol* képének mély vallási konnotációi vannak, gondoljunk csak Pál szavaira: „*ha majd az Úrhoz térnek, eltűnik a fátyol*” (2Kor 3,16; katolikus ford.). Ehelyütt nem bocsátkozhatom a fátyol kép elemzésébe; arra kell szorítkoznom, hogy éppen csak megemlítsék két fizikai jelenséget, amelyek elfátyolozhatják tekintetünket, vagy elfátyolozhatják előlünk a fényt: a *ködre* és a *felhőkre*. Előbbi a témája Caspar David Friedrich *Vándor a ködtenger felett* című híres festményének (1817–1818) (4. kép). A kép magányos alakot ábrázol, amint az, mély alázatot sejtetve, a természet látványára tekint. Vegyük észre, hogy amit lát, az nemcsak a köd alatt, hanem a távoli magas hegyek is. Friedrich eme festménye szerepel azon a weboldalon, amely a 2010-es St. Andrews-i Gifford-előadást hirdeti – címe *The Face of God*, az előadó Roger Scruton. Úgy vélem, a szervezők alkalmas képet választottak – az alapító szándéka szerint a *Gifford Lectures* a 19. század vége óta folyamatosan a természetes teológia jegyében áll. Friedrich egy másik festménye, a *Napfelkelte Neubrandenburg közelében* (1835) (5. kép) a fény forrását elfátyolozó felhőket ábrázol, a látható mögött valami magasabbat, noha láthatatlant sugallva – olyan sugallat ez, amelyet az ember alighanem az idők kezdete óta érzett, s amelyet művészek számtalan képben közvetítettek. Ezek a képek – festmények, fotók – igencsak drámaiak lehetnek, mint például az, amelyik Farrer *The Making of St. John's Apocalypse* új kiadásának címlapját díszíti (6. kép).¹⁴

Miközben felhők transzcendenciát sugallhatnak azzal, hogy fátyolt vonnak tekintetünk elé, a hegyek ugyanezt tehetik azáltal, hogy pillantásunkat mérhetetlen magasságokba emelik. McGrath rámutat a hangsúlyos szerepre, amelyet a Bibliában az isteni kinyilatkoztatás során hegyek játszanak, és felidézi „a metafizikus költő”, Henry Vaughan hegymetaforikáját, mely „»a túlnani világgé« iránti emberi vágyódást fejezte ki” (MCGRATH 2008, 61. k.). Pattison emlékeztet arra az elemzésre, amelyet Rubljov „Szentháromság”-ikonjáról (7. kép) John Baggley adott, s mely szerint a hegy „valami mélységesen jelentős esemény szimbóluma”.¹⁵

¹⁴ Lásd fentebb a 25. jegyzetet.

¹⁵ PATTISON 1998, 129. o. Az utalás Baggley *Doors on Perception* című könyvére (1987) vonatkozik.

Hegyek éppenséggel nem hiányoznak a mély vallásos tapasztalatok James-féle gyűjteményéből. Az egyik jellegzetes beszámoló: „Számos alkalommal éreztem, hogy közeli kapcsolatban vagyok az istenivel. Ezek a találkozások kéretlenül és váratlanul következtek be... Egyszer akkor történt, midőn egy magas hegy csúcsáról lenéztem (...) az óceánra, amely a láthatárig terjedt, és az érzés megismétlődött, amikor másik alkalommal ugyanarról a pontról letekintve semmit nem láttam magam alatt, csak a fehér felhők végtelen kiterjedését... Amit ezen alkalmak során éreztem: identitásom időleges elvesztését, melyet megvilágosodás kísért, megmutatván valamit, ami jelentőségében mélyebb az életnél.” (JAMES 1902, 69. o.)

Az ismeretlen Isten című esszékötetében Kenny méltatja „a hegyekről író viktoriánusok legnagyobbikát, John Ruskit”. Mint Kenny fogalmaz, „Ruskin szerelme a hegyek iránt nem ismert határokat: számára minden természeti szépség, minden erkölcsi jószág, a magas csúcsok eszményi nyugalomához való közelség vagy az attól való távolság szerint volt megítélendő. Számára a hegyek voltak a föld nagy katedrálisai.” (KENNY 2004, 156. o.) Kenny megjegyzi, hogy „kapcsolatok érzékelhetők a hegyek iránti viktoriánus szenvedély és a vallást illető viktoriánus ambivalencia között. (...) Azok, akik feladták az Ábrahám, Izsák és Jákób örök Istenébe vetett hitet, boldogan őrizték meg az áhitat magasztos tárgyaként a Mont Blanc, a Monte Rosa és a Matterhorn örök havasait. John Tyndall, a Royal Society agnosztikus elnöke¹⁶ – folytatja Kenny – így írta le a Weisshorn csúcsáról elébe táruló látványt: „Valami különös hatás áradt közvetlenül a lelkemig; ez nem az Értelem vagy Tudás, hanem a *Lét* örömeinek és üdvének érzése volt: része voltam és részem volt, s a Természet transzcendens dicsőségében teljesen megfeledeztem magamról mint emberről.” (KENNY 2004, 160. k.) Albert Bierstadt festménye, a *Napfelkelte a Matterhornon* (1875) (8. kép), több témánkat is együvé gyűjti: a fényt, a ködöt és a hegyeket. A kép előterét facsoport foglalja el. Ha nem is olyan grandiózus szimbólum, mint a hegyé, *a fa képe* is bír transzcendáló vonásokkal. Baggley számára a fa az „élet és spirituális növekedés” szimbóluma (lásd PATTISON 1998, 129. o.). Caspar David Friedrich *Tölgyfa a hóban* című festménye (1820-as évek) (9. kép) alighanem megélhető ilyen szimbólumként. Szerényebb szinten bármely *növény* képe is a növekedés szimbóluma; miközben ugyanakkor az átmenetiség, a pusztulás és az újjászületés szimbóluma is. Heinrich Rombach a növénytermesztés elemi tapasztalatában a vallás fundamentális lehetőségét látja (ROMBACH 1977, 77. o.). A két perui kép, amelyet fentebb tárgyaltunk, s amelyeket Bergmann a „Földanyával” hoz kapcsolatba, határozottan sugall ilyen összefüggést.

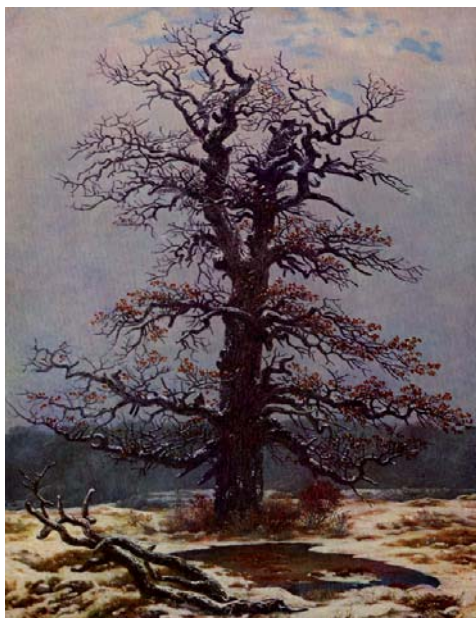


7. kép. Andrej Rubljov: Szentháromság



8. kép. Albert Bierstadt: Napfelkelte a Matterhornon, 1875

¹⁶ Valójában Tyndall nem a Royal Society, hanem a Royal Institute elnöke volt. Köszönettel tartozom John Haldane-nek, amiért erre a lapszusra fölhívta figyelmemet.



9. kép. Caspar David Friedrich: Tölgyfa a hóban



10. kép. Claude Monet: Vízilillomok



11. kép. Vincent van Gogh: Cipők

Ha a növények a pusztulásra és újjászületésre emlékeztetnek, a *virágok*, legyenek akár naturalisztikusak, akár stilizáltak, a teremtett világ csendes szépségének érzését kelthetik fel. Pattison Monet-ra utal, annak givernyi kertjét ábrázoló festménysorozataira. „A téma minden újabb megformálásával – írja Pattison – Monet egyre távolabbra látszik kerülni az imitáció konvencionális fogalmaitól, s egyre közelebbre a színes jelenvalóságok tiszta játékához. (...) Ezek a festmények arról biztosítanak bennünket, redukálhatatlanul képi módon, hogy a világ jó hely, szent környezet...” (PATTISON 1998, 149. o.) (10. kép)

Visszaértünk ahhoz a gondolathoz, hogy minden valódi művészet vallásos. Könyve egy korábbi helyén Pattison Tillichet idézte: „Az expresszionizmusnak (...) misztikus, vallásos jellege van, témaválasztásaitól teljesen függetlenül. Nem túlzás a szentséges erősebb jellegét tulajdonítani Cézanne csendéleteinek vagy Van Goghnak, amikor megfest egy fát, mint Uhde Jézus-képeinek.” (Uo. 108. o.) „Van Goghnak, amikor megfest egy fát” – vagy akár amikor *lábbeliket* fest. Van Gogh jónéhány pár lábbelit festett. A *The Power of Images*ben Freedberg bemutatja a festmények egyikét (11. kép); Heidegger hosszabb elemzést szentelt nekik. – Odafordulva ehhez a témához és elhagyva a természeti szép területét, írásom végéhez közeledem. Egy pár üres, használatlan lábbeli képe, írja Heidegger, igencsak keveset mondana nekünk. Van Gogh parasztcipői viszont jelentőségteljes üzenetet hordoznak (12. kép). „A lábbeli kitaposott belsejének tátongó sötétjéből a munkásléptek fáradtsága mered ránk. (...) Bőrbe beivódott a föld zsíros nyirka. (...) A lábbeliben ott remeg a föld rejtett hívogatása, gabonajándékának csendes érlelődése”, ám ugyanakkor elkerülhetetlenül áthatja – teszi hozzá Heidegger – „a halál fenyegetésében kelt reszketés.” (HEIDEGGER 1988, 57. o.)

Amit Heidegger mond, azt úgy értem, hogy a használt üres cipők a halált sugallják annak folytán, amit nem mutatnak: a személyt, akihez tartoznak, illetve – az út végén – *tartoztak*. Elénk vetítik, hogy Rombach egy fordulatát idézzem, „az üresség képét”, *ein Bild der Leere*.¹⁷ Persze minden képhez, amint ezt korábban világossá tettük, hozzátartozik a lényegi feszültség, a konfliktus a távollévő és a jelenlévő között. És talán sehol sem olyan szélsőséges ez a feszültség, mint az egyik legősibb kép és talán a legősibb transzcendáló kép, a *halotti maszk* esetében. Eredetileg kőből vagy agyagból készült, s a halott enyésző arcára helyeztetvén¹⁸ a maga változatlan alakjától elmutatott a szeretett személy felé, aki ebben a világban már nincsen (13., 14. kép).

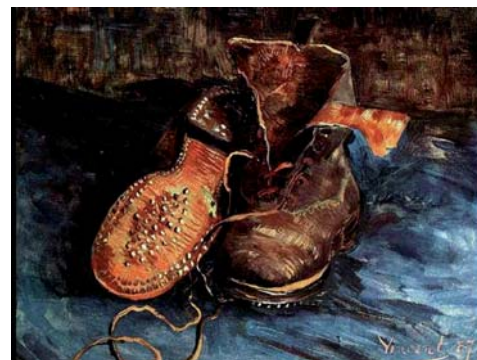
* * *

¹⁷ ROMBACH 1977, 73. o. Vö. fentebb a 77. jegyzetben a hiány transzcendáló élményéről mondottakat.

¹⁸ Lásd BELTING 2001. különösen a 17. és 37. oldalt, valamint a „Bild und Tod” fejezetet.

A föltételezés, amelyet írásom kezdetén előadtam, igazából leegyszerűsítés volt. Kétségkívül mondhatjuk, hogy az emberi gondolkodásban a vizuális alapvetőbb a verbálisnál. Ám mindkettőt megelőzi a *motorikus dimenzió* – izomfeszültségek, kinesztetikus élmények, mozgásunk.¹⁹ *Film, metafora és az idő valóságossága* című tanulmányomban (NYÍRI 2009a, 109–118. o.) alkalmam volt Rudolf Arnheim 1954-es könyvére, az *Art and Visual Perception* címűre utalni, s ama megelőző kutatási hagyomány általa adott mesteri összefoglalására, amely megmutatta, hogy az izomérzeteket testi énünknek a környezethez viszonyított helyzetét megjelenítő sematikus belső képek kísérik (ARNHEIM 1954). Az 1980-as évek óta pedig a *fogalmi metaforaelmélet*²⁰ ad keretet egyre részletesebb elemzéseknek arra vonatkozóan, hogy kinesztetikus érzékelések hogyan vezetnek úgymond *képi sémák* kialakulásához. Ama tudatalatti képek, amelyekről Guardini beszélt – tudattalan motorikus élményekből fakadnak.

A tudattalan motorikus élmények között a *szemmozgásoknak* különlegesen fontos szerepük van. Befejezésük hadd hívjam fel a figyelmet Wallace Chafe 1980-ban megjelent alapvető tanulmányára (CHAFE 1980), melyben a szerző párhuzamot mutat ki egyfelől általában a látás és különösen a szemmozgás, másfelől a verbális folyamatok között. Ahogyan Chafe nyomdokaiban haladva Jana Holšánová a közelmúltban tanulmányok során bizonyította, a szemmozgások mintázatai és a gondolkodás mintázatai egymást tükrözik.²¹ Napjaink élvonalbeli megismeréstudományi kutatása teljes mértékben alátámasztani látszik, amit Bonaventura mondott „érzéki irányultságú” elménkről: hogy az tudniillik „az érzékelhető dolgok révén, amelyeket lát, ama felfogható dolgokhoz jut el, amelyeket nem láthat”.



12. kép. Vincent van Gogh: Egy pár cipő



13. kép. Mésző halotti maszk (balra)



14. kép. Kő halotti maszk (jobbra)

Hivatkozott művek

- ARNHEIM, Rudolf 1954. *Art and Visual Perception. A Psychology of the Creative Eye*. University of California Press, Berkeley.
- BARBOUR, Ian G. 1976. *Myths, Models and Paradigms*. HarperCollins, San Francisco.
- BELTING, Hans 2000. *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt* (1990). Balassi Kiadó, Budapest.
- BELTING, Hans 2001. *Bild-Anthropologie. Entwürfe für eine Bildwissenschaft*. Wilhelm Fink Verlag, München.
- BERGMANN, Sigurd 2009. *In the Beginning is the Icon. A Liberative Theology of Images, Visual Arts, and Culture*. Equinox, London.
- BRUNER, Jerome 1966. On Cognitive Growth. In uő (szerk.): *Studies in Cognitive Growth*. John Wiley & Sons, New York.

¹⁹ A meghatározó kifejtés itt BRUNER 1966.

²⁰ Paradigmatikus megfogalmazása: LAKOFF–JOHNSON 1980.

²¹ Lásd különösen HOLŠÁNOVÁ 2008.

- CHAFE, Wallace L. 1980. The Deployment of Consciousness in the Production of a Narrative. In uő (szerk.): *The Pear Stories. Cognitive, Cultural and Linguistic Aspects of Narrative Production*. Ablex, Norwood.
- CHERBONNIER, Edmond La B. 1953. The Theology of the Word of God. *Journal of Religion*, XXXIII. évf., jan., 1. sz., 22. o.
- FARRER, Austin 1948. *The Glass of Vision*. Dacre Press, Westminster.
- FREEDBERG, David 1989. *The Power of Images. Studies in the History and Theory of Response*. University of Chicago Press, Chicago.
- HEIDEGGER, Martin 1988. *A műalkotás eredete (1935/36)*. Ford. Bacsó Béla. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- HOLŠÁNOVÁ, Jana 2008. *Discourse, Vision, and Cognition*. John Benjamins, Amsterdam.
- HUME, David 2007. *Dialogues Concerning Natural Religion and Other Writings*. Szerk. Dorothy Coleman. Cambridge University Press, Cambridge.
- HUSSERL, Edmund 1980. *Phantasie, Bildbewusstsein, Erinnerung: Zur Phänomenologie der anschaulichen Vergegenwärtigung. Texte aus dem Nachlass (1898–1925)*. Szerk. Eduard Marbach. Martinus Nijhoff, The Hague.
- JAMES, William 1902. *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*. Longmans – Green & Co., London. /The Gifford Lectures on Natural Religion Delivered at Edinburgh in 1901–1902/
- KENNY, Anthony 2004. *The Unknown God: Agnostic Essays*. Continuum, London.
- Kép – fenomén – valóság*. Szerk. Bacsó Béla. Kijárat Kiadó, h. n., 1997.
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark 1980. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, Chicago.
- MCGRATH, Alister 2008. *The Open Secret. A New Vision for Natural Theology*. Blackwell Publishing, Malden.
- NYÍRI Kristóf 2001. The Picture Theory of Reason In: Brogaard, Berit – Smith, Barry (szerk.): *Rationality and Irrationality*. Öbv-hpt, Bécs, 242–266. o. Rövidített magyar fordítása: A gondolkodás képelmélete. In: *Kép, beszéd, írás*. Szerk. Neumer Katalin. Gondolat, Budapest, 2003. 264–278. o. és Wittgenstein's Philosophy of Pictures. In: Alois Pichler – Simo Säätelä (szerk.): *Wittgenstein: The Philosopher and his Works*. Wittgenstein Archives at the University of Bergen, Bergen, 2005. 281–312. o. /Working Papers from the Wittgenstein Archives at the University of Bergen 17./ Magyar fordítása: Képek mint eszközök Wittgenstein filozófiájában. *Világosság*, 2002/1. 5–21. o.
- NYÍRI Kristóf 2009a. Film, Metaphor, and the Reality of Time. *New Review of Film and Television Studies*, 7. évf. 2. sz. jún. 109–118. o.
- NYÍRI Kristóf 2009b. Gombrich on Image and Time. *Journal of Art Historiography*, 1. sz. dec.
- PALEY, William 1809. *Natural Theology: Or, Evidences of the Existence and Attributes of the Deity*. (1802) 12. kiad. Printed for J. Faulder, London.
- PATTISON, George 1998. *Art, Modernity and Faith: Restoring the Image (1991)*. 2. bőv. kiad. SCM Press, London.
- RAHNER, Karl 1983. Zur Theologie des Bildes. In: *Halbjahreshefte der Deutschen Gesellschaft für christliche Kunst*. 3. köt. München. Átdolgozott változat: RAHNER, Karl: Anstöße systematischer Theologie: Beiträge zur Fundamentalontologie und Dogmatik. In uő: *Sämtliche Werke*. 30. köt. Herder, Freiburg, 2009.
- ROMBACH, Heinrich 1977. *Leben des Geistes. Ein Buch der Bilder zur Fundamentalgeschichte der Menschheit*. Herder, Freiburg.
- WITTGENSTEIN, Ludwig 1969. *Philosophische Grammatik*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.



Nyíri Kristóf Széchenyi-díjas filozófus, egyetemi tanár. Szakterülete a nyelvfilozófia, a kommunikációfilozófia és a filozófiatörténet. 1968-ban végzett az ELTE matematika–filozófia szakán. 1971 óta tanít az ELTE Bölcsészettudományi Kar Filozófiai Tanszékén. 1986 márciusától 1987 szeptemberéig, valamint 1990 szeptemberétől 1991 februárjáig Alexander von Humboldt-ösztöndíjjal a bochumi egyetemen kutatót. 1993-tól a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, 2001 májusától rendes tagja. 1995 óta az MTA Filozófiai Kutatóintézetének igazgatója.

Jenei Gyula

aggódások

úgy aggódom anyáért, ismételtette
kicsi fiunk, amikor kórházba került
a feleségem. így aggódtam én is
gyerekkoromban: félttem a haláltól.

(most is félek, csak valahogy másként.)
haltak körülöttünk a szomszédok,
de még nem hittem el, hogy halandó
vagyok én is. fohászkodtam

istenhez: anyám se haljon meg,
apám se. és nanó se, meg én se.
később mennyit aggódtam apámért!
fájt a szíve, a gyomra, szédelgett;

de azért gyomor- és fejfájósan
átbiciklizett még vagy huszonöt évet.
utána aggódtam anyámért: törések,
műtétek, cukor és rák, hosszú kínlődás.

anyámért már nem aggódom.
apámért már nem aggódom.

grafit

kócos neszek suhannak. a belső
égen grafitnap: bársony éjszaka,
fekete sóhaj. az egykori pincében
denevérek. sapkában jártam szénért,
nehogy hajamba ragadjon a réműlet,
a felfoghatatlan, nyálkás és amorf.

bányamély gyerekkor. a fakadó
fények átömlenek a szemhéjon,
átüti a papírt a tinta, szétfolyik.
nyelven érzem ízét, meg a szénporét.
zsíros kenyér paprikával, ördögös
mesék. a maradék fényt bekeríti

a sötét. semmivé öleli. grafitnap
az éjszaka egén. csillagok nincsenek.
sosem voltak. hullaházban a hold.
vak az éjszaka napja – végtelen
fekete korong. grafitral rajzolva
a világ. hatalmas ceruza hegyén forog.

nézni a tájat

eltévedt nap az égen.
üres árnyékot rajzol.
megköt a pillanat,
szilárd lesz, törékeny;

falevelek játszanak velem,
harangszó elejti.
az idő mozaik-
darabkáit illesztgetem.



„A költészetben mindig él a szép”

Kemény
Aranka –
Komáromi
Csaba

Faludy György előkerült diákkori verseiből

Az idén lenne százszentendős Faludy György költő, író, műfordító. Ennek apropóján a Petőfi Irodalmi Múzeumban május 12-én nyílt meg a tiszteletére rendezett „Olvass, bolyongj, szeress...” című kiállítás. Az év elején e tárlathoz anyagot gyűjtve jutottunk el az Evangélikus Országos Levéltárba. Felfedezésünket az alábbiakban szeretnénk az Olvasókkal megosztani.

Faludy 1910. szeptember 22-én, Leimdörfer György Bernát József néven született Budapesten. Édesapja, a Zsolnáról származó Leimdörfer Jenő vegyész-mérnök, a Technológiai Főiskola tanára, édesanyja Biringer Erzsébet Katalin voltak. Erzsébetvárosban, a Damjanich utca 54. számú házban éltek (az épület később a II. világháborúban megsemmisült).

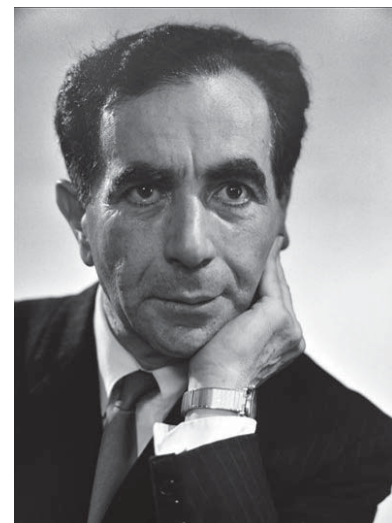
Az egyébként jómódú, izraelita vallású család 1919-ben református hitre tért át, Faludy (ekkor még Leimdörfer) Györgyöt pedig a már akkor is jó hírnévnek örvendő Evangélikus Főgimnáziumba (a későbbi Fasori) írtatták be szülei. Itt végezte középiskolai tanulmányait, és érettségizett 1928 júniusában, kitüntetéssel.

Olyan szellemi közegbe került, amely kezdettől fogva lenyűgözte az ismeretekre éhes kisdíákot: „A gimnázium eleinte kétségbe ejtett az első félévben, aztán gyönyörűségem telt benne. Nehéz megmondanom, hogy miért. Talán azért, mert a latin irodalom rendkívül érdekelt, főleg a költészet, de a prózairodalom is és a történetírók is, akiket sorra olvastunk Cornelius Nepostól Tacitusig, és költők, akiket nagyrészt olvastunk...”¹ Tanárai közül kiemeli Serédi Lajos, Kliment Jenő és Szigethy Lajos nevét. A görög és latin kultúrában szerzett bámulatos műveltségét egyértelműen a gimnázium alapozta meg.

Első verseit kilencévesen írta, s az iskola kiváló hátteret biztosított költői tökéletesedése számára. A gimnázium tekintélyes múltú Arany János Önképzőköre, melynek tanár elnöke ekkor Rempert Elek volt, tagjai közé fogadta a tehetségét csillogtató költőnövendéket.

Az önképzőkör érdemkönyve több versét, fordítását, sőt a diáktársak ezekről készített bírálatait is megőrizte az utókor számára. E bejegyzések közül az első egy huszonöt versszakból álló – a fasori növendék összegyűjtött műveltséganyagát szinte lajstromszerűen soroló – költemény, *Az ideálok*.

Versformájában Byron *Don Juan*-jának nyolcsoros, úgynevezett stanzáit idézi, nem véletlenül. Ez a romantikus verses regény Faludy György diákkori olvasmányélményei közt kiemelkedő szerepű volt. „Arról szóltam: miként loptam el tizenhárom éves koromban anyám kulcsoskosarából a könyvszekrény kulcsát. Azért, hogy megszerezhessem



Faludy György. Várkonyi László felvétele

¹ *Magyar Odysseus. Faludy élete képekben*. Szerk. Bodnár János. Glória, Budapest, 2000, 33. o.

Lord Byron *Don Juan*-ját. Anyám ugyanis azt állította, hogy »még nem neked való«. Ez a verses regény volt, még Voltaire előtt, úgynevezett felvilágosítóm a hiedelmek, babonák, autoritások és közmorál ellen.”² Vagy miként azt a *Viharos évszázad* című, 2002-ben megjelent kötetében, az 1925 című versében írja: „Elolvastam, tanítómesteremmé / tettem a lordot. Egy félnap alatt / a szabadság szellője átfújta minden / tagomon. Voltaire későbbre maradt.” Faludy elbeszéléseiből tudjuk azt is, hogy diákként Byron *Mazeppáját* is lefordította.

Apja – aki vegyésznek szánta – a költészetnek maga is híve volt, mégsem értett egyet fia azon „nagyszabású” tervével, hogy a költészetet hivatásszerűen gyakorolja. Talán ennek is köszönhető, hogy a költő első nyilvános publikációiban 1933–34-ben már Faludy Györgyként jelenti meg Villon-átköltéseit. A Leimdörfer nevet soha többé nem használja, még hivatalos iratain sem.

Az alábbiakban betűhíven adjuk közre e kézzel írt kötetben először előforduló, vagyis az eddig ismert legkorábbi Faludy-, azaz Leimdörfer György-költeményt, mely 1926. október 1-jén került az érdemkönyv lapjaira.

Az ideálok³

I.

Szeressed a nemeset, jót, nagyot,
Legyél te jó, mikor rút a világ!
Szeressed azt, amit a sors adott,
Családodat, barátodat, hazád,
Ezernyi kincsed, azt mind itt hagyod,
De lelkeddel mész egy más földre át:
*S ha így is kinná lett a földi lét:
A költészetben mindig él a szép.*

II.

Oly szép a szép, és földünk annyit ad:
A zergét nézni Alpok szirtfokán,
Piros tűznél hallgatni dalokat,
Velencében suhanni gondolán,
Ölelni eszményt, lepke álmokat
S így siklani el a lét bús taván,
Tekinteni a végtelenbe szét,
S nézni Homeros fénylő, kék eget.

III.

A föld anyánk ad szépet, oly sokat,

A kéklő tengert nézni szirt fokán,
Festményeket csodálni s szobrokat,
Merengni el egy agg költő dalán,
A jóért vívni szörnyű harcokat,
Merengni el egy agg költő dalán
[helyett:] Esményért küzdeni egy szent oldalán
Embert szeretni, érte küzdeni
S a nagy sorból harcolva dőlni ki.

IV.

Ezért ne várj jót. A jót üldözik,
Míg a szó el nem szárad ajkain,
A jó mindig törvénybe ütközik
Kliónak gyorsan pergő lapjain,
A nagy mindig letörve eltűnik,
S támad utána száz véres Kain.
*Eszmény és harc, elhullott tenger vér:
Hálátlanság ezért csupán a bér.*

V.

...Látom, midőn a szürke éjjhomályba’
Titokba’ két atheni hú barát

² FALUDY György: *Pokolbeli napjaim után*. Magyar Világ, Budapest, 2000. 300. o.

³ FALUDY György: Az ideálok. In uő: *Elfeledett versek. Kötetbe nem sorolt és publikálatlan művek*. Vál., szerk. Csiszár Gábor. Alexandra, Budapest, 2010. 19–29. o.

Arany János körnek 1926. október 9-én megtartott első rendes ülésén
érdemkönyvi megörökítést nyert Leimoldorfer György „Ideálok” című verse.

Ar any ideálok

I.

Szeressed a nemeset, jót, nagyot,
Legyél te jó, mikor riút a világ!
Szeressed azt, amit a sors adott,
Baládotdat, barátodat, hazád
Erényi kínnesed, azt mind itt hagyod,
De lelkeddel méssz egy más földre át:
3 ha így is kinuúá lett a földi lét:
A költészetben mindig él a szép.

II.

Oly szép a szép és földünk anyagát ad:
A cergét nézni Aqrok szivfokán,
Piros tűrnél hallgatni dalokat,
Kelenében suhanni gondolán,
Ölelvi eseményt, lepke álmodkat
S így sikláni el a lét bus táján,
Tekinteni a végtelenbe sét,
S nézni Homeros fénylő, kék eget.

III.

A föld anyagát ad sejtet, oly sokat,
A kikló tengert nézni sziv fokaán,
Festményeket csodálni s szobrokat,
Merengni el egy agg költő dalán,

Poszeidaon hullámzó birtokába
Eresztik le egy hős ravatalát,⁴
Hol a szálámszi tenger hulláma
Bömbölve csapja szürke szirtfalát
Csak itt talált ő lenn csendes hazát
S a tenger zúgja altató dalát.

VI.

...Látom börtön mélyében láncra verve
Setéten ülni ott a hőst magát,
Ki Maratheon síkjáról a tengerbe
Kergette a perzsák vitéz hadát.
S a siralom házában elmerengve
Látom Athen egy másik nagy fiát,
Ki meg nem szegte a törvényeket,
S gonosz bírák kezében elveszett.

VII.

...A rómaid is látom száműzötten,
Ki Zámánál legyőzte Hannibált,
Ki mindig elől küzdött a seregben,
Bár látott száz veszélyt és száz halált,
Látom, midőn a mocskos nép vezetten
A fórumon reá halált kiált:
Mi értünk küzdött. Írd fel őt, Klió,
Ez volt a halványarcú Scipió.

VIII.

...És látom, látom, mint a kéklő égbe
Karthágó szürke füstje száll,
Gomolygva oszlik szét a semmiségbe,
Nincs többé Hannibál, se Hasdrubál,
S az üszkőkön, a szürke sziklamélybe
Egy római búsan merengve jár:
Szívében lánggal ég a szörnyű kin:
Karthágónak füstfogta romjain.

IX.

...Ez Caius Marius volt, kit hazája
Még itt is űzött törrel egyre még
Én láttam őt! Én láttam vad kínjába'
Nagy Caesarnak vért síró hús sebét,
És én is felnéztem a Golgotára
És láttam Jézus átszegett kezét.
Eszmény és harc, elhullott tenger vér:
Hálátlanság ezért csupán a bér.

X.

Nem kell hát nagyért küzdeni talán,
Maradjunk mindig itt a porba' lenn?
Ne harcoljunk az eszme oldalán,
Nem kell hát égbe törni sohasem?
S mivel elsőként hull, aki elől jár,
Hátul kullogjunk mind mi csendesen?
Szépért harcolni mindig érdemes!
A földi kinnak úgyis vége lesz.

XI.

*Az égbe törj, bár sorsod mostoha!
Eszméidre csak egy csepp tinta hull,
Egy csepp tintától, oh, de nagy csoda:
Millió szív eszmél, millió szív kigyul,
Végy egy papírt, pár sort írdál oda:
E kis darab tán ezredekre nyúl:
Cheops gúlái porba hullanak,
De egy papirdarabka fennmarad.*

XII.

De ne küzdjél nagy célokért talán,
Ha benned múzsáknak nincsen hona,
Az életednek szürke alkonyán
A művészetnek elmúlt szép kora,
Késő ekkor vágyini nagyság után,
De jónak lenni nem késő soha.

⁴ Themistokles [F. Gy. jegyzete.]

S ha kebledben nincsen nagy gondolat,
Hajtsd a porba síró lantodat.

XIII.

*De küzdjél, ha benned ég a lélek,
Dolgozzál, mert a gyors halál követ:
Mert füst vagyunk mi, és csak füst az élet,
És páráként a légből szétlebeg,
De a nagyok örök időkre élnek,
Miként Olymp csúcán az istenek:
Körben gyorsan forog ezernyi év,
De szájról szájra száll a hír, a név.*

XIV.

Daliás Hectort el fogják tán feledni,
Ki ott pihen az eltűnt vár alatt?
És őt, ki oly forrón tudott szeretni
A lesbosi felhőtlen ég alatt,⁵
A szűz költőt el tudta tán temetni
Leukos alatt a zűgő áradat?
S feledni tudjuk tán e földön itt
Leonidást s háromszáz társait?

XV.

S bár sírjából már nő a víz növénye,
A szőkefürtű goth király⁶ nem él?
S az invalidusok dómjába lépve,
Ha hull fentről reád a lilfa fény,
Szent bámulattal a mélységbe nézve,
Hol egy N áll a sarkofág kövén:
Mit gondolsz ott? Ki nyert száz viadalt,
A halálon nem ült ott diadalt?

XVI.

*Oh, szent a harc a halhatatlanságért,
S köves útján az agg történelem,*

*Harcolva eszméért és kultúráért
Gyarapszik nagy nevekbe szüntelen,
S ki küzködik ezért a nagy világért,
Olyannak vége nem lesz sohasem,
S versenyt a vén idővel szállani
Fognak soká fenséges álmai.*

XVII.

Elénkbe tűnnek tarka, szálló álmok,
S mi vívódunk ezért egy léten át,
Mi, emberek, porban csúszó parányok,
Hogy szebb legyen és jobb ez a világ,
S ha ellenünk volnának a titánok,
És ellenünk száz ember, milliárd:
*Mi küzdenénk, vágy hajt, hogy égbe vágyjunk,
Míg földre nem ver önön veznaságunk.*

XVIII.

Orvos, tudós, szónok, szobrász és költő
Meg csillagász – mind érte küzdenek,
A szépért fogja ecsetét a festő,
S mereng a bölcs sok hosszú éjeket,
Míg eltűnik két hosszú emberöltő,
Munkába' tölt el így egy életet,
És abban a tudatban halhat meg,
Hogy az éjjben egy kis fényt derített.

XIX.

*Mert fény kell, hisz még oly setét a föld itt,
Hiába hull sokszor tengernyi vér,
A sok visszásság senkinek se tetszik,
S a sors h minden halandót vakon ér:
Patroklosz im Trójánál halva fekszik
És Thersitész honába visszatér.
A sors kezében csak labdák vagyunk,
Repülni látszunk – és csak dobatunk.⁷*

⁵ Sappho [F. Gy. jegyzete]

⁶ Alarich, akit katonái a Busento medrébe temettek. [F. Gy. jegyzete]

⁷ Idézet lord Byronból. [F. Gy. jegyzete]

Leindorfer György: Az ideálok.

A jót vérsi sörnyű harcokat,
Ex-müzejét küldni (egy sörnyöt ot-)
 Mireugui el egy agy költő' dudu
 Embert szeretni, érte küldeni
 Ga nagy sorból harcolva dőlni ki.

IV.

Érte me várj jót. A jót üldözik,
 Míg a só el nem szárad ajkain
 A jó mindig törvénybe ütközik
 Klónnak gyorsan pergő lapjain,
 A nagy mindig letörve eltűnik,
 S támad utána sós véres káin.
 Eszmény is harc, elhullott tenger vér:
 Halálkandag vért csupán a bér.

V.

..... Latou, midőn a sűrű éghomályba'
 Titokba' két atheni hű barát
 Poseidonon hullámró' börtökaba
 Észlik le egy hős ravatalát,[^]
 Hol a szalámiski tenger hulláma
 Bombólvó csajja sűrű sírtfalát
 Gak itt kalá'ot 's lenu csendes háca'
 Ga tenger rúgja altató' dalát.

VI.

..... Latou börtön mélyében táncra verve
 Setéten ülni ott a hőst magát,
 Ki Maratham síkjáról a tengerbe

Kergette a perzsák vitéi hadát.
 Ga síralom hárdában elmerengve
 Latou Athen egy másik nagy fiát,
 Ki még nem szegte a törvényeket,
 S gonosz bírák kezében elvett.

VII.

..... A rómeit is latou sármiszóttan,
 Ki káimánál legyőzte Hanni bált,
 Ki mindig elől küzdött a seregben,
 Bár látott sós vért és sós halált,
 Latou, midőn a mooskos nőj vesettan
 A főmmon réa halált kiált:
 Mli irtánk küzdött. Féd plót, Kló,
 Ez volt a halodnyarcú Scipió.

VIII.

..... És latou, latou, mint a kikló' égbe
 Karthago' sűrű füstje száll,
 Gomolygva eszik nit a semmiségbe,
 Mics többé Hannibál, se Hasdrubál,
 Ga ütkökön, a sűrű seiklamé'gbe
 Egy római bdsan merengve jár:
 Szívken lánggal ég a sörnyű' kiu:
 Karthago'nak füstfogyta romjain.

IX.

..... Ex Caius Marius volt, két kacaja,
 Míg itt is üvöltött förrrel egyre még

XX.

*Az ember sorsza, mint a tengerár,
 Apad s dagad – használjuk a dagályt.⁸
 Használj a sorsot, mert ki véle jár
 A porban már sok gyöngyszemet talált,
 A jóért küzdj – úgyis jön a halál,
 Rémes hangjával rád „megálljt” kiált,
 De a fátummal sohase csatázz:
 Mert nem vívhat sarlóval a kalász.*

XXI.

*És hunyj szemet a sok otrombaságra,
 Hogy a sors jó embert ritkán szeret,
 Ne bántson téged testvérek viszálya,
 Sem a pénzért örjögő emberek,
 Rút cselszövények összevisszasága
 És udvarlóval eltűnt hitvesek,
 Hogy ember marja mind a másikat,
 És élvezet meg pénz után szalad.*

XXII.

*Kacagjunk hát e földi dolgokon,
 Kacagjunk, mert különben sírni kell!
 Rútul van itt ez árnyhonban nagyon,
 És megszakadt már érte sok kebel.
 És én is sírok, mert hát nem tudom
 Természetem szivembe rejt'ni el.
 Arany, pénz és kéjvágy a földön úr,
 Itt mit keres egy ifjú trubadur?*

XXIII.

*Sírok, hogy azért jöttem a világra,
 Hogy rút népet lássak csak itt körül,
 Sírok, mert nagy reményeimnek vágya
 Mint kártyavár, a semmiségbe dűl,
 Sírok, mert ifjúságom lenge álma
 Egy perc alatt örökre elrepül.
 El innen hát – ha rút a földi lét:
 A költészetben mindig él a szép.*

XXIV.

*Szálljunk fel hát a légbbe, a magasba,
 Ahonnan szebbnek látszik a világ,
 A költészet szent műveit olvasva
 Nem látod a nagy bűnök mocsarát,
 Tekintsél a földre le mosolyogva,
 Miként a gyermek, zöld üvegen át:
 Virágot látsz csak rajt, és réteket
 S a réteken mosolygó emberek.*

XXV.

*Képzeld magadat hát egy szebb világba,
 S a képzelet egy szebb világot ad,
 Romok között csendben merengve járva
 A multból leng feléd száz ködalak,
 Dalok csengnek feléd az esthomályba,
 Álmodva jársz a kéklő ég alatt;
 Elringat és körötted táncot jár
 Száz álomkép, száz tarka ideál.*

Köszönetet mondunk az Evangélikus Országos Levéltár munkatársainak, Czenthe Miklós igazgatónak, valamint Zábori Lászlónak és Zomboryné Bazsó Rozáliának a kéziratok felkutatásában nyújtott segítségéért.

⁸ Idézet Shacespeare Iuleus Caesarjából. [F. Gy. jegyzete]

Tóth Károly
István

A Magyarországi Evangélikus Egyház és az első világháború

Hazafiasság és békevágy egyházkerületi közgyűléseken és traktátusokban

Bevezetés

Mit mond az egyház a háborúról? Hasonló kérdéseket talán sokan, gyakran teszünk föl egy-egy társadalmi, politikai problémával kapcsolatban. Választ viszont protestánsként nagyon nehezen találunk rájuk. A következő oldalakon a magyarországi evangélikus egyház történetének egy olyan korszakával foglalkozom, amikor az egyház életét is nagyban meghatározta egy európai nemzetek sorsát befolyásoló trauma: az első világháború. Mit is mondott erről az egyház? Erre a kérdésre próbáltam meg olyan válaszokat összegyűjteni, amelyek töredezettségükkel a leginkább kirajzolhatnak egy olyan álláspontot, amely hivatalosan valójában sohasem létezett. Elsősorban a püspökök, egyetemes és egyházkerületi felügyelők megnyilvánulásait vizsgáltam az egyetemes egyházi közgyűléseken, a kerületi közgyűléseken, illetve a püspöki jelentésekben és körlevelekben. Meglátásom szerint különleges súlya van a legfontosabb, választott tisztségviselők hivatalos fórumon való megszólalásainak. Másrészt átnéztem több, a világháború idején nyomtatásban, külön füzet formájában megjelent, lelkészek által írt állásfoglalást, teológiai tanulmányt, buzdító írást. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy mit mondott, mire buzdított, hogyan értékelt a világháború kérdéskörében az evangélikus egyház.¹

A magyarországi evangélikusság helyzete a világháborúban

A harci cselekmények először a Bányai Egyházkerület horvát-szlavón egyházmegyéjét érték el, már 1914 őszén. A déli határ mentén hat egyházközség tagjai menekültek el. A szerb katonák agyonlőtték Palkovits András lelkészt, a boljevcei gyülekezet négy presbiterét, egy tanítót és nyolc további gyülekezeti tagot.²

1914–15 telén az orosz betörés is eljutott evangélikusok által lakott területekig. A Tiszai Egyházkerület Sárosi Egyházmegyéjének húsz egyházközsége közül három területén volt orosz megszállás, több gyülekezetből elmenekültek a front közeledtekor. Komoly károk keletkeztek a gyülekezeti tagok és az egyházközségek vagyonában (GEDULY 1915).

¹ A hazai evangélikus egyház hivatalos neve a tanulmány által vizsgált időszakban Magyarországi Ágostai Hitvallású Evangélikus Keresztény Egyház volt. Az egyszerűség kedvéért a tanulmány a jelenlegi intézménynevet, a Magyarországi Evangélikus Egyházat használja.

² Az 1914. és 1915. évi bányai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve.

1916 őszen a Tiszai Egyházkerület Brassói Egyházmegyéjét érintette a rajtaütésszerű román támadás. A gyülekezetek legnagyobb része elmenekült, őket ideiglenesen jórészt Torontál vármegyébe telepítették. A román csapatok harminc egyháztagot elhurcoltak és komoly károkat okoztak a gyülekezeti tagok, lelkészek és gyülekezetek vagyonában (GEDULY 1917).

Nagy áldozatot jelentett, hogy nagyon sok tanítót és középiskolai tanárt hívtak be harctéri szolgálatra, több lelkészt pedig tábori lelkészi szolgálatra (csak a tiszai kerületből harmincat), számuk folyamatosan emelkedett. (A protestáns tábori püspökséget viszont csak 1922-ben szervezték meg.) Különösen a tanítók helyettesítése jelentett egyre nagyobb nehézséget. A tábori lelkészi hálózat a háború elején még meglehetősen szervezetlen volt, kereteit a háború végére kezdte elnyerni. A teológushallgatók mentességet kaptak a mozgósítás alól, mégis sokan jelentkeztek közülük harctéri szolgálatra, még többen betegápolónak. Számuk a háború elején az összes teológushallgató 30-70 százalékát tette ki, ez az arány később egyre csökkent.³

A vallás- és közoktatásügyi miniszteren keresztül a kormányzat a világháború folytán végig igényt tartott az egyház segítségére. Ennek fő területei voltak: a hadikölcsönök népszerűsítése, iskolaépületek átengedése katonai és egészségügyi célokra, a hazafias kötelességek iskolai oktatásban való hangsúlyozása, a diákok munkája gubacs, szederlevél, szamócalevél, málnalevél és vadontermő gyógynövények gyűjtésében, valamint szociális célú gyűjtések szervezése. A hivatalok ezeket a kéréseket a püspökökhöz címezték, akik kivétel nélkül továbbították az egyházmegyékhöz és az iskolákhoz. A rokkantakat, árvákat, özvegyeket támogató bizottságok és egyesületek szintén számítottak az egyház szerepvállalására.

A háborús tehervállásban a magánszemélyeken kívül az egyetemes egyház, az egyházmegyéik és az egyházkerületek is részt vettek nagyobb összegű hadikölcsön jegyzésével. Az áldozatvállalás másik fontos területe a fémgyűjtésekhez való egyházi hozzájárulás volt. A harangokról szóló részletes kimutatást, miniszteri utasításra 1915. szeptember 15-i határidővel készítették el.⁴ Az ezt követő hónapokban a kormányzati kérés alapján több gyülekezet önként fölajánlotta egy-egy harangját hadicélokra, majd a kultuszminiszter jelezte, hogy az egyház tulajdonában lévő harangok súlyának kétharmad részét kéri. Ezt a mennyiséget az egyház 1916 nyaráig át is adta.⁵ 1917. június 20-áig az egyházközségek térítés ellenében ajánlhatták föl harangjaikat, ezután rekvirálás következett. Egy 1917 májusában kelt miniszteri rendelet szerint minden harang rekvirálásra kerül, amelynek az átmérője a legszélesebb helyen legalább 25 centiméter, kivéve a rendkívüli történelmi vagy művészeti értéket képviselő harangokat. Így az evangélikus egyház szinte minden harangját beszolgáltatta. 1917 novemberétől az orgonasípok rekvirálása is megkezdődött.⁶

Az evangélikusság lojalitása a jelek szerint nem volt rosszabb a többi felekezeténél. A rendelkezésünkre álló adatok alapján 1918-ig a magyarországi szlovák evangélikusság sem képviselt nyíltan háborúellenes vagy antantpárti álláspontot. Például Beniczky Árpád dunáninnyi egyházkerületi felügyelő 1916. augusztus 24-én Pozsonyban, az egyházkerületi közgyűlést megnyitó beszédében minden egyes lelkész szolgálatát hazafias szempontból is példásnak ítélte: „kivétel nélkül híven teljesítik a haza és híveik iránti kötelességeiket: buzdítva és lelkesítve híveiket a haza iránti kötelességeikre...”⁷ A lelkészek ellen az államhatalom sem kényszerült nagyobb mértékben fellépni, 1916 nyaráig csupán két evangélikus lelkész internálására került sor és egyetlen tanítóéra sem.⁸

³ Az 1915. és 1917. évi rendes egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve.

⁴ Tiszai egyházkerületi körlevelek 1915.

⁵ Az 1915. évi bányai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve.

⁶ Tiszai egyházkerületi körlevelek 1917.

⁷ Az 1916. évi dunáninnyi egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve, 5. o.

⁸ Az 1916. évi rendes egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve.

Elköteleződés a háborús erőfeszítések mellett

Az első világháború kapcsán az a leggyakoribb vád az egyházakkal szemben, hogy megáldották a fegyvereket. Ezért érdemes alaposabban megvizsgálnunk, egyházunk vezetői mennyire kötelezték el magukat a háborús buzdítás mellett.

Még 1914 augusztusában Geduly Henrik, a Tiszai Egyházkerület püspöke körlevelében így lelkesítette a gyülekezeteket: „Lehet-e ezekben a napokban szebbet, nagyobbat, dicsőbbet, eszményibbet tenni, mint felvenni a nyílt harcot azokkal, akik ez ezredéves hazát lététől, becsületétől akarják megfosztani?! [...] Imádkozzunk [...] fegyvereink diadaláért.”⁹



Geduly Henrik

Beniczky Árpád dunáninneni egyházkerületi felügyelő a kerület 1915-ben tartott közgyűlésén szintén hazafias hangon, háborús erőfeszítésekre buzdítva szólalt meg: „Ezen reánk kényszerített háborúból szeretett hazánknak, nemzetünknek is ki kellett vennie a maga részét, s a magyar nemzet hős fiai, nemzetiségi, faj- és nyelvkülönbség nélkül, hazafias hűséggel, lelkesedéssel, egyesült erővel és akaratall szállottak harczba a nemzeti létünket fenyegető veszély ellen, szent és igazságos ügyünk védelmére. [...] Buzgó imáinkban kérjük Isten áldását fegyvereinkre, hű szövetségeseinkre, a nagy német nemzetre, török testvéreinkre. Kérünk, Istenünk, hogy azt, amire rákényszerítettünk, dicsőséggel be is fejezhessük...”¹⁰

Ugyanezen az ülésen a dunáninneni egyházkerületi közgyűlés szintén a háborús célok melletti elköteleződéssel intézett üzenetet II. Vilmos német császárhoz: „A német nép dicső fegyvertényein való lelkesült csodálattól és mélységes hálától áthatva emeljük fel szívünket és kezünket Istenhez, a királyok királyához, azon kéréssel, hogy Császári és Királyi Felségedet és a német hadsereget oltalmazza és áldja tovább is és segítse mielőbb végleges diadalra.”¹¹

Ugyanebben az évben a dunántúli egyházkerület közgyűlése is hasonló szövegű táviratot küldött Frigyes főhercegnek, a Monarchia hadserege főparancsnokának: „Isten áldását kéri Fenségedre és a nemzet hadba vitt vitéz fiainak fegyvereire.”¹²

A Bányai Egyházkerület közgyűlése ugyancsak a német császárhoz intézett táviratot: „Der Segen Gottes sei mit Eurer Kaiserlichen und Königlich Majestät und mit unsern ruhmreichen Waffen.”¹³

Geduly Henrik tiszai püspök 1915-ben így buzdította egyházkerületét: „Hozzuk meg hát valamennyien, künn harcolók és benn dolgozók az áldozatokat a haza oltárára bátran és szívesen. Lelkünk emelkedett érzéseivel érezzük meg, hogy a kiontott vér és a felajánlott anyagi javak áldozata termékeny magvetése leendő hazánk jövőendő nagyságának és az erkölcs, a becsület és a kultúra újjászületésének.” (GEDULY 1914, 130. o.)

Dr. Molnár Gyula lelkész 1916-ban *A front mögött* címmel jelentetett meg traktátust. Ennek egyik jellemző

⁹ Tiszai egyházkerületi körlevelek 1914, 63. o.

¹⁰ Az 1915. évi dunáninneni egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve, 5. o.

¹¹ Az 1915. évi dunáninneni egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve, 7. o.

¹² Az 1915. évi dunántúli egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve, 7. o.

¹³ „Isten áldása legyen Császári és Királyi Felségeddel és dicsőséges fegyvereinkkel.” Az 1915. évi bányai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve, 8. o.

mondata: „A legkisebb ármaximálást szabályozó rendeletet úgy tiszteld, mintha egész nemzeted boldogsága függene annak megtartásától.” (MOLNÁR 1916, 12. o.)

Raffay Sándor budapesti lelkész, pozsonyi teológiai tanár – későbbi bányai püspök – 1915-ben megjelentetett igehirdetés-gyűjteményében így biztatta a frontra induló katonákat: „ti oda nem öldökölni mentek, hanem eszközei vagytok az isteni akaratnak. [...] E szent harcra fel! Ne féljen senki, ne csüggedjen senki, ne tétovázzon senki, az Isten velünk van, mienk lesz a diadal!” (RAFFAY 1915, 13–22. o.)

Talán ehhez a lendülethez sorolhatók a győzelem esetére szőtt tervek. Geduly Henrik püspök a tiszakerületi egyházmegyei lelkészi értekezletek számára 1916-ra kitűzött tíz téma között szerepeltette a következőt: „Uj déli egyházkerület szervezése Bosznia, Hercegovina, Szerbia, Bulgária és Horvátország evangélikusaira való tekintettel és a magyar evang. egyházegyetem vezető szerepének biztosítása mellett.” (GEDULY 1916, 27. o.)

Ezek alapján úgy tűnik, az egyházi vezetők és teológusok kivették a részüket a hazafias buzdításból. A fegyverek megáldásának mítosza a szó szoros értelmében természetesen nem igaz a magyarországi evangélikus egyházvezetésre, de szimbolikus értelemben mégis helytálló a vád. Mint a fentiekben látható, 1914–1915 során mind a négy egyházkerület vezetőinek vagy közgyűlésének volt olyan nyilatkozata, amely határozottan harcra buzdított. A világháború első másfél évében a püspöki körlevelekben és a közgyűlési beszédekben nem találni karakteres példát a háború szörnyű következményeitől óvó, mérsékletre intő szóra. Ez a háborús elköteleződés viszont 1916-tól már gyengül, 1917-től kezdve pedig eltűnik ez a hangvétel a vizsgált megnyilatkozásokból. Sőt, óvó hangok is megszólalnak.

Geduly Henrik tiszai püspök 1916-os püspöki jelentésében kiemelte azt az esetet, amikor a brassói lelkész önmérsékletre intette híveit: „megmagyarázta nekik egyes felkapott mondások izléstelen és keresztyén ellenes voltát (Isten büntesd meg Angliát: Gott strafe England.)” (GEDULY 1916, 47. o.) Scholtz Gusztáv bányai püspök pedig így intette a gyülekezetek vezetőit: „csalóka reményekkel és biztatásokkal a ránk bizottakat félre ne vezessük, sem a kételkedésnek és kishitűségnek híveink szívében helyet találni ne engedjünk, hanem hogy inkább őket az Isten gondviselő szeretetébe vetett hit által a még nagyobb megpróbáltatásokra felkészítsük.”¹⁴

A hősök tisztelete

Ehhez kapcsolódva érdemes szót ejteni a harcoló katonák iránti tiszteletről. Ennek jelei természetesen elsősorban azzal párhuzamosan szaporodnak, ahogyan a hősi halottak száma egyre növekedett. A téma jellemző fordulatát olvashatjuk az 1917-es egyetemes közgyűlés határozatában: „a legmelegebben üdvözli példás hősiességgel harcoló vitéz hadseregünket, s midőn ezzel iránta táplált hálás érzelmeit óhajtja kifejezésre juttatni, egyúttal a tiszta evangéliumi szeretettől vezérelve azon óhajának ad kifejezést, vajha minél előbb élvezhetnék újból a nemzetek az eljövendő béke áldásait.”¹⁵ Ugyanezen az ülésen hívta fel a közgyűlés a gyülekezetek figyelmét Händel Vilmos egyetemes egyházi főjegyző indítványára: „...hogy a haza és otthonunk védelmében elesett hős fiaink megemlékezése minden egyházban ugyanazon a napon, az egyházi év utolsó vasárnapján történjék meg, mely nap legyen a halottainknak szentelt kegyelet ünnepe.”¹⁶ Szintén jellemző lépés, hogy a bányai egyházkerület közgyűlése elrendeli, hogy a készülő

¹⁴ Az 1916. évi bányai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve, 8. o.

¹⁵ Az 1917. évi rendes egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve, 43. o.

¹⁶ Uo. 61. o.



névtárban a tisztségviselők neve mellett az esetleges hadiszolgálatot és a hadiérdemeket is feltüntetésék.¹⁷ A háború második felére tehát egyre hangsúlyosabban jelenik meg a harcoló katonák iránti tisztelet.

A háború oka és jogossága

A világháború során megjelentetett előadások, értekezések egyik legfontosabb kérdése az volt, hogy Isten akarata szerint való-e a háború.

Kovács Sándor pozsonyi teológiai tanár 1915-ben tartott, nyomtatásban megjelentetett, *A magyarság történelmi helye a világháborúban* című előadásában arra a következtetésre jut, hogy az igaz erkölcsért csakis a központi

hatalmak oldalán küzdenek. Úgy véli, hogy a németiség vétkesen viseli a háborút, „melyet irigység és hatalmi féltékenység reá kényszerített, mint isteni parancsot végzi, s ünnepnek tekinti, nem a vérontásért, amelyet elítél, hanem az áldozatért, amelyre alkalma nyílik, azt mutatja, hogy az isteni küldetés tudata benne tiszta, éber és határozott” (KOVÁCS 1915, 14. o.).

Masznyik Endre pozsonyi teológiai tanár szintén 1915-ben megjelent, *Háború és vallás* című előadásában kortárs német protestáns teológusok álláspontját ismerteti, és azonosul is velük. Különösen Martin Rade és Ludwig Ihmels téziseire támaszkodik. Arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a jelenlegi háború azt a fejlődést szolgálja, amelynek következtében éppen megszűnhet majd a háború. „S az ily háborút a vallás nem ellenzi, ellenkezőleg, megszenteli.” (MASZNYIK 1915, 25. o.)

Gyurátz Ferenc dunántúli püspök pedig így fogalmazott 1915-ben a magyarság és a háború viszonyáról: „Nem kerestük, évek óta erre készülő ellenségeink sértegető kihívásai kényszerítették reánk. Védelmi harcot viv népiünk, ezt pedig az ész s az erkölcsi törvény nemcsak jognak, hanem kötelességnek is hirdeti.” (GYURÁTZ 1915, 1. o.)

Endreffy János lajoskomáromi lelkész 1916-ban kiadott, *A háború theológiája* című művében hasonló álláspontot képvisel: „Fejlődés pedig nincs ütközés, harc, küzdelem, szenvedés és halál nélkül.” (ENDREFFY 1916, 20. o.)

A jelek szerint a világháború kezdetétől 1916 közepéig ez az érvelés volt jellemző a vizsgált forrásokban. Bár Raffay Sándor már említett ígíhirdetés-kötetében több helyen határozottan a háború és Isten akaratának azonosítása ellen foglal állást: „Ezt a háborút nem szabad összekötni Isten örökké szent és bölcs akaratával, mert ezt a háborút országok, népek, nemzetek és intéző hatalmas emberek irigykedése, mohósága, elvadult érzések diadalma, lelkek megtévelyedése, vetélkedése indította meg.” (RAFFAY 1915, 29. o.) A mérsékeltbb megszólalások közé sorolható még Prónay Dezső egyetemes felügyelő beszéde az 1915-ös egyetemes közgyűlésen: „Igenis azt mondhatjuk, hogy a háborúnak általában – nem csak ennek, de minden háborúnak oka a bűn.”¹⁸

Ennek ellenére a háború első feléről elmondható, hogy ebben az időben egyik vizsgált véleményformáló személy sem képviselt következetesen olyan álláspontot, amely ellenkezett volna a hazafias propagandával. Egyértelműen az a hang az erősebb, amely szerint a magyarság számára jogos a háborúban való részvétel. Sőt jellemző, hogy nem is egyszerűen szükségszerűségként, hanem szent kötelességként beszélnek róla. Ehhez képest másodlagos kérdésnek

¹⁷ Az 1917. évi bányai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve.

¹⁸ Az 1915. évi rendes egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve, 3. o.

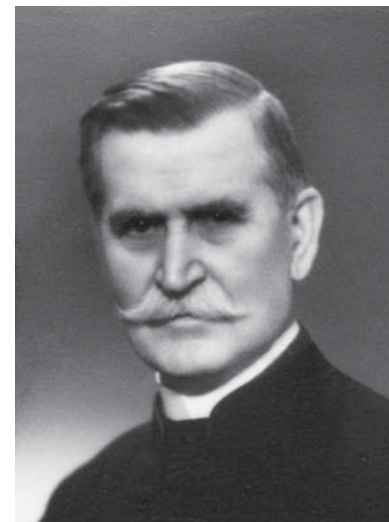
Raffay Sándor (...) teológiai tanár – későbbi bányai püspök – 1915-ben (...) így biztatta a frontra induló katonákat: „ti oda nem öldökölni mentek, hanem eszközei vagytok az isteni akaratnak. [...] E szent harcra fel! Ne féljen senki, ne csüggedjen senki, ne tétovázson senki, az Isten velünk van, mienk lesz a diadal!”

látszik számomra, hogy a háború okaként Isten ember- és vilájobbító akaratát, a bűn fölötti ítéletét és büntetését vagy pedig éppen a bűn kiteljesedését látták. Ebben ugyanis kevésbé voltak egységesek a megszólalók. Viszont a hadviselés jogosságát – karakteresen vagy hallgatólagosan – minden vizsgált 1914-es vagy 1915-ös forrás elismerte.

Csak egy kivételt találtam. Nagy Lajos gyúrói lelkész 1915 elején adta ki *Isten és a háború* című röpiratát. Művének ajánlása is így szól: „Az Örök béke eszméjének...” Elítéli azt a magatartást, amely az örök isteni Felséget meg akarja környékezni, lerántani maguk közé és „Kinizsi Pállá tenni”: „Az ember az Isten nevével szentté avatja a háborút, hogy annak leple alatt azután minden förtelmet elkövethessen, amely förtelmek magukban véve az örök szégyen és örök gazság bélyegét nyomják elkövetőikre.” Megállapítja, hogy az emberiség a világbékét sem a krisztusi új parancsolattal, hanem örök fegyverkezéssel akarja biztosítani, „ezért támadhat azután a világbéke eszméjéből oly könnyen világháború.” Határozottan kijelenti, hogy a háború nem származhat Istentől, tőle csak jó ajándék származhat. „S épp ezért tiltakozom még ama vallásosnak látszó gondolat ellen is, hogy a háborút Isten mint büntetést küldené az embermilliókra.” Elítéli, hogy a háborút szépítgetve „férfi erények tűzpróbájának” nevezik, mert szerinte nem más, mint az ököljog birodalma, így igazságtalan. Azért is igazságtalannak tartja a háborút, mert államhatalmak akaratuk ellenére állítják csatasorba a népeket. „Szent és igazságos háború tehát nem is volt és nem is lesz soha sem.” Megállapítható, hogy állásfoglalásával Nagy Lajos határozottan szembeszegül a háború első éveiben tapasztalható politikai és egyházi fősodorról (NAGY 1915, 2–18. o.).

Nagy Lajosnál legalább másfél évvel később, megváltozott közhangulatban 1916 közepén vagy végén olvasta fel Pálmai Lajos gyúrói lelkész *Gondolatok a keresztyén vallás és háboru körül* című írását. A gyúrói lelkészéhez hasonló hangot üt meg: „a háború és annak borzalmi nem az Istentől vannak, hanem az ördögtől [...] az én mennyei Atyámba vetett hitem teljesen megrendülne, ha neki azért, hogy valami jót tegyen, az emberi gonoszság ilyen szörnyű nagyságára lenne szüksége. [...] Csak egyetlen esetben jogosult a háború, ha nincs Isten.” Tarthatatlannak ítéli, hogy „Isten nevének segítségül hívása mellett mennek tömeggyilkosságra a hadak – a győzelem után a »Te Deum laudamus« hangjai ezrek halálhörgésébe fulladnak bele” (PÁLMAI 1916, 3–15. o.).

A háború jogosságának kérdésével kapcsolatban rendkívüli jelentőségűnek érzem Nagy Lajosnak a fősodorról nagyon határozottan szembeszálló 1915-ös írását. Pálmai Lajos 1916-os előadása talán inkább már csak illusztrációja annak, hogyan változott meg a háború közepén a többségi vélemény.



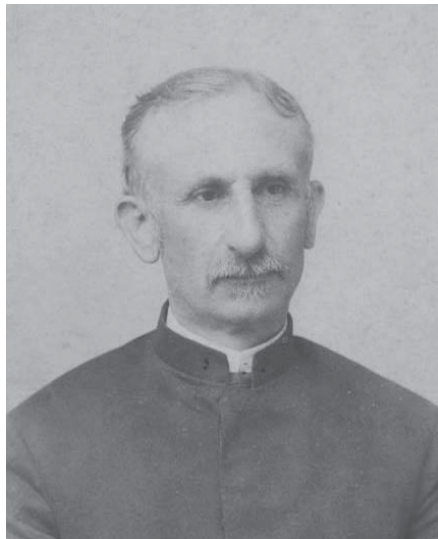
Raffay Sándor

A háború hatása hitre és erkölcsre

A háború jogosságának kérdése mellett nagyon gyakran tárgyalták a háborúnak az istenhitre és az erkölcsökre gyakorolt hatásait.

Az első években sokat került szóba a háború pozitív hatása a vallásosságra. Gyurácz Ferenc dunántúli püspök 1915-ben még egész csokorra valót vélt felfedezni a háború kedvező hatásaiból: „Sok harc, szenvedés nyomán szilárdul a ragaszkodás azon életelvekhez, amelyeknek követését a józan ész az emberiség haladása érdekében üdvösnek tartja. Új, tisztultabb világnézet emelkedik s gyakorol hatást a népek egymás közti érintkezésére. Szaporodnak a közös

célokra egyesítő kötelékek. [...] Az elhatalmasult egyéni önzést közlekedés váltotta fel. A szétválasztó jelszavak elhallgattak, a különböző pártok egy szívvel-lélekkel sorakoznak a hon védelmére. [...] Az itthonmaradtok s harcba vonult kedveseik megtanultak szívből imádkozni. A vallásos érzés mélyebbé lett.” (GYURÁTZ 1915, 1–5. o.) Hozzá



Gyurátz Ferenc

hasonlóan fogalmazott ugyanekkor Beniczky Árpád dunáninneni egyházkerületi felügyelő is: „...e nagy háború egyszermind nagy tanulságokat is váltott ki, közelebb hozta az embereket Istenhez...”¹⁹ Akárcsak dr. Berzsényi Jenő dunántúli kerületi felügyelő: „azért már most látjuk, hogy a milliók könnyeinek árából öntözött és milliók vérenek hullásával áztatott talajból a hitnek legszebb virágai fakadnak.”²⁰ Masznyik Endre pozsonyi teológiai tanár előadásában pedig a javulás egyetlen útjának tekinti a világégést: „A mai emberiségnek, hogy újjászülessék s mássá, különbbé, jobbá, igazán emberiséggé legyen, épp erre van szüksége.” (MASZNYIK 1915, 6. o.) Raffay Sándor budapesti lelkész is hasonló szükségszerűséget lát: „Most deríti ránk az óhajtott jobb időket. De megújulás csak rombolás helyén keletkezhetik.” (RAFFAY 1915, 39. o.) Pröhle Károly soproni teológiai tanár is a hit felvirágzását várja: „A világháború, legalább erkölcsi téren, a materialismus csődjét jelenti.” (PRÖHLE 1915, 12. o.)

Tehát a háború első éveiben szinte egyöntetű a kép: a püspökök, egyházkerületi felügyelők és teológiai tanárok a világháború elsősorban pozitív hatását várták, illetve vélték tapasztalni az istenhitre és az erkölcsökre vonatkozóan egyaránt. Ebben a látásmódban minden bizonnyal az optimista, liberális – mindenekelőtt német protestáns – teológia hatása feltételezhető. Albrecht Ritschl és Adolf von Harnack gondolatrendszere legalább közvetve minden bizonnyal hatott a fenti véleményekre. Masznyik Endre Martin Rade marburgi és Ludwig Ihmels lipcei professzorra közvetlenül is hivatkozik. Tehát ezek a vélemények még beleilleszkednek abba a teológiai áramlatba, amely az emberiség általános és így vallási-etikai fejlődését is vélte kiolvasni a 19. század és a 20. század elejének technikai és társadalmi haladásából.

1915-ben viszont már több kivételt is találhatunk az ilyen optimizmus alól. Scholtz Gusztáv bányai püspök sokkal józanabban ítélte meg a vallási felbuzdulást: „Ám azokból a zsúfolt templomokból én még nem tudom azt a következtetést levonni, hogy a világháború [...] egyúttal belső, szellemi életünket is átalakította volna s hogy [...] meghozta volna a vallás erkölcsi megújulást. Mert lehet, hogy ez csak a félelem okozta vallásosság.” Figyelemre méltónak tartom, hogy ezzel kapcsolatban az egyház felelősségét és feladatait hangsúlyozza: „Ezt az átváltozást a félelem okozta vallásosságnak, igaz, bensőséges vallásossággá [...] nem szabad önmagától várunk. Nagy feladatok várnak e tekintetben reánk...”²¹ Az egyház feladatának a megfogalmazása Pröhle Károlynál is megjelenik, a kortárs teológia egyik legfőbb szerepének azt látja, hogy hozzájáruljon „az újra éledt gondviselés hitnek az üdvhit irányában való kimélyítéséhez”. (PRÖHLE 1915, 15. o.)

Pálmai Lajos győri lelkész 1916-os művének bevezetésében már arról ír, hogy a világháború kitörésekor ő és szinte mindenki azt hitte és hirdette, hogy a háborúnak meglesz a tisztító hatása. Ennek jeleit látták is az első hónapokban, de két év háború után csalódnuk kellett. A vallásos felbuzdulás illusztrálására Gyóni Géza *Csak egy éjszakára...*

¹⁹ Az 1915. évi dunáninneni egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve, 5. o.

²⁰ Az 1915. évi dunántúli egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve, 6. o.

²¹ Az 1915. évi bányai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve, 9–11. o.

kezdetű versére hivatkozik, és a „csak én megmaradjak” refrénű imádságot megriadt vallásosságnak bélyegzi. A megtisztulás reménysége ellenére ő a szexuális bűnök rombolását, a hirtelen meggazdagodottak terpeszkedését, a pénz fokozódó tiszteletét, a felekezeti és nemzeti torzsalkodások elmérgesedését látja (PÁLMAI 1916).

Geduly Henrik tiszai püspök pedig már 1914 augusztusában elsősorban negatív erkölcsi hatást várt a háborútól: „...ismét a nyers erőre támaszkodás fogja éreztetni döntő hatalmát.” (GEDULY 1914, 130. o.) De ennek ellenére a háború első szakaszában a harcokkal járó szenvedés inkább csak szükséges áldozatként jelent meg a megszólalásokban. Viszont a háború második felében már szinte csak a szörnyű pusztításról lehetett beszélni: Beniczky Árpád dunáninneni felügyelő 1917-ben már hosszan beszélt arról, amit a háború „az erkölcsök elvadásában, hosszú békés évek munkájának és sok nagy alkotásának rombolásában végzett és végez”.²² Scholtz Gusztáv 1917-ben már szintén inkább csak a negatív hatásokról ír: „...az erkölcs elvadásáról [...] mint korbácsolja fel e gyászos idő szendergéséből az emberben az állatot...”²³ Prónay Dezső leköszönő egyetemes felügyelő pedig 1918 őszén már nagyon borúsán ítéli meg a helyzetet: „És mindezek mellett a háború az emberiség legfőbb erkölcsi értékeit is veszélyezteti, sőt ezeknek megsemmisítésével fenyeget. Eldurvultak az erkölcsök.”²⁴

A háború hitre és erkölcsökre gyakorolt hatásával kapcsolatban a világháború első szakaszában tehát jelen van az optimizmus – bár sokan már ekkor is inkább aggodalmuknak adnak hangot. 1917-ben és főleg 1918-ban viszont csak tragikus következményekről esik szó. Tetten érhető ebben is a világháborúnak a teológiai és általános optimizmusra mért kiábrándító hatása.

Békevágy

A béke iránti vágy a vizsgált források tanúsága szerint a világháború éveiben végig jelen volt. A keresztény etika alapvető értékeként ez mindenképpen elvárható is lehet a kor egyházától. Viszont a háború első felében az egyházkerületi és egyetemes közgyűléseken még elválaszthatatlan volt a győzelembe vetett reménytől. A tiszai egyházkerületi közgyűlés 1916-ban, a püspök indítványára ilyen szövegű nyilatkozatot fogadott el: „Az együttérző szívek, mint a kagylók a gyöngyöt, szenvedésben termik meg a lelki élet drága gyöngyeit [...] reszkető szívvel imádkozik a várva várt békéért, de a szolgaság békéjénél többre becsüli a szabadság békéjét és a nemzet önállását, ezért küzd, szenved, szíve minden dobbanásával a nemzettel összeforrvá az evangélikus nép [...] kész minden áldozatra.”²⁵ Ugyanennek a közgyűlésnek a nyitó-istentiszteletén Korbély Géza eperjesi lelkész fohászában a békével kapcsolatos reménység egyértelműen összekapcsolódott a Monarchia hadicéljaival: „Térítsd vissza a te utaidra a gyűlölködőket. Segítsd diadalra igaz ügyünket. Adj hazánkknak, adj az emberiségnek békességet. A sötét felhők eloszlása után ragyogó fényvel térjen vissza a régi dicsőség: erős, hatalmas legyen a nemzet, boldogok az egymást felváltó nemzedékek.”²⁶ Scholtz Gusztáv bányai püspök is összekapcsolja a béke ügyét az antant gáncsoskodásával: „Európa összes népeinek békevágját még mindig visszafojtják a nekünk ellenséges nemzetek sorsát intéző kezek. [...] Adja a kegyelem Istene, hogy mielőbb lecsendesüljön a pusztító vihar s szűn-

²² Az 1917. évi dunáninneni egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve, 5. o.

²³ Az 1917. évi bányai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve, 11. o.

²⁴ Az 1918. évi rendes egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve, 3. o.

²⁵ Az 1916. évi tiszai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve, 89–90. o.

²⁶ Uo. 11. o.

jön meg a további vérontás. Az Úr támassza fel mielőbb mindnyájunkra a békesség áldott napját, a melyért a népek milliói imádkoznak!”²⁷ De Gyurátz Ferenc dunántúli püspök 1917-es jelentésében is a nemzeti célokkal kapcsolódik össze a békesség: „Megiszonyodva a hosszas vérontástól, az emberi jogok eltiprásától és az emberi méltóság meggyalázásától, szívünk minden érzésével Istenhez kiáltunk s azért a békességért könyörgünk, mely életet, fejlődést és megmaradást jelent magyar nemzetünknek.” (GYURÁTZ 1917, 4–5. o.) Érdekes kettősség jelenik meg Pröhle Károly soproni teológiai tanár 1915-ös írásában a keresztyén ember érzéseiről: „mint polgár és hazafi [...] a háborúban is egész odaadással teljesíti kötelességét az önfeláldozásig; de ugyanakkor szívében a béke gyermeke marad és lelke sír, amikor körülötte a gyűlölet tombol.” (PRÖHLE 1915, 26. o.)

A béke tehát a háború első felében csak ritkán jelenhetett meg önértékként. A győzedelmes béke várása nehezen értékelhető másként, mint ami az evangélium és a társadalmi elvárások közötti súlyos megalkuvás volt. Ez az összekapcsolás viszont már 1916-ban sem volt teljesen általános.

A háború második felében már sokkal kevesebb szó esik a győzelem reményéről és a kötelességteljesítésről, de annál több önmagában a béke iránti vágyról. Prónay Dezső egyetemes felügyelő 1916-ban már minden pártosság nélkül beszélt a békéről: „Az egyház a béke intézménye és a békesség utáni óhajtatást nyilvánítanunk szabad ez alkalommal is. [...] De nem elég a békét óhajtani, tartós békére van szükségünk. A tartós békének pedig föltétele, hogy abból az eszmekörből, abból a gondolatvilágból, amellyel a keresztyénség gazdagította az emberiséget, minél általánosabb elismerésre jusson egy megbecsülhetetlen gondolat, a keresztyénségnek egyik legszebb erénye, melyet az ókor nem ismert s ez az alázatosság.”²⁸

1917-ben Geduly Henrik tiszai püspök már a legfontosabb óhajként beszél róla: „A mikor vesztes és nem vesztes családok és népcsaládok lelkét, mint friss érre epedő szarvast a szomjúság, úgy égeti a kínzó vágy az enyhet adó béke után; [...] szinte kétségbeesve kérdezzük, ha ez a világháború még soká tart és most már majdnem mindent áldozatul kíván, a mi csak kedves, drága, nyugtató és boldogító volt, mi marad számunkra, a mi még örömet okoz az életben.”²⁹ Beniczky Árpád dunáninnyi egyházkerületi felügyelő is ezért fohászkozott: „Uram! Jöjjön el a Te országod! A szeretetnek és békének országa.”³⁰ 1918-ban Baltik Frigyes dunáninnyi püspök is már csak a béke Urára néz: „Ő a békének Istene, nekünk a békét csakis Ő adhatja. Ezzel vigasztaljuk egymást szenvedéseinkben!”³¹ Kapi Béla dunántúli püspök pedig békeimádságra hívja fel a gyülekezeteket: „Mindennapi imádságunknak adjunk százak lelki hozzájárulása által erőt, midőn a szeretet Istenéhez a békességért könyörgünk.” (KAPI 1918, 1. o.)

Az elvi állásfoglalások mellett némileg tevőlegesebb lépést jelentett, amikor 1917-ben az egyetemes közgyűlés tárgyalta az uppsalai érsek, a seelandi és a krisztianiai püspök meghívását, egy 1917. „december hava 14-én, Uppsalában a béke érdekében tartandó egyházi keresztyén nemzetközi értekezleten való részvétellel”. A közgyűlés



Scholtz Gusztáv

²⁷ Az 1916. évi bányai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve, 6–9. o.

²⁸ Az 1916. évi rendes egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve, 3. o.

²⁹ Az 1917. évi rendes egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve, 3. o.

³⁰ Az 1917. évi dunáninnyi egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve, 7. o.

³¹ Az 1918. évi dunáninnyi egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve, 6. o.

az értekezletre Geduly Henrik tiszakerületi püspököt, dr. Maléter István eperjesi jogakadémiai tanárt és dr. Fischer Gyula mosoni egyházmegyei felügyelőt küldte ki. De a konferenciát sajnos nem tudták megtartani. Ugyanekkor a németalföldi protestáns egyházak békeszózatot hoztak nyilvánosságra. Ezzel kapcsolatban a közgyűlés ennyit tudott tenni: „...örömmel vesz tudomást a keresztény felebaráti szeretet ezen megnyilvánulásáról, melyhez a maga részéről is szívesen hozzájárul.”³²

Összegzés

A Magyarországi Evangélikus Egyház az első világháború kitörését követően rendkívül feszült társadalmi helyzetbe került, megszólalási lehetősége kényszerpályán mozgott. Ezt a kényszerpályát egyrészt a magyar politikai és társadalmi közélet egyértelmű háborúpártolása és hazafias hangvétele határozta meg. De nemcsak az egyházat körülvevő közeg, hanem a gyülekezeti tagok is minden bizonnyal elsöprő többségben hazafias lelkesedésben égtek, vagy legalábbis helyeselték a nemzet önvédelmi harcát. A fősodornak ezt a befolyásoló erejét kiegészítette az ekkor életbe lépő, rendkívüli helyzetről szóló törvény. Ez bevezette az előzetes cenzúrát, és rendkívül súlyos szankciókat helyezett kilátásba a más politikai nézetet vallók számára. Hiszen háborús körülmények között egy másféle politikai alternatíva felvázolása azonnali és katasztrofális következményekkel járhat a hadsereg és az állam számára. A kényszerpálya másik meghatározója, hogy az evangélikus egyház a világháborút megelőző egy-két évtizedben nagymértékben azonosult a hivatalos kormánypolitikával. Különösen így volt ez az 1913 óta hatalmon lévő Tisza István-kabinnal kapcsolatban. E közeledés és közösségvállalás egyik illusztrációjának is tekinthetjük, hogy míg az evangélikus egyház 1906-ig a magyar államtól évente kb. 100 000 korona támogatást kapott, 1907–1908-ban évi 400 000–500 000 koronát, 1909 és 1916 között évi 1 100 000–1 500 000 koronát.³³ Talán ezek az adatok is szemléltetik kissé, hogy az evangélikus egyház az 1910-es években minden téren jó kapcsolatokat ápolt a kormánnyal. Megítélésem szerint részben ez is hozzájárult a világháború során tapasztalható evangélikus egyházi kényszerpályához. Harmadrészt figyelembe kell venni, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia 1915 végéig nyilvánvalóan nem volt kedvező hadihelyzetben. Ugyan ért el átmeneti sikereket, de alapvetően defenzívába szorult, még a gyenge Szerbiával szemben sem tudott áttörést elérni. A háború előzményeitől és kitörésének körülményeitől eltekintve 1915 végéig úgy tűnhetett, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia védekező háborút folytat.

Az ismertetett egyházi vélemények hangvétele között vannak különbségek. De általánosságban megállapítható, hogy a jelentős tisztséget viselők hivatalos fórumon megfogalmazott véleményei 1915 végéig alapvetően hazafias hangvételűek, buzdítanak az állampolgári köteleességek teljesítésére, és ha a háború tényét elítélik, azért szinte minden esetben csak az antant államokat teszik felelőssé, a háború szenvedéseinek értelmét nem kérdőjelezzik meg. 1915 végéig a teológiai írásokban is ez a hangnem dominál, a szerzők általában a mérsékeltbb német teológusok álláspontjával azonosulnak – Nagy Lajos gyúrói lelkész gyakorlatilag az egyetlen kivétel. Az evangélikus egyházi újságok hasábjain hasonló hangvételű buzdító vezércikkek, olvasók által beküldött

³² Az 1917. évi rendes egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve, 14., 64–65. o.

³³ Az 1903 és 1920 közötti egyetemes közgyűlési jegyzőkönyvek egyetemes egyházi zárszámadásainak összegei alapján. Összehasonlításképpen: a fasori evangélikus templom 1904-ben 125 437 koronából, a szentesi 1905-ben 70 000 koronából, az új vadosfai templom 1912-ben pedig 10 200 koronából épült meg. Ezekben az években a gazdaságot nem sújtotta nagy mértékű infláció.



versek jelennek meg. Ebben az időszakban az egyházi közvélemény egyre inkább sürgeti katonák részére írt ima- és énekeskönyvek kiadását. 1915-ben ezek kiadása is megkezdődik, szövegeik eszmei mondanivalójában is ugyanez az irányvonal érezhető. Meggyőződésem, hogy ennek az állásfoglalásnak a háttérében az előző bekezdésben említett három fő tényező áll: a társadalom hazafias hangvétele, az evangélikus egyház kormányközeli szocializációja és a világháború magyar szempontból védelmi jellege – ami etikailag könnyebben igazolható.

1916-ra részben megváltozik a helyzet. A fokozódó szenvedések hatására a társadalom háborús lelkesedése gyakorlatilag véget ér. Egyre erősödött a sztrájkmozgalom, sűrűsödtek a háború- és kormányellenes tüntetések. A politikai erővonalak már nem olyan egyértelműek, mint 1913 és 1915 között, az evangélikus egyház számára már nem föltétlenül a kormány bizalma a legfontosabb. Az utókor számára világos, hogy a Monarchia eddigre felélte tartalékait, de a kortárs újságolvasó csak azt láthatta, hogy a központi hatalmak seregei előretörnek, és szinte mindenütt ellenséges területen küzdenek. E változások hatása a hivatalos fórumokon történő megnyilvánulásokban enyhén érezhető. Többször történik utalás a háború szenvedéseire, megkérdőjeleződik ezek értelme, és ha hazafias szólamokat hangoztatnak, akkor inkább csak a kitarásra buzdítanak. A teológiai művekben inkább előtérbe kerül a biblikus és a rendszeres teológiai megfontolás, a szerzők nem félnek már annyira kérdéseket feltenni. A sajtó jóval kevesebbet foglalkozik a háború kérdésével, ha igen, akkor inkább a szenvedés oldaláról. Mindegyik forrástípusban egyre gyakrabban fogalmazódik meg a békevágy, és mind ritkábban kapcsolódik hozzá a győzelembe vetett reménység. Az ima- és énekeskönyvekben ez a hatás kevésbé érezhető. Viszont a Magyarországi Evangélikus Egyház – szemben a katolikus és a református egyházzal – a háború vége felé sem tesz önálló kezdeményezéseket a békéért. Ez adódhat viszonylag csekély társadalmi súlyából is, de felelősségét e téren – meglátásom szerint – nem szünteti meg.

Hasonló módon nyilvánult meg a magyarországi katolikus és református egyházi vezetés is a világháborúval kapcsolatban. A katolikus püspökök az első években csatlakoztak a politikai elit háborús retorikájához. Ez elsősorban Giesswein Sándor győri kanonok, a keresztényszociális mozgalom vezérének sürgetésére változott meg 1916-ban, ekkortól kezdve a püspöki kar nagyobb hajlandóságot mutatott a békekezdeményezések támogatására (GERGELY 1977). 1917 februárjában Zürichben találkoztak a központi hatalmak területén működő katolikus politikai mozgalmak képviselői, itt megalakított szervezetük 1917 nyarán a béke elősegítésére hívta fel a világ katolikus püspökeit (GALÁNTAI 2001). Az evangélikus egyházhoz hasonlóan a világháború alatti magyar református teológia is nagyban a német protestáns teológusokon tájékozódott. Közülük elsősorban a mérsékeltbbek véleményével azonosult, a radikálisabb megnyilvánulásokkal pedig mert polemizálni. 1916-tól kezdve a reformátusoknál is enyhült a háborúpárti hangvétel, és egyre határozottabban adtak hangot a békeváagnak. 1917-ben a béke érdekében protestáns lelkesítő találkozó összehívását kezdeményezték a genfi protestáns egyháznál, de a találkozóra végül nem került sor (CSOHÁNY 1986).

Az evangélikus egyház első világháborús megnyilvánulásainak értékelésekor nem lehet megkerülni a felelősség kérdését. 1914-ben és 1915-ben kevésnek tűnnek a békéért kimondott szavak, és sok a háborús buzdítás. Nagy hiányosságnak látszik, hogy az egyház semmilyen békekezdeményezéssel kapcsolatban sem tett komoly lépést. Viszont fontos észrevenni, hogy a háború második felében az evangélikus egyházon belül is határozottabb hangok szólaltak meg a háború okozta szenvedés, igazságtalanság ellenében. Mindezt azonban erősen árnyalja a társadalmi kényszerpálya megléte, a háború első felében erősen beszorított helyzetben szólalhatott meg az egyház. De a kérdés így is nyitva marad: vajon megtettek-e eleink mindent, amit Krisztus tanítványaiként meg kellett volna tenniük?

Hivatkozott művek

- ENDREFFY János 1916. A háború teológiája. *Evangélikus Lap*, Nagybörzsöny.
- CSOHÁNY János 1986. Magyar református lelkészek első világháború eleji gondolkodásának teológiai és politikai háttere. *Theologiai Szemle*, 29. évf. 1. sz. január–február, 26–31. o.
- GALÁNTAI József 2001. *Magyarország az első világháborúban*. Korona Kiadó, Budapest.
- GERGELY Jenő 1977. *A keresztényszocializmus Magyarországon. 1903–1923*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KOVÁCS Sándor 1915. *A magyarság történelmi helye a világháborúban*. Eötvös József-Kör, Pozsony.
- MASZNYIK Endre, dr. 1915. *Háború és vallás*. Budapest.
- MOLNÁR Gyula, dr. 1916. *A front mögött*. Igaz Gyöngyök, Budapest-Kőbánya.
- NAGY Lajos 1915. *Isten és a háború*. Budapest.
- PÁLMAI Lajos 1916. *Gondolatok a keresztyén vallás és háboru körül*. Győri Evangélikus Egyházmegye Belmissziói Szövetség, Győr.
- PRÖHLE Károly 1915. *Háború és theologia. Theologiai elmélkedés a világháború közepette*. Pozsony.
- RAFFAY Sándor 1915. *Világháború és Isten ígéje*. Budapest.
- GEDULY Henrik: 1914. évi tiszai püspöki jelentés.
- GEDULY Henrik: 1915. évi tiszai püspöki jelentés.
- GEDULY Henrik: 1916. évi tiszai püspöki jelentés.
- GEDULY Henrik: 1917. évi tiszai püspöki jelentés.
- GYURÁTZ Ferenc: 1915. évi dunántúli püspöki jelentés.
- GYURÁTZ Ferenc: 1917. évi dunántúli püspöki jelentés.
- KAPI Béla: 1918. évi dunántúli püspöki jelentés.
- Az 1914. évi bányai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve.
- Az 1915. évi bányai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve.
- Az 1916. évi bányai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve.
- Az 1917. évi bányai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve.
- Az 1914 és 1915. évi dunáninneni egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve.
- Az 1916. évi dunáninneni egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve.
- Az 1917. évi dunáninneni egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve.
- Az 1918. évi dunáninneni egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve.
- Az 1914 és 1915. évi dunántúli egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve.
- Az 1916. évi tiszai egyházkerületi közgyűlés jegyzőkönyve.
- Az 1914. és 1915. évi rendes egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve.
- Az 1916. évi rendes egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve.
- Az 1917. évi rendes egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve.
- Az 1918. évi rendes egyetemes közgyűlés jegyzőkönyve.
- Tiszai egyházkerületi körlevelek 1914.
- Tiszai egyházkerületi körlevelek 1915.
- Tiszai egyházkerületi körlevelek 1917.

Tóth Károly István az Evangélikus Hittudományi Egyetemen teológus-lelkész szakot, az ELTE-n pedig történelem szakot végzett. 2009 óta szolgál beosztott lelkészként két Veszprém megyei gyülekezetben, Takácsiban és Homokbödögen.





Mihályfi Ernő szerepe az evangélikus egyház életében

Böröcz
Enikő

Bevezetés¹

Ha az ember egyetlen személy történelmi értékelését akarja elvégezni, akkor többféle dolgot kell egyszerre szem előtt tartania. Egyrészt adva van annak a személynek a saját személyes, továbbá közösségi – világi és egyházi – háttere, illetve az ebben és ebből kinövő élet és megvalósult életpálya. Egyháztörténelmi értékelés esetén az életpályának az egyházi szolgálattal kapcsolatos részeit kell nagytitűvel alá venni. Mihályfi Ernő politikai pályaképe sokszínű, egyházpolitikai látásmódja azonban egységes. A Magyarországi Evangélikus Egyházban (MEE) laikus személy számára elérhető legmagasabb tisztséget, az egyetemes, más néven országos felügyelői hivatalt töltötte be 1952 és 1956, illetve 1958 és 1972 között.² A kortárs egyházi közvéleményben két markánsan elkülönülő álláspont alakult ki Mihályfi szerepével kapcsolatban. Káldy Zoltán püspök így fogalmazott: „Tudom, hogy mit köszönhet egyházunk Mihályfi Ernőnek. Hogy egyházunk azon az úton jár, amelyet a püspökök, lelkészek és hívek az egyetlen helyes útnak ismernek el, azt nagy részben neki köszönhetjük.”³

Nem egyházi szertartással történt temetésén Káldy Zoltán civil ruhába öltözve többek között a következőket mondta: „Isten iránti hálával mondjuk el koporsója mellett, hogy ami a felszabadulás óta egyházunkban előremutató, a szocializmusban folyó szolgálatunkat segítő történet, abban Mihályfi Ernő munkája, szeretete, ereje, bölcsessége és hazafisága benne van. Sokunknak a fülébe cseng ez a mondata: »Egy nyelvet ismerek : a tisztességes, az őszinte, az igaz emberek nyelvét.«”⁴

Mihályfi utódja, az új országos felügyelő, dr. Fekete Zoltán véleménye szerint „Az ő [ti. Mihályfi Ernő – B. E.] családi hagyományai, ifjúkori tapasztalatai, magasra ívelő politikai pályája, rendkívüli szellemi képességei, szimpatikus, kedves és csendes modora, valamint elmélyült bölcsessége szükségessé teszik, hogy megrendülten mérlegeljem, vajon szerény képességeim alkalmassá tesznek-e egy ilyen nagy államférfi, publicista és országos felügyelő utódlására.”⁵

¹ Jelen tanulmány a szerző 2010. február 27-én, a kommunista diktatúra áldozatainak emlékére Béren tartott előadásának kibővített változata.

² Az egyetemes, majd 1966-tól országos felügyelői tisztség történetéhez lásd Boleratzky Lóránd: *A magyarországi evangélikus egyházfelügyelői intézmény eredete és egyházjogi jelentősége*. Ludvig István könyvnyomdája. Miskolc. 1942.

³ EOL MEET. Részlet az Evangélikus Országos Levéltárban (EOL) található a Magyar Evangélikus Egyháztanács (MEET) 1967. június 21-i üléséről készült jegyzőkönyvből. Káldy Zoltán szavai Mihályfi Ernőhöz. 1. pont. 1. o.

⁴ Dr. Mihályfi Ernő (1898–1972). In: *Evangélikus Naptár 1974*. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 103. o. Ugyanebben a szellemben íródott róla az *Evangélikus Életben* megjelent visszaemlékezés. Eltemették dr. Mihályfi Ernő országos egyházi felügyelőt. *Evangélikus Élet*, 37. évf. 50.sz. 1972. december 10. (Vezércikk.) Ebben megemlégték, hogy ifjúkorában a Luther Otthonban lakott, és onnan indult a Tanácsköztársaság vörös hadseregébe.

⁵ Evangélikus Országos Levéltár – Magyarországi Evangélikus Egyház közgyűlési jegyzőkönyvei (EOL MEEKJ). Részlet az 1973. április 24-én tartott jegyzőkönyvből, dr. Fekete Zoltán országos felügyelő székfoglalójából. 5. pont. 4. o.



Mindezekkel frontálisan ütköztek Ordass Lajosnak, az MEE Bányai, majd Déli Egyházkerületei 1945 és 1978 közötti törvényes püspökének kijelentései. Szerinte a Mihályfi-féle figurák a politikai terrornak, az összeesküvésű pereknek és nem utolsósorban saját gerinctelen politikusi magatartásuknak köszönhetően magasra jutásukat. Ők voltak azok, akik „jókor voltak jó helyen”, és ezért zsíros állásokba ültek bele. Ordass úgynevezett „együttműködő elemeknek” nevezte őket.

Több konfliktus jellemezte kettejük kapcsolatát, amelyek idején Mihályfi hivatalosan még semmiféle szerepet nem töltött be az MEE életében. Ezek közül egyet idézünk. 1948. március 18-án Ordass a következőt mondta Szabó József püspök balassagyarmati iktatásán – Tildy Zoltán képviselőjében – megjelenő Mihályfinak, amikor az az evangélikus egyház személyi megújulását követelte, illetve a reakció „bújtatás” vádját hangoztatta. „Tudomására adtam

[ti. Mihályfinak – B. E.] [...], hogy magyar evangélikus egyházunk négyszáz év óta sok küzdelmet vívott meg [...]. De mind e szorongatások között sem engedte soha meg, hogy valaki kívülről szabja meg neki, hogy akár lelkeszi, akár világi vonalon kiket állít az egyház szolgálatába.”⁶ Azt a vádat pedig, hogy az evangélikus egyház a maga egészében a reakció gyűjtőhelye lenne, a következőképpen utasította vissza: „Amióta az Úr Jézus Krisztus az egyházat megalapította, és követőit elindította, azóta az egyház mindig Isten vigasztalását közvetítette azok felé, akiken nehéz volt a kereszt súlya. Mihályfi maga is láthatta, hogy 1943–44-ben evangélikus templomaink a fővárosban legtöbbször fél órával az istentisztelet kezdő időpontja előtt tele voltak zsidó származású emberekkel. Akkor ők voltak roskasztó teher alatt [...] Ha az egyház igehirdetésére ma azok gyülekeznek egybe, akiket a mai élet próbál meg erejüket meghaladó terhekké, akkor senkinek sincsen joga ebben a tényben politikai reakciós szervezkedést szimatolnia. Mi nem vagyunk hajlandók a megpróbáltatás alatt élő embereket – ebben az esetben tehát saját hittestvéreinket – templomainkból kitesséklni, bármiképpen vélekedjenek is emiatt felőlünk politikai oldalon.”⁷

Egy másik konfliktus már Ordass Lajosnak az aktív püspöki szolgálatba történő visszajövele utáni időszakhoz kapcsolódik. Ebben az időben Mihályfi már az MEE egyetemes felügyelője volt. Az utólag ellenforradalmi összeesküvésnek nevezett 1956.

november 3-i értekezleten Ordass szólt arról, hogy megfontolás tárgyává kell tenni, mi történjék Mihályfi Ernővel és Darvas Józseffel. A jelenlévők egyhangúlag megállapították, hogy az említett személyek „...nem egyházi működésük és egyházszeretetük alapján kerültek tisztségükbe. Indítványozza [ti. Ordass – B. E.], hogy testvéri keresztyén hangnemben közöljük a két felügyelővel az egyház közvéleményét, és kérjük meg őket arra, hogy közegyházi érdekből üressék meg ezeket a tisztségeket. Reméli, hogy be fogják látni ennek szükségességét, és nem fognak nehézségeket támasztani.”⁸ Ordass Lajos annak ellenére beszélt így, hogy Mihályfi 1956-ban, Horváth János utasítására intézte az ő rehabilitációját, sőt kezébe vette Ordass anyagi kárpótlásának az ügyét is.

⁶ Ordass Lajos: *Önéletrajzi írások*. Válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta Szépfalusi István. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1958. 246. o.

⁷ Ordass Lajos: *Önéletrajzi írások. Folytatás*. Válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta Szépfalusi István. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1987. 246–247. o.

⁸ Evangélikus Országos Levéltár – Déli Evangélikus Egyházkerület Levéltára (EOL DEEK). Részlet a DEEK hivatali helyiségében 1956. november 3-án felvett jegyzőkönyvből. 2. pont. Ordass Lajos hozzászólása. Az idézet Ordass Lajos: *Önéletrajzi írások. Folytatás*. 249. o. 24. l. jegyzetében szerepel. Mind Darvas József, mind Mihályfi Ernő megígérték, hogy távoznak tisztségeikből, de végül mindketten visszajöttek.

„Ígéretet tett arra, hogy könnyörtelenül kiirtják az ehhez a vonalhoz tartozókat. Utalt ugyan a kommunista és a kiscgazda pártok programjai és végső céljai közötti eltérésekre, azonban ez nem változtatott azon, hogy a legteljesebb együttműködést ígérte. Ettől kezdve sodródott abba az irányba, amelyen végül odáig jutott, hogy Kádár János szavaival élve a „párton kívüli bolsevik” szerepében szolgált ki a pártállamot.”

Mihályfi Ernő közéleti szerepe

A családi környezet

Mihályfi Ernő édesapja, Mihalovics Samu béri esperes lelkészi pályáját egyetlen faluban – Béren – töltötte el; ideiglenes, majd rendes segédlelkész, végül parókus lelkész lett. Lelkészavatási (ordinációs) életrajza nem magyarul, nem szlovákul, hanem latinul íródott, és pedig nagyon szép, olvasható kézírással.⁹ 1896-ban szentelték lelkésszé. Évtizedekig esperesként is szolgált. Utódja, Révész László, a gyülekezet 1900 és 1950 közötti történetének írója többek között a következőket írta róla: „Az egyházi ortodoxia híve, aki minden fajtájú liberalizmustól, de pietizmustól is távol tartotta egyházközségét. Nevéhez fűződik a béri templom átépítése, a bokori és kutasói tanítói lakások és a kutasói iskola felépítése, a béri és bokori harangok beszerzése. Mint tisztalátású, nagy tehetséggel megáldott lelkész – püspökjelölt – különösen gazdasági, pénzügyi, jogi, egyház-közigazgatási vonalon az egész egyetemese egyházban ismert neve volt. Hívei atyjukat tisztelték benne. Gerinces magatartású, megalkuvást nem tűrő ember.”¹⁰ Megalkuvást, sőt sokszor ellentmondást sem tűrő természetének nyomát őrzik azok a levelek, amelyekben különféle témákban protestált, és az esetek egy részében lemondását is azonnal felajánlotta. Felesége, Szluika Lenke a gyülekezetben az ifjúsági munka elindítója volt. Mihalovics Samu ottléte alatt szlovák és magyar lelkészi szolgálat egyaránt volt a gyülekezetekben.¹¹ Aktív lelkészként – nyugdíjazására várva – halt meg 1943. július 31-én. Gyászjelentésén három fia közül Ernő fia már a Mihályfi nevet viseli.¹² Temetésén Csengödy Lajos főesperes és Szekej András egyházasdensegegi lelkész szolgált. Mindketten a későbbi kommunista hatalom ellenfelei, az elhunyt jó barátai. Egyházi híresztelések szóltak arról, hogy édesapja Mihályfi Ernőt kitagadta volna baloldali politikai elkötelezettsége, nyíltan vállalt ateizmusa, antiklerikalizmusa, valamint két válása miatt.

Mihályfi politikai útja

Mihályfi Ernő édesapja halála pillanatában már a szegedi egyetemen művészettörténetből doktorált, újságírással foglalkozó, mély szociális érzéssel rendelkező, Amerikát is megjárt, egygyermekes fiatalember volt.¹³ Eleinte a *Magyarország* című, polgári-konzervatívnak tartott, majd az *Est* című liberális beállítottságú lapnál dolgozott.¹⁴

⁹ EOL Dunáninnyi Egyházkerület (EOL DIEEK). Ordinációs életrajzok. 1861–1940. Mihalovics Samu latin nyelvű ordinációs életrajza. 163. 17.

¹⁰ Evangélikus Országos Levéltár – Dunáninnyi Egyházkerület Levéltára (EOL DIEEK). 66. doboz. Egyházközségek története, helyzetjelentések, kimutatások 1944–1946. Gyülekezetek története (megíráshoz iratok) 1950. Ebben: Révész László: *A béri gyülekezet története. 1900–1950.* 5. o. A lutheri ortodoxia egyik következménye az volt, hogy az ébredési mozgalmak egyáltalán nem vagy csak elenyészően kis helyet kaptak a gyülekezetben belül. Ennek eredménye gyakran az lett, hogy inkább híveket vittek metodista, illetve baptista körökbe. 1944-re az egész gyülekezet területén kilencven, illetve Béren tizenöt baptista személy volt. Egy második ébredési hullám 1947-ben, majd 1949-ben jelentkezett, és a gyülekezetet is érintette.

¹¹ A csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény következményeként a béri gyülekezetből ötvenhárom, a többi helyekről kb. húsz lélek távozott. A gyülekezet akkori lelkésze így írt erről: „Ezek sem azonban a nemzetiségi érzéstől, hanem az inflációs időkben a jobb anyagi megélhetés utáni vágytól hajtván távoztak.” Révész László: *A béri gyülekezet története. 1900–1950.* 2. o.

¹² Gyászjelentésén 1Móz-ból Jákób, azaz új nevén Izrael szavai olvashatók: „Íme én meghalok, de az Isten veletek lesz.” (1Móz 48,21)

¹³ Művészettörténeti munkásságához lásd *Művészek, barátaim. Képzőművészeti írások.* Bev. Pátzay Pál. Budapest, 1977. Művészettörténeti írásait lásd még: Mihályfi Ernő: *Emlékirat helyett.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975.

¹⁴ A *Magyarország* című lapnak Amerikából is küldött cikkeket. Lásd többek között: Mihályfi Ernő: Rush hours. In uő: *Emlékirat helyett.* 36–38. o. Uő: Négyezer magyar könyv a New York-i Public Libraryben. In uő: *Emlékirat helyett.* 45–48. o. stb. Saját visszaemlékezése szerint ezt az újságot akkor hagyta ott, amikor azt az akkori kormányzat „lenyúlta.”

1942-ben tagja lett a Független Kisgazdapártnak, sőt alapító tagja a Magyar Történelmi Emlékbizottságnak is.¹⁵ Mindezt egy független, szuverén értelmiségi gondolkodó pályájának lehet nevezni, amelynek vállalásához, folytatásához akkoriban egyfajta civil kurázsi és ennek következményeként még a konfrontálódást is vállaló magatartás kellett.

Mihályfi Ernő politikai pályafutásában a kisgazdapárti tagságból származó megbízatásokat – a párt balszárnyához tartozás következményeként – egyre inkább felváltották a számára az MKP – később MDP – által „politikai megbízhatóság” alapján megszavazott feladatkörök. A kisgazdapárt 1947-ben történt „felszalámizása”



Mihályfi Ernő

– a baloldaliak segítségével történő belső felbomlasztása – idején¹⁶ Mihályfi közéleti csillaga hirtelen elkezdett emelkedni. A baloldali pártok bizalmából 1947 márciusa és szeptembere között tájékoztatásügyi miniszter, haláláig országgyűlési képviselő, az Elnöki Tanácsnak megalakulásától tagja lett. Vezető munkakörben segített előkészíteni az 1848–49-es centenáriumi ünnepségeket. Ideiglenes megbízatással pár hónapig külügyminiszter is volt, vezette Tildy Zoltán köztársasági elnöki hivatalát, ugyanebben az időben az országgyűlés alelnöki posztját is ellátta. A későbbiekben a Hazafias Népfront, az Országos Béketanács, a Magyar–Szovjet Baráti Társaság, a Magyar ENSZ Társaság tagja, illetve vezető tisztviselője volt. A *Magyar Nemzet*nek két ciklusban 1949 és 1951, illetve 1957 és 1972 között volt főszerkesztője. Népművelési, majd művelődésügyi miniszterhelyettesként szolgált 1951 és 1958 között. Hasonlóan alakult az ugyancsak a kisgazdapárt balszárnyához tartozó Dobi Istvánnak a karrierje is, azzal a különbséggel, hogy ő magasabb pozíciókat töltött be.¹⁷

Mihályfi karrierje felívelésének magyarázatát az 1947 júniusában a Magyar Kommunista Párt (MKP) egyik vezetőjének, Kállai Gyulának írt levelében találhatjuk. Ebben felajánlotta a párt hozzá hasonlóan gondolkodó részének az együttműködését. A levélben kemény bírálóban részesítette a Nagy Ferenc és társai által képviselt vonalat. Ígéretet tett arra, hogy könnyörtelenül ki-

irtják az ehhez a vonalhoz tartozókat. Utalt ugyan a kommunista és a kisgazda pártok programjai és végső céljai közötti eltérésekre, azonban ez nem változtatott azon, hogy a legteljesebb együttműködést ígerte (MIHÁLYFI 1975, 84–85. o.). Ettől kezdve sodródott abba az irányba, amelyen végül odáig jutott, hogy Kádár János szavaival élve a „párton kívüli bolsevik” szerepében szolgált ki a pártállamot (BOLERATZKY 2008, 7. o.).

¹⁵ Mihályfi Ernő: Ma huszonöt éve. In uó: *Emlékirat helyett*. 274–278. o. A cikk a *Magyar Nemzet* 1967. március 1-jei számában jelent meg.

¹⁶ *Magyarország történeti kronológiája IV. 1944–1970*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1982. Lásd az 1947-es évet.

¹⁷ Dobi Istvánt 1948 decemberében nevezte ki Tildy Zoltán miniszterelnökké, miközben ugyanabban a hónapban tizenkét kisgazdapárti képviselő mondott le parlamenti mandátumáról.

Mihályfi politikai illegalitásban: 1944, 1956

Mihályfi Ernő hosszú pályafutása alatt kétszer vonult illegalitásba. 1944 márciusában második feleségével és kisfiával visszatért Bérre, ahol volt osztálytársánál, egy falu szélén álló parasztházban húzta meg magát. Itt élte át Magyarország szovjet megszállását, amelyet ezután egész életében élete legnagyobb élményeként emlegetett mint saját magának személyes és országának egyszerre történet felszabadulását.¹⁸ Az általa világi és egyházi környezetben többször előadott személyes felszabadulási története valószínűleg igaz is lehetett. 1970-ben így emlékezett vissza: „...amikor az első szovjet katonát megláttam: az töltötte be egész tudatomat és érzéseimet, hogy soha többé nem kell félnem, soha többé nincs mitől félnem...”¹⁹ Mihályfi nagy lelkesedéssel fűzte hozzá: „A szovjet hadsereg a világtörténelem első humanista hadserege.”²⁰ A történet hitelességét azonban megkérdőjelezi a béri lelkész, Révész László tudósítása: „A lelkész könyvei a sárba tapostattak s a megszállók lovai összetaposták... A lelkész két palástja közül az egyiket elvitték.”²¹ Évtizedekkel később Révész László nekrológiájában az őt búcsúztató lelkész írta le a következőt. „Már december 6-án kikergették családjával együtt a béri paplaktól, a szovjet hadsereg pedig lovakkal és birkákkal együtt beköltözött ugyanoda. A lelkészcsalád a híveknél kapott átmeneti szállást hónapokon keresztül.”²²

Mihályfi Ernő másodszor 1956 októberében kényszerült illegalitásba vonulni, amikor a forradalom elől Ausztriába emigrált. Ottani tartózkodásáról Szépfalusi István, az akkor Bécsben élő evangélikus lelkész a következőket írta: „Mihályfi és családja minden bizonnyal annak az 1956. október 28–31. között érkezett és Ausztriában politikai menedékjogot kért 780 személy egyike lehetett, akik zömmel előzőleg az Államvédelmi Hatóság, avagy közvetlenül az államhatalom beosztottja volt. Feltételezhető, hogy esetleg csak 1956. november 1-je és 3-a között kért menedékjogot [...]. Mihályfi Ernő 1956. november 4-ét követően – feltehetőleg azonos év karácsonykor, avagy azután tért vissza Ausztriából Magyarországra.”²³ Az amerikai evangélikus egyház központi levéltárában, Chicagóban található levélváltás szerint az amerikai lutheranizmus vezetői értesítették Ordass Lajost, hogy Mihályfi az USA-ba kért menedékjogot, és úgy mutatkozott be, mint az MEE egyetemes felügyelője. Ordass azt válaszolta, hogy az amerikaiak befogadhatják, azonban az MEE belső ügyeibe „kívülről” nem szólhat bele.²⁴

Mihályfi politikai krédója

Mihályfi Ernőnek az Ausztriából történő visszatérését követően egészen haláláig két „politikai vesszőparipája” maradt. Az egyik változatlanul a „felszabadulás” – ehhez kapcsolódóan a szovjet–magyar barátság, a másik éppen 1956 lett. A magyar forradalmat többször is „lefaszta”, nagy álma volt, hogy: „Örökítse meg egy freskó a parlamentben az ellenforradalom fölött aratott győzelmünket.”²⁵ Fritz Cremer keletnémet szobrászművész *Magyar víziók* című, a „magyar ellenforradalom gonosz lázadásáról” szóló litográfiasorozatáról hasonló szellemben írt retrospektív kritikát: „Reprodukciókban, német lapok nyomán magyar lapok is közölték akkor ezeket a képeket [...].

¹⁸ Mihályfi Ernő: Személyes élmény és történelem. In uő: *Emlékirat helyett*. 309–312. o.

¹⁹ EOL MEEKJ. Mihályfi Ernő országos felügyelő ünnepi megemlékezése az MEE által a „felszabadulás” tiszteletére 1970. március 19-én tartott ünnepi közgyűlésen. 2. pont. 3. o.

²⁰ Uo.

²¹ EOL DEEK 66. doboz. Révész László: *Kimutatás az egyházközségek állapotáról*. 1945. szeptember 4. 2. o.

²² Kalácska Béla: *Révész László nekrológja*. Kézirat. A Béri Evangélikus Egyházközség irattára.

²³ Ordass Lajos: *Önéletrajzi írások. Folytatás*. 590. o. 34. jegyz.

²⁴ Central Archives of the Evangelical Lutheran Church in America (CAELCA). NLC-, ULCA-anyagok 1956–1958.

²⁵ Uitz Béla az ellenforradalom leveréséről tervez freskót. In: Mihályfi Ernő: *Emlékirat helyett*. 141–144. o.



Bizonyíthatjuk, hogy az ő képein látható farkasok és dögkeselyűk settenkedtek, gyilkoltak, vonítottak és vijjogtak Magyarországon, azokon a napokon és azokon az éjszakákon.”²⁶

Ahogy távolodott 1956 eseményétől, Mihályfi is átvette a Kádár-korszak konszolidációra törekvő hangnemét. A hatvanas évek közepétől a hetvenes évek elejéig publicisztikáját egyre inkább ez a hang kezdte jellemezni. Országgyűlési képviselőként szűkebb pátriájáért, Nógrád megyéért – ezen belül Bér községért – is igyekezett sok mindent tenni. A község villamosítása, autóbuszjárat indítása Aszódra és Budapestre az ő közbenjárásával valósult meg. Azt azonban, hogy a konszolidációt is csak nagyon szigorú pártállami kontroll mellett tudta elképzelni, az is bizonyította, hogy élete utolsó időszakában problémái támadtak az Aczél-féle „három T” – támogat, tűr, tilt – stratégiával, amely szerinte a „halandzsát” is megtűrte.²⁷

Mihályfi Ernő egyházpolitikája

Mihályfi 1952 előtti egyházpolitikája

Mihályfinak az egyházhoz, a kereszténységhez való viszonyulását néhány általa írt Mária-versből ismerhetjük meg. Jézus Krisztusra „szociális forradalmárként” tekintett, szívesen idézte a protestáns gályarabmúltat katolikusellenes előjellel. Élő kapcsolata nem volt egyetlen gyülekezettel sem, gyülekezetképét béri élményei határozták meg, többnyire általánosságban beszélt az egyházzal. A Bibliát szelektálva emlegette. Igaztalan ügyekhez adta a nevét, 1945-től kezdődően leggyakrabban Szimonidesz Lajossal együttműködve. Az úgynevezett Majba-ügyben a bűntörténetet védte, az igazakat támogatta. A Grünvaldszky-ügyben készséggel asszisztált ahhoz, hogy az igazságosan vádolt személy megússza, sőt magas egyházi pozícióba kerüljön. Az MEE egyik legantiszemitább lelkésze, a baloldali politikának leginkább elkötelezett Dezséry László püspökké választását is támogatta 1950-ben.

1948. augusztus 30-án a Béren történt harangavatáson Mihályfi Tildy Zoltán köztársasági elnök képviseletében jelent meg.²⁸ Beszédében kijelentette, hogy – az ő látásmódja szerint – az egyházak előtt lényegében kétféle út áll. Az első megrajzolásához magát Rákosit idézte: „A katolikus egyház jelenlegi vezetői változatlanul a régi reakcióhoz húznak, még mindig azt remélik, hogy egy harmadik világháború véres borzalmi és pusztításai visszasegítik őket a nyeregbe, visszaszerezhetik az új gazdáktól a sokszázezer holdjaikat és vele együtt politikai befolyásukat.” A második: a református egyház útja. Róluk azt mondta, hogy ez az egyház abban az időben nemcsak az iskolák államosításának kérdésében kötött egyezséget, de „...ezen túl is döntő személyi változások és az ezeket követő határozott megújulás útján építi [...] helyét az új magyar társadalomban.” Az evangélikus egyházzal kapcsolatosan megállapította, hogy vannak ugyan formális lépések a reformátusokéhoz hasonló jó irányban, azonban „*eddig döntő szavú vezetői szellemében inkább a másik álláspontot képviseli. Harmadik út azonban itt sincs.*” A feszültség okaként azt jelölte meg, hogy bizonyos vezetők nagyon passzívok, negatívak, húzzák az időt, „...állandóan érezhető a feszültség, amely abból származik, hogy ezek a vezetők fenntartással élnek a demokráciával szemben. Mintha ők is a háborúra spekulálnának, amely demokráciánk ellenségeinek közös és döntő jellemvonása.” Mihályfi ultimátumot adott: „*A legelső követelés tehát, hogy aki nem fenntartás nélküli híve új demokratikus társadalmi berendezkedésünknek, aki nem szereti ezt a rendszert, amely a*

²⁶ A Mihályfi-féle frazeológiában a farkasok és a dögkeselyűk a klerikális, illetve fasiszta reakció megszemélyesítőiként jelennek meg. Lásd Mihályfi Ernő: Frits Cremer kiállítására. In uő: *Emlékirat helyett.* 171–173. o.

²⁷ Mihályfi Ernő: Tiltás helyett tiltakozás. In uő: *Emlékirat helyett.* 325–328. o. Mihályfi itt nemcsak a korabeli műalkotásokra gondolt, hanem a politikai enyhülés következtében beálló nagyobb szabadságra is.

²⁸ A béri harang az állam által ajándékozott háromszázadik harang volt.

nép felszabadulását hozta, és Krisztus szociális igazságait is megvalósítja, az álljon félre. [Kiemelés a cikkben – B. E.] Ha egyházát igazán szereti, önként áll félre, mert be kell látnia, hogy különben csak árt egész egyháznak. Ha pedig nem tudja ilyen önzetlenül szeretni egyházát, *akkor félre kell állítani.* Sértődötten nem lehet az egyházat vezetni. A beszédben előkerült Berggrav norvég hitvalló püspök, aki ellenállt Hitlernek és Európát előzőnlő gyilkos bandájának, és ezen a ponton Ordass Lajosra utalva a következőt mondta: „...nem mindegy, ha egyik szerencsétlen makacsságú püspökünk a krisztusival azonos szociális igazságokat hirdető felszabadító humanizmussal szemben akar ellenállni, s ma akarja pótolni azt, amit Hitlerrel és zsoldosaival szemben elmulasztott...”²⁹ A cikkben az is szerepelt, hogy Mihályfi beszédének hatására lemondott Radvánszky Albert, Vladár Gábor és Mesterházy Ernő, Kapi Béla püspök már jóval előbb, és már bejelentették, hogy Ordass lemondására is sor kerül.³⁰

Mihályfi Ernő egyetemes felügyelővé választása 1952-ben

Mihályfi Ernő lényegében egy egyetlen ember által irányított, úgynevezett „belső egyházi puccs” révén került az egyetemes felügyelői székbe. Ottlyk Ernő – akkoriban még a teológián működő megbízott tanár, később püspök – 1952. február elején, az MEE 1948-as zsinatának újraindítását követően bejelentést tett az akkor már közel egy éve működő Állami Egyházügyi Hivatalnál (ÁEH). Ottlyk szerint a zsinaton világossá vált, hogy az akkori egyetemes felügyelő, Reök Iván Túróczy Zoltánnal és Szabó Józseffel karöltve – Dezséry és az egyház haladó vonala ellenében – ki akarják sajátítani a zsinatot. „A jobboldal – Reök vezetésével – azzal tetőzte be a tevékenységét, hogy önmagát az államhoz hűnek mutatja, miközben az ÁEH felé kompromittálni akarják Vetőt és Dezséryt. Ugyanekkor ellenkező előjellel a hívek felé is le akarják járatni őket és a többi »haladó« elemet.”³¹ Az ÁEH azonnal elmozdította mind a három Ottlyk által említett személyt. A két püspök esetében arra hivatkoztak, hogy elvesztették az államhatalom bizalmát, Reök Ivánt pedig felszólították, hogy lemondólevelében egyéb elfoglaltságaira hivatkozzon.³²

Mihályfi iktatására 1952. április 17-én került sor rendkívüli egyetemes közgyűlés keretében. Vető Lajos, az iktatást végző püspök Jézus Krisztusban testvérének nevezte az új felügyelőt. Egyháztörténelmi jelentőségű ténynek, Isten különös kegyelmének nevezte azt, hogy az MEE történetében először egy evangélikus papnak a fia lett egyetemes felügyelő. Vető kiemelte azt is, hogy Mihályfi „...a mai magyar papi házból származottak közül a leghaladóbb hagyományokat és eszméket” képviseli, és ennek köszönhetően tölt be a „felszabadulás” óta nagyon fontos tisztségeket. Ünnepi székfoglalójában – amely az első és egyetlen hosszabb lélegzetű, programadó egyházi beszéde volt – kijelentette, hogy akik rászavaztak, azok egyben „az új Magyarország építői is”. Ezért „nincs és nem is lehet bennük semmi kettősség, tehát az ő arcukból tevődhetik csak össze az egyház igazi arca”. Azt is kijelentette, hogy akik rá szavaztak, azok két dolgot tudtak. Az egyik a politikai, a másik az egyházpolitikai állásfoglalása. A politikai állásfoglalás lényege: „...hogy szenvedélyesen és egész életemmel vagyok híve népi demokráciánknak, mert szeretem hazámat és népemet, és tudom, hogy ez az út a magyar nép egyetlen igaz és helyes útja”. Az egyházpolitikai állásfoglalás lényegét Mihályfi úgy fogalmazta meg, hogy „...ismeretes volt az a munka is, amelyet mint egyházam

²⁹ Uo. Az Ordass Lajosra történő utalások azért is voltak igaztalanok, mivel őt 1945 után választották meg, és pedig olyan személyként, mint aki „pozitív” priusszal érkezett meg 1945-höz, sőt jelentős érdemei voltak.

³⁰ Demokratikus evangélikus zsinat összehívását követelte Mihályfi Ernő a béri harangavatáson. Vonuljanak végre vissza az egyház éléről a letűnt rend képviselői. *Hétfői Lap Független Magyarország*, X. évf. 36. sz. 1948. augusztus 30. (vasárnap szám!). (Vezércikk.)

³¹ MOL ÁEH-Elnöki Iratok XIX-A-21-a 2. d. 30/1952. sz. irat. Feljegyzés Ottlyk Ernő bejelentései alapján. 1952. február 6. 1. o.

³² Dr. Reök Iván sebész főorvos Mihályfi Ernő leghűségesebb kiszolgálója volt az 1948-as egyházpolitikai harcok idején. Ordass Lajosnak legalább annyi vitája volt vele, mint Mihályfival.

egyszerű tagja végeztem annak érdekében, hogy az evangélikus egyház megtalálja harmonikus helyét a Magyar Népköztársaságban, hogy a nép egyháza beleilleszkedhessék a nép államába”. Harmadik megjegyzése az volt, hogy a béri paplakban „a sovinizmustól mentes hazafiságot” tanulta meg.³³

Felügyelői programját abban összegezte, hogy a protestánsok mint a gályarabok örökségének továbbvivői mindig is a haladás oldalán álltak.³⁴ Hangsúlyozta, hogy az 1948-ban aláírt egyezmény megkötését követően hatályba lépett a teljes vallásszabadság és a teljes állami támogatás. Azt állította, hogy „...az állam, ezúttal első ízben egyházunk történelme során, nem kér tőlünk cserébe mindezért semmit. Nem kíván politikai szolgáltatást, amelyet a kapitalista rendszerek mindig és mindenütt (...) megkövetelnek az egyházaktól, felajánlván érte a hatalomban való részesedés hazug, hamis, az egyház igazi lényegétől idegen illúzióját és halálosan mérgezett örömét.”³⁵ Arra a kérdésre, hogy a protestantizmus haladó hagyományai mit kívánnak az akkori Magyarországon, Mihályfi válasza a következő volt: tanulási kötelezettséget, tájékozódást. Csak ez a kettő teszi képessé a lelkészeket és hívőket, hogy különbséget tudjanak tenni „a béke birodalma”, a Szovjetunió és a háborúra készülő imperialista országok között. Mihályfi szerint az igazi vallásszabadság a Szovjetunióban van, amely a „megvalósult szocializmus boldog országa”.³⁶ Beszéde utolsó részében megmondta, hogy mindenkitől „[á]llandó, aktív, építő magatartást kér... mert látszategység és belső semlegesség mögött mindig felsorakozhat az ellenség. Belső megújulás nincs igazi belső szenvedélyesség nélkül, s erre a legjobb példát Krisztus adja a keresztyéneknek.”³⁷ Utolsó mondata arról szólt, hogy neki nem kell mást tenni, mint továbbhaladni ugyanazon az úton, a többieknek pedig csatlakozni.

Mihályfi egyetemes felügyelői tevékenysége

Mihályfi Ernő először 1952. április 17-én az evangélikus egyetemes presbitérium ülésén tartott úgynevezett megnyitó beszédet.³⁸ Utóbbi beszédében először a Rákosi-, majd a Nagy Imre-korszak áldásait emlegette, mondván, hogy „...a tömegek minden más időnél jobban érzik az új kormánypolitika előnyeit, érzik, hogy az új politika minden intézkedése a legszélesebb tömegek érdekében van, amikor mélységes bizalom fejlődik ki és erősödik népünk vezetői iránt. Ennek a nemzeti egységnek, amely kialakult, és amelynek tanúi vagyunk, része a mi egyházunk is [...]. Az állam és az egyház érdekei teljesen azonosak... Az állam és az egyház érdekei mindenben azonosak annak a népnek az érdekeivel, amely az állam polgára és az egyház hívője. Az állam teljes segítséget ad egyházunk életéhez. Nem akarok kitérni arra, hogy mi történt volna egyházunkkal, ha ezt a segítséget nem kaptuk volna meg.”³⁹

Következő felszólalása 1954. augusztus 24-én volt. Itt arról beszélt, hogy az Egyházak Világtanácsa (EVT) KB-t

³³ EOL MEEKJ, 1952. április 17. Részlet Mihályfi Ernő székfoglaló beszédéből. I. 9. pont. 9. o.

³⁴ Mihályfi itt szembehelezkedett Rákosiék azon véleményével, amely szerint a protestáns egyházak 1848-at követően egyre jobban alkalmazkodtak a mindenkori hatalomhoz, és egyre inkább eltávolodtak a néptől.

³⁵ EOL MEEKJ, 1952. április 17. Részlet Mihályfi Ernő székfoglaló beszédéből. I. 9. pont. 11. o.

³⁶ A székfoglalóra készülve Mihályfi enciklopédiákat, illetve könyveket tanulmányozott, és ezekből nyerte azt az ismeretet, hogy igazi vallásszabadság csak a szocialista országokban létezik. Ugyanakkor a kapitalista világban üldözik azokat, akik mernek másként gondolkodni, példának Martin Niemöller német lelkészt állította oda. Niemöllert az amerikai útján állandó zaklatások érték, mert ki merte jelenteni, hogy a Szovjetunióban mindenki a világbékét akarja, és hogy ott a legteljesebb a vallásszabadság.

³⁷ EOL MEEKJ, 1952. április 17. Részlet Mihályfi Ernő székfoglaló beszédéből. I. 9. pont. 14. o.

³⁸ EOL Egyetemes Presbitérium, 1952. április 17. 1. o.

³⁹ EOL MEET értekezlet. 1954. március 11–12. Részlet Mihályfi Ernő felszólalásából. 3. pont. 2. o. Mihályfi a beszédében hosszasan megemlegette Tessedik Sámuel szarvasi evangélikus lelkész reformgondolatait és érdemeit, annak példájául, hogy mit képes tenni egy „haladó” evangélikus lelkész a népéért.

meg akarják hívni Magyarországra, ezt hatalmas horderejű eseménynek tartja, és ezért az elnökség „nem kíván a maga hatáskörében ez ügyben intézkedni, hanem egyházunk legfőbb tanácskozó testülete elé terjeszti e nagyjelentőségű elhatározást”.⁴⁰ A tanácskozás végén megismételte, hogy „mind erkölcsi, mind anyagi lehetőségeink megvannak arra, hogy széles és szabadon érintkezzhessünk nyugati keresztyén testvéreinkkel és teljesíthessük a nyugati keresztyénség iránti szolgálatunkat”.⁴¹ Mihályfi az EVT KB galyatetői konferenciájának rendezőbizottságába is bekerült.⁴²

Az 1956-os forradalmat követő egyházi visszarendeződés után Mihályfi Ernő 1958. október 29-én jelent meg újból az egyházegyetem tanácsülésén. 1957. november 26-tól Grnák Károly személyében miniszteri biztos felügyelte a visszarendeződést, Mihályfi vezénylete alatt. Az 1957. december 23-i ülésen röviden megszólalt: „Mély szégyennel értesült arról, hogy az Egyházegyetem Tanácsa egyik-másik tagja azért nem jelent meg [...] az ülésen, mert ellenforradalmi ténykedés folytán őrizetben van. Ez az egész testületre rossz fényt vet.”⁴³ Törvénytelennek nevezte az addigi vezetést, és pedig azért, mert szerinte „egyedül az evangélikus egyházban volt konzerválva az ellenforradalom által teremtett helyzet. Egyedül ez az egyház állott, mint egy sziget, rendezetlen vezetés alatt. Most azt látja fő feladatának, hogy kivezesse az egyházat ebből a helyzetből. Meg akarja találni a kivezető utat, a teljes egyetértés útját. A felelősséget pedig a mai nehéz helyzet miatt az egyházi bizottság azon tagjai viseljék, akik miatt a tárgyalások megszakadtak.”⁴⁴

Többször megtörtént 1958 után, hogy Mihályfi Ernőnek a rangidős egyházkerületi főjegyzővel kellett üléseket vezetni, mivel egyik püspök sem volt jelen az értekezleteken. Ha a püspökök egyike jelen volt, akkor Mihályfi Ernő az esetek nagy részében csak megnyitotta az értekezletet, és azt követően nem szólt többé. Általában politikai évfordulókhoz közeledve szólalt fel. Hozzászolt viszont nagyon röviden olyan ügyekhez, amelyek érdeklődési körébe estek. Például 1961-ben, a finn–magyar kapcsolatok újraindulásakor felhívta a figyelmet arra, hogy az első magyar evangélikus delegáció elindulásával párhuzamosan „kezdődött el [...] a finn–magyar kulturális egyezmény végrehajtása, s a napokban utazik művészekből álló delegáció Finnországba.”⁴⁵ Vető Lajos, Káldy Zoltán, Ottlyk Ernő mellett nem is volt szükség arra, hogy esetleg eligazító mondatokat mondjon. Ottlyk beiktatása napján Káldy püspököt a vele és az új püspökkel való szoros együttműködésre és egyetértésre intette. Amikor Káldy Zoltán vette át a vezető püspöki címet, akkor kifejezte azt az óhaját, hogy „az eddigi gyakorlat szerint ezután is minden kérdésben együtt fognak határozatot hozni, véleményeiket D. Káldy Zoltánnal is egyeztetni fogják”.⁴⁶ Káldy Zoltán hivatalba lépését követően még kevesebbszer szólalt meg, szinte teljesen átengedte a vezetést a püspöknek.⁴⁷ A Káldy Zoltán és Ottlyk Ernő közötti hatalmi küzdelemben az előbbi mellé állt. Egy alkalommal megjegyezte Káldy megszólalását követően, hogy ez azért tetszett neki nagyon, mert egyáltalán nem volt egyházi beszéd.

A jegyzőkönyvek szerint az ülésekre gyakran később érkezett, és előbb eltávozott. Az is többször előfordult, hogy más elfoglaltságra való hivatkozással kimentette magát. Kivételt jelentett ebben a sokszor olyan feltűnő mó-

⁴⁰ EOL MEET értekezlet. 1954. augusztus 24. Részlet Mihályfi Ernő felszólalásából. 1. pont. 1. o.

⁴¹ Uo. 4. pont. 3–4. o.

⁴² Ezen a tanácskozáson a nyugatról meghívott résztvevők az ÁEH-val történő tárgyalások során elérték Ordass Lajos egyházi szolgálatba való visszatérését, ezzel is hozzájárulva a belső egyházi „enyhüléshez”.

⁴³ EOL MEET. 1956. december 23. Mihályfi Ernő megszólalása a tanácsülésen. 1. pont. 1. o.

⁴⁴ Uo. 2. pont. 2. o.

⁴⁵ EOL MEET 1961. március 27. Mihályfi Ernő hozzászólása az ülésen. 2. pont. 1–2. o.

⁴⁶ EOL MEET 1967. június 21. Mihályfi Ernő hozzászólása az ülésen. 1. pont. 1. o.

⁴⁷ Olyannyira, hogy pl. az egyezmény 20 éves évfordulóján csak az országos közgyűlésen szólalt meg. Akkori beszédében a „fekete reakció” – azaz az egyház oldaláról érkező bármilyen előjelű kritika – ellen szólalt fel. Ezzel párhuzamosan éltette a Magyar Népköztársaságot az egyházak felé mégis megmutatkozó nagyvonalúságáért.

Vető kiemelte (...), hogy Mihályfi „...a mai magyar papi házból származottak közül a leghaladóbb hagyományokat és eszméket” képviseli, és ennek köszönhetően tölt be a „felszabadulás” óta nagyon fontos tisztségeket. Ünnepi székfoglalójában (...) kijelentette, hogy akik rászavaztak, azok egyben „az új Magyarország építői is”.

don megmutatkozó érdektelenségben az 1966-os zsinatra való készülés, illetve az azon történő részvétel. A zsinatot, amely az egyházi központosítás elvét vezette be, „világtörténelmi jelentőségű eseménynek” nevezte. Ugyanerről a zsinatról mértékadó világi történészek ma már úgy nyilatkoznak, hogy az nem volt más, mint a pártállam drasztikus beavatkozása az egyház legbensőbb életébe.⁴⁸

Zárógondolatok

Mihályfi személye máig viták keresztüzében áll.⁴⁹ Mihályfi Ernő a politikában a polgári, demokratikus vonaltól az egészen vonalas baloldali elkötelezettségig érkezett meg. Egykori politikai ellenfelei közül a legnagyobbat, Nagy Ferenc volt miniszterelnök emléktábláját 2010. február 25-én – a kommunista diktatúra áldozatainak emléknapján – Budapesten a Ráday utca 9. szám alatt avatták fel. Egyházi szereplését illetően összefoglalóan azt kell mondanunk, hogy olyan egyházban gondolkodott, amelynek

semmi más kívánsága nem lehet, mint az, hogy elnyerje az éppen aktuális államhatalom kegyét. Ezzel a gondolkodásával valójában egy olyan egyház mellett korteskedett, amely minden diktatúra legjobb kiszolgálójává zülleszthető. A jobb, bal, liberális és globális diktatúrák ezeket az egyházakat szeretik, használják, de soha nem tisztelik. Tiszteletet csak az az egyház kap, amelyik minden esetben elmondja a rábízott üzenetet, és szükség esetén el meri mondani a keresztény kritika és a keresztény ajánlás szavát függetlenül attól, hogy megértést vagy esetleg ellenállást, üldöztetést kap cserébe. Mihályfi legnagyobb evangélikus egyházi ellenfelét, Ordass Lajos evangélikus püspököt nem csak Berggrav norvég püspök, de a világ lutheranizmusa és a világkereszténység is a legnagyobbak között tartja számon.⁵⁰

Mihályfi világi és egyházi pályafutása lényegében a megalkuvás, a mindenkori politikai és egyházpolitikai status quo feltétel nélküli támogatásában merült ki. Mihályfi Magyarországból kis Szovjetuniót, a Magyarországi Evangélikus Egyházból pedig a baloldali politika szolgálóleányát akarta faragni. Mint ilyen, nem lehet követésre méltó példa. Az MEE Déli Egyházkerülete a maga részéről Ordass Lajos 1995 októberében kimondott végleges rehabilitációjában Mihályfi Ernő nevét az Ordass törvénytelen eltávolításáért felelős személyek között említette.⁵¹

⁴⁸ „Az 1966-os egyházi alkotmány jelentősen csökkentette az egyház autonómiáját, s ezért visszalépésnek tekinthető, aminek korrigálására csak az 1990-es évek elején került sor.” Balogh Margit – Gergely Jenő: *Állam, egyházak, vallásyagkorlás Magyarországon, 1790–2005. I. Dokumentumok*. Historia – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2005. 1032. o.

⁴⁹ Kristóf Attila evangélikus háttérű újságíró nagyon egyoldalúra sikerült cikket írt Mihályfi Ernőről, amelyből teljességgel hiányzott Mihályfi politikai pálfordulásainak megrajzolása és kétes egyházpolitikai szerepvállalása. A cikkre válaszul született meg Boleratzky Lóránd evangélikus egyházjogász válasza. Kristóf Attila cikkét lásd *Magyar Nemzet*, 2008. augusztus 23. 28. o. Mihályfi Ernő és Kristóf Attila kapcsolatához lásd Nincs „egyetlen út” az újságíró-utánpótlásra. In: Mihályfi Ernő: *Emlékirat helyett*. 262–264. o. Boleratzky cikkét lásd Boleratzky Lóránd: A kétarcú egyetemes felügyelő. *Evangélikus Élet*, 73. évf. 2008. szeptember 14. 7. o.

⁵⁰ Minnesotában, egy kisváros, Vilmar norvég háttérű evangélikus templomában van egy hatalmas fríz, amelyen a kereszténység legnagyobbjainak nevei kaptak helyet. Amikor elkészítették, Ordass volt az egyetlen még élő személy, egyben az utolsó név. Ordass neve mellett pedig éppen a Mihályfi által emlegetett Berggrav püspöké található.

⁵¹ Az Ordass rehabilitációjára vonatkozó dokumentumokat lásd *Keresztény Igazság*, új folyam, 28. sz. 1995. tél, 22–34. o. Mihályfin kívül a következő nevek szerepelnek még mint felelősök: Benczúr László, Darvas József, Káldy Zoltán, Koren Emil, Mekis Ádám, Pálffy Miklós, Vető Lajos.

Végül ha egzisztenciálisan akarjuk Mihályfi szerepét megragadni, akkor azt kell mondanunk, hogy az MEE mint intézmény bizonyos dolgokat akár köszönhet is neki. Mihályfi azonban alapvetően félreértette az egyház lényegét. Saját szavai bizonyítják ezt: „...nagyon őszintén vallomást teszek arról, hogy soha, egyetlen pillanatig sem éreztem ellentmondást a két szolgálat: az állam és az egyház érdekében végzett munkám között. Teljes volt a harmónia, hiszen közös, azonos a cél.”⁵² Mihályfit sem Vető Lajos, sem Káldy Zoltán, sem Ottlyk Ernő, sem mások nem világosították fel arról, hogy más az egyház és más a világi felsőbbtség küldetése. Ebből fakadóan jutott el oda, hogy Jézus Krisztus Magyarországi Evangélikus Egyházát, annak legjobbait mindvégig elnyomta és üldözte. Azt is nagyon meg kell gondolnia az egyháznak, hogy számára soha nem állt jól a vazallus szerep, ha mégis vállalta, akkor mind a saját, mind a világ színe előtt megbukott benne. Áldással csak a saját dolgát jól végző és ezen keresztül saját nemzetének és az egész világnak tanúskodó egyház válhat.

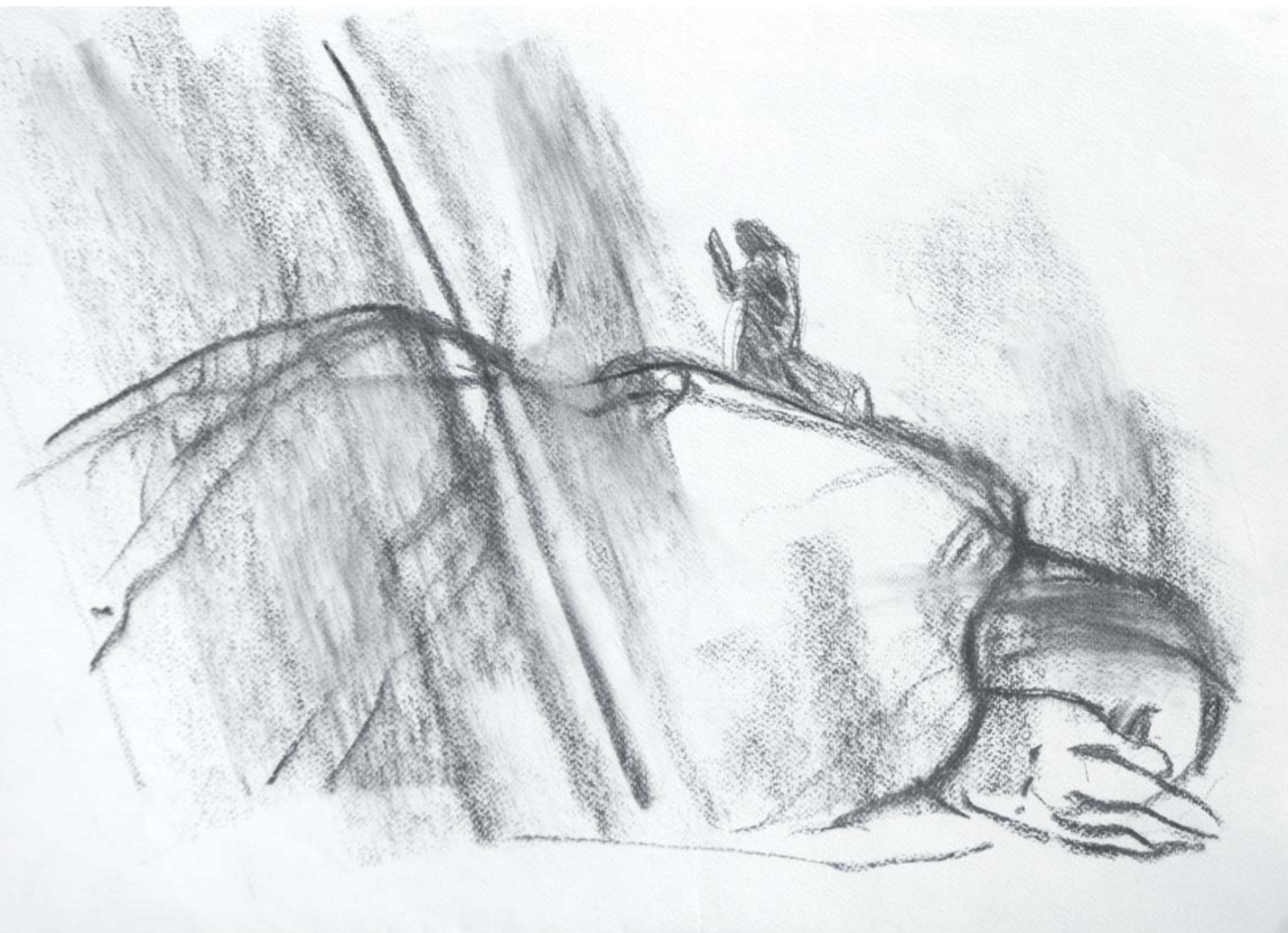
Felhasznált irodalom

- BALOGH Margit – GERGELY Jenő 2005. *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. I. Dokumentumok.* Historia – MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
- BOLERATZKY Lóránd 1942. *A magyarországi evangélikus egyházfelügyelői intézmény eredete és egyházi jelentősége.* Ludvig István könyvnyomdája, Miskolc.
- BOLERATZKY Lóránd 2008. A kétarcú egyetemes felügyelő. *Evangélikus Élet*, 73. évf. szeptember 14. 7. o.
- Dr. Mihályfi Ernő (1898–1972). In: *Evangélikus Naptár 1974.* Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1973.
- Eltemették dr. Mihályfi Ernő országos egyházi felügyelőt. *Evangélikus Élet*, 37. évf. 50.sz. 1972. december 10.
- KRISTÓF Attila 2008. Misu-korszak. *Magyar Nemzet*, augusztus 23. 28. o.
- Magyarország történeti kronológiája IV.* 1944–1970. Akadémia Kiadó, Budapest. 1982.
- MIHÁLYFI Ernő 1948. Vonuljanak végre vissza az egyház éléről a letűnt rend képviselői. *Hétfői Lap Független Magyarországra*, X. évf. 36. sz. augusztus 30.
- MIHÁLYFI Ernő 1975. *Emlékirat helyett.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- MIHÁLYFI Ernő 1977. *Művészek, barátaim. Képzőművészeti írások.* Bev. Pátzay Pál. Budapest.
- ORDASS Lajos 1958. *Önéletrajzi írások.* Válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta Szépfalusi István. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern,
- ORDASS Lajos 1987. *Önéletrajzi írások. Folytatás.* Válogatta, sajtó alá rendezte és az utószót írta Szépfalusi István. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern.

Dr. Böröcz Enikő egyháztörténész 1975-ben végzett az Evangélikus Teológiai Akadémián. 2007-ben szerzett PhD fokozatot *Ordass Lajos második aktív püspöksége – Az MEE története 1956 és 1958 között* című disszertációjának megvédésével. Kutatási területe a Magyarországi Evangélikus Egyház 1945–1989 közötti története: az egyház teológiája, egyházkormányzása és külügyei. Immár húsz éve az Evangélikus Országos Levéltár tudományos munkatársa.



⁵² Eltemették dr. Mihályfi Ernő országos egyházi felügyelőt. *Evangélikus Élet*, 37. évf. 50. sz. 1972. december 10. (Vezércikk.)



„A teremtés fele”

Tóth
Noémi

A Shakespeare-kultusz megjelenése a IV. Henrik színpadi recepciójában a Kádár-korszakban

*„És most dicsértessék
S ezzel ámen!
Shakespeare!”¹*

Múltunk, történelmünk egy szeletének megismerése mindig érdekes kaland. Száraz történelmi adatok böngészése helyett azonban talán sokkal izgalmasabb időutazást tenni egy korszak kultúrájába. Különösen így van ez a Kádár-korszak esetében, ahol a színház a szocialista társadalom kritikájának platformjává is szolgált. Shakespeare a magyar szocialista színpad házi szerzője lett, s a hatalom is nagy hangsúlyt fektetett a drámaköltő – korábbi időkből megörökölt – kultuszának ápolására.

A Kádár-korszak elmúlt, Shakespeare népszerűsége azonban továbbra is töretlen. Noha Szemere Pál 19. századi, Shakespeare nevével záruló fohászat legtöbbször ma már erős túlzásnak érezzük, stílusa, valamint a drámaköltő iránt érzett elragadtatás heve idegenné vált számunkra, a Shakespeare iránti nosztalgiázással továbbra is lépten-nyomon találkozunk hazánkban, igaz, egészen más formában. A kérdést, melyet a sajátos hangvételű tanulmányokat publikáló harvardi professzor, Marjorie Garber feltesz: „Miért vált Shakespeare fétissé a nyugati populáris és magas kultúrában egyaránt?”, minden bizonnyal sokan megfogalmazták már. Garber így folytatja gondolatmenetét: „Miért van az, hogy a szülők felháborodnának, ha szembesülnének azzal, hogy egyetemista gyermekük ugyanazokból a kémiafeladat-gyűjteményekből és közgazdasági tételekből tanul, melyekből ők is tanultak húsz évvel ezelőtt; teljes mértékben elvárják azonban, hogy Shakespeare-ről ugyanazokat tanítsák gyermekeiknek, melyeket nekik is tanítottak egyetemista korukban. Vajon mi idézi elő a humán tudományok esetében általában, Shakespeare-t illetően pedig különösképpen azt a nosztalgiát, mely – ahogyan valamennyi nosztalgia – valójában olyasvalami utáni sóvárgást jelent, ami sosem létezett?”²

Magyarországon is gyakran találkozunk nosztalgiázással, melyet több szempontból is megközelíthetünk. Az irodalomtörténész, Márkus Zoltán így ír: „Hívhatjuk ezt akár megszipító emlékezésnek, akár hiányos memóriának, akár tendenciózus (ön)ámításnak, akár tudatos történelemhamisításnak, közéletünk [és] (...) kultúránk tele van olyan állítólagos múltbeli dolgok utáni vágyakozással, amelyek soha nem is voltak.” (MÁRKUS 2007, 11. o.)

„A mitikus gondolkodásra való hajlam – olvashatjuk a történész, Romsics Ignác tollából is – mindig és mindenhol megvan az emberekben, békés időkben, kiegyensúlyozott viszonyok közepette azonban jóval kevésbé virulens, mint olyan válságos korszakokban (...), amikor az egyének elvesztik lábuk alól a biztos talajt, és kételkedni kezdenek saját képességeikben, lehetőségeikben.” (ROMSICS 2002, 20. o.) Talán többek között ennek is köszönhető, hogy a Shakespeare-kultusz a 20. század második felében is ilyen erőteljesen tovább élt hazánkban.

¹ Szemere Pál.

² GARBER 1998, 167–168. o. (Jelen cikk szerzőjének fordítása.)

A filozófus Heller Ágnes szerint pedig azért nosztalgizunk, mert igényünk van arra, hogy újra megtaláljuk a múltat. Gondolatai szemléltetésére a kút képét használja, melybe vizsgálódva belenézünk, s a víztüköröt keressük, hogy megrajzolhassuk a múlt nehezen megfogható alakjait. A nosztalgia – írja Heller – „nem tudja feltámasztani a holtakat, de arra készíti őket, hogy úgy beszéljenek és cselekedjenek, mintha élének. Miután a kút mélyéből a víztükörré kerültek, mely tükrözi az arcunkat ahányszor csak a víz fölé hajolunk, minden vágyunk arra irányul, hogy ezeké a halottakká váljunk.” (HELLER 1993, 40. o.) Miközben azt képzeljük, hogy ami abban a hosszú, elhomályosodó alagútban láthatóvá válik, az maga a múlt, azt tapasztaljuk, hogy valójában saját kívánságaink és vágyaink tükröződnek, melyeket nárcisztikusan szemlélünk (HOLDERNESS 1988, 166. o.).



William Shakespeare

A nosztalgizás tehát – és vele együtt Shakespeare – úgy tűnik, soha nem megy ki a divatból. Fogalmazhatunk akár úgy is, hogy olyan, mint egy Dior kosztüm, amely ellenáll a történelmi idők változásának (HOWARD–O’CONNAR 1987, 6. o.). Shakespeare-t ikonként, bálványként, „unser Shakespeare”-ként, referenciapontként emlegetjük Magyarországon is, és kevés kivételtől eltekintve az előző korok is így utaltak rá. Shakespeare-darabot megnézni legtöbbünk számára ma is különleges színházi eseménynek számít, s talán még most is kicsit kínos bevallani, ha nem nagyon tetszett maga a darab, az interpretáció, netalántán nem értettük tökéletesen a cselekményt. Ekkor talán kevesen gondolunk Vahot Imrére, aki 1845-ben fogalmazta meg, hogy a magyar közönség még nem érett egy Shakespeare-darab, a *IV. Henrik* késtetés bemutatójának befogadására.³

A kultusz fogalma hazánkban még ma is negatív mellékértelemmel párosul, hiszen a múlt rendszer személyi kultuszának emlékétől nehéz lenne függetleníteni magunkat. Dávidházi Péter azonban a kultuszt mint irodalmi jelenséget elemzi. Így lesz többek között – az *irodalmi kultusz* rendező elvve nyilvánított metaforájának fényében – a normafeladó kritikai kivételezésből és vallásos nyelvezetéből *teodicea*, a Stratfordba utazásból *zarándoklat*, avagy a drámaköltő születésének évfordulójára rendezett többnapos ünnepségből rítusokban gazdag *kultikus fesztivál* (DÁVIDHÁZI 1989, 18. o.). Gyakran használt fogalmak még többek között a *kultikus/szagrális nyelvhasználat*, a *beavatás*, valamint az *apologetikus bánásmód* is.

A magyarországi Shakespeare-kultusz – Dávidházi interpretációjában – öt szakaszra osztható,⁴ melyekből az utolsót a szekularizáció korának nevezzük, s 1948-tól számítjuk. Mikor először találkozunk e korszak elnevezésével, talán sokan azt gondoljuk, hogy – néhány ellenpélda kivételével, melyek természetes folyamatként megmaradhattak a korábbi periódusokból – a kor már mentes a Shakespeare-kultusz olyan túlzott megnyilvánulási formáitól, mint például a drámaköltő sírjához való érzelmileg túlfűtött zarándoklatok, a korábbi periódusok szagrális nyelvezete, valamint a költőnek és műveinek egyaránt kijáró elvakult imádat. Vajon tényleg ez a helyzet?

Ha betekintünk a korszak tudományos műveibe és szépirodalmába, érdekes jelenségeket tapasztalhatunk meg. A tárgyilagos és elfogulatlan kritika – várakozásainknak megfelelően – bőségesen megtalálható: az 1948-ban a Franklin

³ Ungvári Tamás közlése. *IV. Henrik*. Dokumentumfilm az 1980-as nemzeti színházbéli előadásról. A Magyar Televízió archívuma, 1980.

⁴ Beavatás, mitizálás, intézményesülés, bálványrombolás, szekularizáció.

Társulat gondozásában megjelent *Shakespeare összes művei* például már felhagy Shakespeare természetfölötti lényként való kezelésével és kultikus imádatával.⁵ Tipikus jelenség azonban az is, hogy a sérthetetlen Szerző nimbuszát szerzői tilalokkal védik. Jellegzetes példa erre Ruttkay Kálmán *Pericles*-hez kapcsolódó jegyzete, melyben azt írja: „Ez kétségkívül Shakespeare legrosszabb darabja.” Észrevétele az alábbi kommentárrá szelídül, mire 1955-ben a kötet megjelenik: „Éppen a darab gyengeségei igazolják, hogy a *Pericles*, legalábbis teljes egészében, (...) nehéz volna Shakespeare-ének tekinteni.”⁶ 1990-ben azonban Géher István már így ír a darabról: „A *Pericles* (...) olyan szégyentelenül bűnrössz, hogy az ember kénytelen gyanakodni, vajon nem épp ettől jó-e. Széteső, összecsapott, mesterkélt és banális: mégis megigézi az olvasót.” (GÉHER 1991, 328. o.) Ehhez hasonló kommentárt néhány évtizeddel korábban bizonyára még nem lehetett volna nyomtatásban olvasni.

Talán nem meglepő, hogy a szépirodalomban a Shakespeare-kultusz másfajta megnyilvánulási formáival találkozhatunk. A fentebb olvasottakkal éles kontrasztként áll előttünk az ismert író, Szabó Magda esete, aki egy 1962-es angliai utazás élményeit a *Perc az időben* című művében írja le. Számos stáción keresztüljutván, végül a templomban megérkezik Shakespeare sírjához, ahol zarándokútja eléri csúcspontját. Lemaradván a turistacsoporttól, végül letérdel Shakespeare síremlékénél, s mikor fejét gyengéden összekulcsolt kezére hajtja, élete egyik legnagyobb álma válik valóra. Az idő ekkor néhány percre megáll számára, s a pillanat varázsa alatt annyira meghatódik, hogy képtelen kimondani a régóta hön áhitott mondatot: „Szervusz, Vilmos!” Szabó Magda esete tipikus példája a kultusznak, mely túlélte a bálványrombolás korát, s a szekularizáció korában is virágzik.⁷ Érdekes módon egy racionálisabb és kevésbé elfogult látogató, Boldizsár Iván is elérzékenyül a nagy pillanatban, és Shakespeare sírjánál így sóhajt fel: „Van még egy sír a földön, amely ilyen erővel sugallja a halandónak, hogy érdemes élni?”⁸ A turistából tehát Boldizsár is buzgó zarándokká lényegült át.

Vajon hogyan érvényesülnek ezek a tendenciák a *IV. Henrik* magyarországi színpadi bemutatóihoz kapcsolódva? Vajon Shakespeare még mindig a sérthetetlen Szerző, munkája pedig mestermű? Csupán a fogadóközönség felkészületlensége és hibája, ha nem érti meg a művet, netalán a rendező rossz és téves interpretációja? Valóban megbocsáthatatlan bűn, ha egy rendező jelentősen megvágja a művet, és átrendezi a szent szöveget? Sikerülhet a kritikusoknak függetleníteni magukat az előző korok szakrális nyelvezetétől és apologetikus bánásmódjától?

IV. Henriket többször is elővették rendezőink Magyarországon a szocializmus korában, s összesen négy alkalommal állították színpadra. Sándor János kétszer vitte színre a művet: 1972-ben Békéscsabán – királydrámaciklus részeként – a Jókai Színházban, majd 1985-ben Szegeden a Kisszínházban. 1980-ban Zsámbéki Gábor kuriózumnak számító késtetés bemutatója aratott osztatlan sikert a Nemzeti Színházban, melyet Vámos László⁹ 1986-os Várszínházbeli rendezése követett, ugyancsak királydrámaciklus részeként. *IV. Henrik* és általában a királydrámák azért kerültek előtérbe a szocializmusban, mert – akár tudatosan, akár nem – kiválóan alkalmasak társadalomkritikának, tükröt tartván a hatalom birtokosainak is. Mivel a színház társasjáték, a közönség a színdarabokon keresztül is beavatást nyert a kultuszba, miközben a részvétellel talán maga is társadalomkritikát gyakorolt. S mivel Shakespeare királydrámái maguktól aktualizálódnak, nem

⁵ Hasonlóképpen Országh László jegyzeteiben már nyoma sincs a szerző szentként való tiszteletének, s Országh azt sem rejti véka alá, szerinte hol rejlenek azok a hibák, melyek levonnak a drámák értékéből. Továbbá, a szegedi József Attila Tudományegyetem kiadásában megjelent *Shakespeare and the Emblem. Studies in Renaissance Iconography and Iconology* szerzői már teljes mértékben függetleníteni tudják magukat a mitizáló interpretációtól, valamint a természetfölötti szerzőnek kijáró szakrális nyelvezettől. DÁVIDHÁZI 1989, 259–260. o.

⁶ RUTTKAY 1955, 952–962. o. Idézi DÁVIDHÁZI 1989, 288. o.

⁷ Szabó Magda úti beszámolója először a *Kortársban* jelent meg 1962-ben, majd némi változtatással az író *Hullámok kergetése* című kötetében 1965-ben. DÁVIDHÁZI 1989, 263–275. o.

⁸ BOLDIZSÁR 1965, 220–221. o. Idézi DÁVIDHÁZI 1989, 280–281. o.

⁹ Vámos egyébként 1977-ben már televízióra alkalmazta a drámát (miután két évvel korábban rádiójátékként is megrendezte) *Falstaff* címmel, s rendezői koncepcióját az 1986-os premierre is megtartotta.



kellett különösebb dekóder a megfejtésükhöz. Így volt ez a *IV. Henrik* esetében is. A korabeli kritikákban egyébként a darab bemutatói kapcsán a szerepre, feladatra való alkalmatlanság, a lelkiismeret-furdalás, erkölcstelenség kérdése merül fel, valamint a késleltetett kamaszkor problematikája: azaz, hogy mit csináljon az ereje teljében lévő ifjúság, ha nincs feladata.

Ha arra próbálunk magyarázatot találni, miért nem állították gyakrabban színpadra a királydrámákat, észrevehetjük, hogy viszonylagos népszerűtlenségük már korábban is megfigyelhető volt, például a 19. században. Ha egy királydráma vígjátékkal versenyzett, szinte biztos, hogy az utóbbi győzött. Tipikus példa erre a Shakespeare háromszázadik születésnapja alkalmából

megrendezett ünnepség, melyre a Nemzeti Színház díszelőadást tervezett. Hiába fordította le azonban Szász Károly a *VIII. Henriket*, s hiába hirdették meg a lapok már a bemutatót is, mikor Arany János elkészült a *Szentivánéji álom* fordításával, a színház az utóbbi mellett döntött. Egressy Gábor úgy érvelt, hogy egy vígjáték sok szempontból közönségcsalogatóbb: „...mert míg szellemi s művészi oldalról tekintve, a legműveltebbet is el fogja bájoslni, addig fantastikus látványossága a nép minden osztályát élénken fogja érdekelni, lévén benne zene, ének, táncz, díszlet, jelmez, bűvészet stb.”

Egressy egy másik kijelentése, miszerint „*Shakespeare számára jelentékeny hódításokat teszünk általa*”,¹⁰ arra utal, hogy a Shakespeare-kultuszt tudatosan is terjesztették. A bemutató nagy siker volt, „némaképlettel” (ma élőképek mondjuk) zárult. A felmagasztosult Shakespeare felhőktől övezve jelent meg, alatta teremtményeinek félköre. A királydrámák helyére a többi darabhoz képest abból is következtethetünk, hogy a királyi hősök hátul kaptak helyet, Falstaffal az élen; szemben például Hamlettel, Learrel vagy Othellóval.

Shakespeare népszerűsége a szekularizáció korában is töretlen maradt, bár a királydrámák továbbra sem számítottak a legnépszerűbb darabok közé. Talán korszakunkban azért is kaptak nagyobb hangsúlyt a történelmi darabok, mert – a már említett társadalomkritika gyakorlásának lehetőségén túl – az Aczél György nevével fémjelzett kultúrpolitika nem titkolt célja volt az alsóbb néposztályok műveltebbé tétele. Archiv felvételeken láthatjuk például, milyen fontos szerepet kapott az ünnepi könyvhét, s felidézhetjük azt is, ahogyan a munkások könyveket nézegetnek a gyárban (VARGA 2009).

A szocialista rendszerben Shakespeare is igen fontos népművelő szerephez jutott hazánkban. Erről tanúskodik Kardos László 1955-ben írt előszava: „Az új, teljes magyar Shakespeare az eddigieknél tökéletesebb fegyverekkel kívánja szolgálni a magyar nép kulturális felemelkedéséért indított harcot...”¹¹

Az 1964-es kiadásban is a magasztaló kifejezések garmadát olvashatjuk Kardos tollából: „Ennek a költőnek nincs szüksége a forduló századok ritmikus ébresztőjére, s ez az életmű szervezett ünnepek és jubiláris alkalmak nélkül is lüktetve és ragyogva él, (...) ez az oeuvre bizvást elbíri a rajongás és a hódolat legtüzesebb jelzőit is. (...) Nagy ez a művészet, mert az emberi valóságot megalkuvás nélkül mondja ki.” (KARDOS 1964, 5. o.)

Az 1988-as összeadás Géher István összeállításában közöl Shakespeare-életművet – már egészen más stílusban, lényegesen tárgyiasabban, kevesebb körmondattal méltatván a híres drámaköltőt.

Shakespeare azonban nemcsak a könyv lapjain, hanem a színpadokon is szolgálta a magyar nép kulturális felemelkedését. A népszínház megteremtésével s e drámák színpadra állításával talán azt kívánta jelezni a korabeli kultúrpolitika, hogy a munkásosztályt is egyenrangúnak tekintik (szellemi szinten is) a szellemi elittel. A Shakespeare-kultusz ugyanis szintre emelt, azaz a kultuszhoz tartozás jóleső érzését nyújtotta különböző osztályoknak és nemzedékeknek. A communitas élményében így bárki részesülhetett.

¹⁰ Egressy Gábor Szász Károlyhoz 1863. dec. 8-án. In: BAYER 1909. 98–99. o. Idézi DÁVIDHÁZI 1989, 170. o.

¹¹ KARDOS 1955, 57. o. Idézi DÁVIDHÁZI 1989, 287. o.

Hazánkban a színház – efemerális természete miatt – a híres-hírhedt Aczél-féle „három T” (támogatott, túrt, tiltott) rendszerben a „túrt” kategóriába tartozott. Mindez azt jelentette, hogy a színházak viszonylagos szabadsággal rendelkeztek repertoárjaik összeállítását illetően, s a legtöbb esetben csupán a rendezők leleményességén múlt, milyen módon hangzik el a színpadon a társadalomkritika. Shakespeare textusai ehhez kiváló lehetőséget nyújtottak, a rendezők pedig szívesen éltek is ezzel a lehetőséggel. A Lancaster-tetralógiát a hetvenes években Békéscsabán megrendező Sándor János szerint a drámaköltő művei olyanok, mint egy ötmegfejtés rejtvény,¹² azaz számtalan értelmezésre adnak lehetőséget. Kerényi Imre pedig így fogalmaz: „Szerintem ez a végtelenség. A végtelen lehetőségek tere, ott minden nyitva van.”¹³ A színész-rendező Huszti Péter elmondása szerint még ma is alig mer Shakespeare-hez nyúlni. Régebben is úgy érezte a Shakespeare-szerepek játssza közben, mintha maga az Isten jött volna le a színpadra, mikor például a *Lear király*ban játszott.

A *IV. Henrik*hez kapcsolódó kritikák és újságcikkek olvasása, tanulmányozása során – különösen a forrásanyag nagy terjedelme miatt – feltűnő jelenség, hogy sehol nem találhatunk egyértelműen negatív kritikai megjegyzést sem a szerzővel, sem pedig a darabbal kapcsolatban. Nagyon kevés kedvezőtlen észrevételt találunk, és azok is – ha alaposabban átgondoljuk – inkább árnyalt megfogalmazások, illetve sosem találhatóak meg önmagukban. Ha esetleg negatív értelmezésként kezdődnek is, mindig áthajlanak valamiféle pozitív megerősítésbe.

Egy kritikus például így ír az 1980-as nemzeti színházbeli bemutatóról: „Mikor Bessenyei Ferenc megjelenik IV. Henrikként (...), a tisztelettől ájult és ásítóan unalmas Shakespeare-előadások levegője árad szét a színpadról. Falstaff és barátai megjelenésekor viszont (...) felvillanyozva hallgatjuk a tüneményes, költői leleménnyel beszélgető, iszákos kortársainkat (...). Az előadás valósággal pulzál, mint egy távoli kvazár.” (BERNÁTH 1980)

Ebben az esetben a kritikus az előadás egyenlőtlen színvonalára hívja fel a figyelmet a tragikus és komikus részeket illetően, amely azonban korántsem jelenti azt, hogy akár a szerzővel akár pedig a művel kapcsolatban lennének ellenérzései. Ehelyett az interpretáció hagy némi kívánnivalót maga után.

Hasonló véleményt fejez ki Kállai Ferenc megjegyzése is, aki mintha némi lelkiismeret-furdalást érezne amiatt, hogy a darab kétségkívül legnépszerűbb drámai alakjának, Falstaffnak a szerepébe kell bújnia, melyet gyakran a középpontba állítanak a rendezők. Kállai szerint arról, hogy Falstaff felé billen az egyensúly, nem a színész tehet, hanem a szerző és a közönség, amelyik a derűt duplán honorálja.¹⁴



William Shakespeare: *IV. Henrik*

Nemzeti Színház (rendező: Zsámbéki Gábor, bemutató: 1980. december 4.)

Benedek Miklós (Poins), Kállai Ferenc (Sir John Falstaff) és Cserhalmi György (Harry, a walesi herceg)

Fotó: MTI – Benkő Imre

¹² *Interjú Sándor Jánossal.* Szeged, Nagyszínház, 2010. április 9.

¹³ *Interjú Kerényi Imrével.* Budapest, 2010. február 16.

¹⁴ *Láttuk, hallottuk... Kossuth Rádió,* 1980. december 12. 17.50.

Az alábbi kritikus pedig ugyan enyhén és közvetetten, de talán valamelyest mégiscsak megfeddi Shakespeare-t, mivel az alábbi véleményt közvetíti: „A cselekmény fonalát követni komoly megpróbáltatás, de akinek van türelme hozzá, vele tartani nagyon élvezetes kaland.” (NIKOLÉNYI 1985) A mondat első fele azonban értelmezhető úgy is, hogy a mű bonyolult szerkezete, összetettsége miatt lehet nehézkes, nagy koncentrációt igénylő a cselekmény követése, melyre a fogadóközönségből nem mindenki (talán a nagy többség nem is) alkalmas. Ezen interpretáció szerint tehát a kritikai észrevétel mégis a szerző nimbuszát védi.

Ami bármely dráma szövegének megvágását és a részek átrendezését illeti, igaz ugyan, hogy ennek létjogosultságáról eltérő véleményeket olvashatunk, mégis egyértelműen megállapíthatjuk, hogy a *IV. Henrik* magyarországi bemutatói esetében mindig hiányérzetről számolnak be a kritikusok, amennyiben nem a (majdnem) teljes szöveget hallják vissza a színpadról. Egyikük így ír 1986-ban: „Veszélyes dolog az összevonás egy estére. Nem azért, mert tilos húzni; semmi sem tilos. Csakhogy a shakespeare-i gazdagságból könnyen gazdálkodás lehet, (...) tönkretett szerkezet, melynek hézagai közt épp csak az alapgondolat perog ki. (...) Müller Péter és Vámos László átdolgozása, fájdalom, inkább csak formátlan torzó, (melyben) (...) megszűnik a tükörszerkezet, megszakad a felelő dialógus. A következmények beláthatatlanok.” (KOLTAI 1986)

A szöveg vágásával és átrendezésével kapcsolatban azonban ennél jóval súlyosabb megjegyzések is olvashatók, melyek több mint húsz év távlatából talán kissé megmosolyogtatóak a mai olvasó számára. Jó néhány kritikában olvasható, hogy – utalván azon tendenciára, hogy Shakespeare szövege (majdnem) szent –, a szöveg megvágása „csonkítás” vagy „kibelezés”. Egy kritikus például így ír 1980-ban: „...a drámák túlságosan gazdagok ahhoz, hogy



William Shakespeare: *IV. Henrik*
Nemzeti Színház – Várszínház (rendező: Vámos László, bemutató: 1986. május 9.)
Középen: Vass Éva (Sürge asszony), Funtek Frigyes (Harry, a walesi herceg), Kállai Ferenc (Sir John Falstaff)
Fotó: Ikládi László

az összevonást egy estére ne érezzük mindenképpen csonkításnak, s ne sajnáljuk a shakespeare-i részletfinomságok elvesztését.” (KOLTAI 1981) A következő észrevétel szintén hasonló véleményt fogalmaz meg 1986-ban: mikor az átdolgozás Percy és az ifjú Henrik párviadalára szűkíti le a pártharcokat, voltaképpen „kibelezi a művet” (MÉSZÁROS 1986). Szintén más vélemény szerint a világszínházban igenis akad példa a sikeres egy-estés bemutatóra, azonban csak abban az esetben, ha „erőteljes gondolkodásbeli és megfogalmazási eszme igazolja a vállalkozást” (RÓNA 1986), amely azonban még ebben az esetben is – „[n] szépítsük: [...] csonkítás[...]”

A korabeli kritika leginkább azért tiltakozik a „csonkítás” ellen, mert az elemzők szerint az interpretációk így óhatatlanul lefaragják a jellemeket, a figurák finom belső cizelláltságát. Maga Sándor János is úgy fogalmaz, hogy a szöveget rövidíteni szabad, de a textust megváltoztatni nem, mert az a Shakespeare-hez való hűtlenséget jelenti.¹⁵

¹⁵ *Interjú Sándor Jánossal. Szeged, 2010. ápr. 9.*

A „Shakespeare mint kortárs vagy jóbarát” motívum szintén számos alkalommal megjelenik a kritikákban. Elég csak felidézni Szabó Magda esetét, aki a meghatódottságtól képtelen volt üdvözölni kedves „barátját” a régóta hön áhított „Szervusz, Vilmos!” köszöntéssel. Egy interjúban azonban, kevésbé meghatottan, így nyilatkozott egy *V. Henrik*-bemutatóval kapcsolatos szövegvágról és interpolációról: „Ha a jó öreg Will egy égi kocsmá asztalánál poharazgat most Ben Johnsonnal, s alapillant, biztosra veszem, hogy kellemesen mulat, s helyesli ezt a mókát.” (MORVAY 1986) A két magyarországi *IV. Henrik*-bemutató rendezője, Sándor János is, ha talán nem is alakított ki ilyen szoros „baráti kapcsolatot” a szerzővel, de úgy tűnik, jó munkakapcsolatban állt vele; az alábbi interjúrészlet legalábbis erről tanúskodik: „Maga Shakespeare ad biztatást, hogy jeleneteket tehetünk ide-oda, s én ezzel a bátorítással keményen éltem is.” (N. I. 1985) Ez a mondat a rendező élelátásáról tanúskodik, mely szerint Shakespeare-hez hűnek lenni nem azt jelenti, hogy csak akkor készülhet jó interpretáció, ha az teljes mértékben szövegű, hanem pontosan azzal azonosulunk a szerzővel, ha követjük (állítólágos) instrukcióit.

Végezetül egy színészi játékról írt kritikában olvasható az alábbi hasonlat: „Kállai sok szép pillanatot szerez: ebben a hálátlanul hálás szerepben olyan biztonsággal mozog, mint Shakespeare tolla a papiroson.” (APÁTI 1981) Ebben az észrevételben megint maga Shakespeare az etalon, a referenciapont.

A kritikákban gyakran történik utalás Shakespeare-re mint szerzőre, aki a magyar kultúra és társadalom szolgálatában áll: bármely szerepét játszani privilégium, ő a magyar nép Nagy Tanítómestere. Shakespeare a magyar szocialista színpad házi szerzője lett, magyar drámaköltő, művei pedig magyar fordítások. Kardos már korábban is idézett előszavában olvashatjuk: „Ez a mester az ellentétek egybelátója. (...) mestere az egész világirodalomnak. Aligha van nemzeti irodalom, amely sokat ne tanult volna tőle. S több mint száz esztendeje, hogy szüntelenül jelenlevő s erélyesen, termékenyen ható erő a magyar irodalomban is.” (KARDOS 1964, 8. o.)

A magyar színházi életben is igen fontos szerepet játszott a Shakespeare-kultusz. Kállai Ferenc számára például Falstaff szerepének eljátszása jutalomjátékot jelentett (FÖLDES 1981), a darab két, egymást követő estén való játszása pedig az elemzők szerint közelített ahhoz a szép ábrándhoz, hogy a színház mint társadalmi esemény visszakapja rangját. Az ily módon színpadra állított darab ezáltal olyan folytatásos történetté válhatott, mint például az *Onedin család* vagy a *Sándor Mátyás* (KOLTAI 1980), és a néző máris beleélhette magát egy folytatásos történetbe. Az 1986-os bemutató kapcsán Vámos László szavait idézhetjük, aki rendezői koncepcióját így írja le 1972-ben: „Külön súlyt fektettünk arra, hogy kimutassuk az alsóbb néposztályok küzdelmes, nehéz életét a történelem viharai, a háborúk, a hatalmi viszályok közepette.” (BÉRCZES 1987, 19. o.)

A rendező az 1986-os premierre is megtartotta ezt a koncepciót, így téve elfogadhatóvá az interpretációt a korabeli kultúrpolitika számára is. Az apologetikus bánásmód egyik legjellemzőbb példája Ungvári Tamás gondolata, aki az 1980-as *IV. Henrik*-bemutató kapcsán készült dokumentumfilmben Vahot Imre 1845-ös állítását idézi. Vahot annak idején azon véleményének adott hangot, hogy az akkori magyar közönség még éretlen volt a mű két részben való befogadására. Ungvári hozzáteszi: „Reméljük, mostanra megérett.”¹⁶

A Shakespeare-re mint géniuszra történő utalás talán nem meglepő számunkra. Az elemzők gondolatai önmagukért beszélnek: „Shakespeare olyan, mint egy világ. Tájaihoz, szigeteihez, hegycsucsaihoz különböző időben ér el az idők hajója.”¹⁷ Vagy: „Shakespeare zseni; sokkal többet lát és ismer a világból, mint más halandó ember. Ismeri-látja-érti a társadalom fejlődésének mozgásirányát, tévedhetetlen politikus.” (SASS 1972)

¹⁶ *IV. Henrik*. Dokumentumfilm az 1980-as nemzeti színházbéli előadásról. A Magyar Televízió archívuma, 1980.

¹⁷ Kosztolányi gondolatait idézi Bánkuti Gábor a Nemzeti Színház *IV. Henrik* bemutatója kapcsán. *Esti Magazin, Koszuth Rádió*, 1980. december 4. 18.30.

A kritikák olvasása és elemzése során a legnagyobb meglepetést talán azok az észrevételek okozhatják, melyek Shakespeare-t természetfeletti tulajdonságokkal ruházzák fel a 19. századi kritikák stílusában. Egy elemző például így fejezi ki a drámaíró iránti csodálatot 1980-ban: „*A IV. Henrik* (...) a shakespeare-i mindentudás újrafelfedezésére kényszerít. Falstaff becsületmonológja vagy az epizódfigurák tökéletesen kirajzolódó, egyéni sorstragédiája, a Vas István fordította szöveg szárnyaló szépsége lépten-nyomon arra a közhellyé lett igazságra figyelmeztetett, melyet elsőnek Petőfi fogalmazott meg, hogy Shakespeare – a teremtés fele. (...) És a teremtésnek ez a szebbik fele kétszeresen is gyönyörködtet, ha közvetítői, maguk a színészek is, jutalomjátékként élvezik az előadást.” (FÖLDES 1981)

Ehhez hasonló elragadtatásról még egy 1986-os kritikában is olvashatunk: „Talán Petőfi mondta, hogy Shakespeare a világ másik fele. Nem érzem közhelynek ezt a mondatot. Találónak érzem.” (SZÁNTÓ 1986)

A korabeli kritikákba, dokumentumfelvételekbe bepillantást nyerve kiválóan érzékelhető, hogy bár a korszak a Shakespeare-kultusz idején a szekularizáció koraként ismert, a szerző természetfeletti voltára történő utalások, az apologetikus bánásmód, valamint a beavatás különböző formái megőrződtek az előző korszakokból, és továbbra is sokszor felbukkannak a kritikákban. Megfigyelhető továbbá, hogy elítélő megjegyzés nem található sem Shakespeare-rel, sem pedig magával a darabbal kapcsolatban. A rendezés lehet unalmas, a rendezői koncepció lehet rossz, a közönség éretlen vagy fáradt, Shakespeare-nek és darabjának nimbusza azonban érintetlen, sértetlen maradt a szekularizáció korában is, és a szakrális nyelvezetet sem sikerült teljes mértékben kiküszöbölni.

A Shakespeare-kultusz a Kádár-korszakban a népművelés eszköze volt Magyarországon, a kultuszhoz tartozás jóleső érzését nyújtva a kevésbé iskolázottaknak is. A közönség a színdarabokon keresztül, valamint a Shakespeare nagyságát is méltató műsorfüzetek által nyert beavatást a kultuszba. A drámaíró magyar „szocialista szerzővé” válása hozzájárult a színesítés társadalmi megbecsüléséhez is, gondoljunk csak például a jutalomjáték hagyományára vagy a Nemzeti Színház felépítésének létjogosultságára, ahol a géniusz darabjait láthatják a nézők.

Közvetve hozzájárult tulajdonképpen a rendszerváltáshoz is, hiszen lelkiismeret-furdalást ébresztett a hatalom birtokosaiban.¹⁸ Ehhez a királydrámák kiválóan bizonyultak, mivel maguktól aktualizálnak, megfejtésükhöz nem volt szükség különösebb dekóderre, csupán figyelemmel kellett kísérni a színpadon elhangzottakat. A színház efemerális volta miatt lehetőség nyílt arra, hogy a rendezők szabadon dolgozzanak a drámák textusaival, nem kellett feltétlenül kivágni a hatalom birtokosaira nézve esetlegesen kedvezőtlen részleteket sem. Egy idő után a hatalom gyakorlói is igent mondtak, tüntetően tapsoltak.¹⁹ S mivel a színház társasjáték, melynek a közönség is aktív résztvevője, a bemutatók egyre többeket ráébresztettek a hatalom visszasságaira. A bűnös király bukásakor ugyanis a néző katarzist él át, s elégedetten távozik a színházból. Ha mindent sikerül elérnie, a színház teljesítette küldetését. Úgy tűnik, hazánkban a szocialista érában nem volt hiábavaló a misszió.

Felhasznált irodalom

APÁTI Miklós 1981. Színházi levél: Egyszer egy királyfi. *Film Színház Muzsika*, január 3. 6–7. o.

BAYER József 1909. *Shakespeare drámái hazánkban*. I–II. köt. Budapest, 98–99. o.

BÉRCZES László 1987. Harrytól Henrikig. Shakespeare királydrámák a Nemzeti Színházban. *Színház*, 3. sz. március, 18–24. o.

BERNÁTH László 1980. IV. Henrik. Hol hideg – hol életvidám. Bemutató – két estén – a Nemzeti Színházban. *Esti Hírlap*, december 8.

¹⁸ *Interjú Kerényi Imrével*, 2010. febr. 16.

¹⁹ Uo.

- BOLDIZSÁR Iván 1965. *Zsiráffal Angliában*. k. n., Budapest.
- DÁVIDHÁZI Péter 1989. „Isten Másodszülöttje”. *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Gondolat, Budapest.
- FÖLDES Anna 1981. Falstaff és a többiek. *Nők Lapja*, január 3.
- GARBER, Marjorie 1998. Shakespeare as Fetish. In uő: *Symptoms of Culture*. Routledge, New York, 167–177. o.
- GÉHER István 1991. *Shakespeare-olvasókönyv. Tükörcépünk 37 darabban*. Cserépfalvi Könyvkiadó – Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- HELLER Ágnes 1993. *A Philosophy of History in Fragments*. Blackwell, Oxford.
- HOLDERNESS, Graham 1988. *Cultural Shakespeare. Essays in the Shakespeare Myth*. University of Hertfordshire Press, Hertfordshire.
- HOWARD, Jean E. – O’CONNAR, Marion F. 1987. *Shakespeare Reproduced*. Routledge, New York.
- KARDOS László 1955. Shakespeare. In: *Shakespeare összes drámái*. I–IV. köt. Szerk. Kéry László. Európa Könyvkiadó, Budapest, 7–60. o.
- KARDOS László 1964. A 400 éves költő. In: *Shakespeare összes művei*. I. köt. Európa Könyvkiadó, Budapest, 5–8. o.
- KOLTAI Tamás 1986. A dolgok főiránya. *Élet és Irodalom*, május 23.
- KOLTAI Tamás 1980. A IV. Henrik a Nemzeti Színházban. *Új Tükör*, december 28.
- KOLTAI Tamás 1981. Conflictus Interruptus. A IV. Henrik drámai modellje. *Színház*, 2. sz. február, 19–21. o.
- MÁRKUS Zoltán 2007. Shakespeare-Performance-Studies. In: „*Látzanak, mert játszhatók*”. *Shakespeare a Színpad tükrében. Esszék, tanulmányok*. Sárosi Kiadó és Nyomdaipari Kft., Budapest, 10–22. o.
- MÉSZÁROS Tamás 1986. A IV. Henrik a Várszínházban. Az idő bohócai. *Magyar Hírlap*, május 7.
- MORVAY István 1986. Shakespeare-orfeum. Az V. Henrik a Várszínházban. *Esti Hírlap*, december 16.
- NIKOLÉNYI István 1985. IV. Henrik. Shakespeare-ikrek a Kisszínházban. *Délmagyarország*, december 9.
- N. I. [NIKOLÉNYI István] 1985. Nem csak jellemgrófok. IV. Henrikjét rendezi Sándor János. *Délmagyarország*, december 4.
- ROMSICS Ignác (szerk.) 2002. *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemből*. Osiris, Budapest.
- RÓNA Katalin 1986. IV. Henrik. *Film Színház Muzsika*, május 24.
- RUTTKAY Kálmán 1955. Pericles. In: *Shakespeare összes drámái*. I–IV. köt. Szerk. Kéry László. Európa Könyvkiadó, Budapest, 952–962. o.
- SASS Ervin 1972. A Shakespeare-ciklus második bemutatója. *Békés Megyei Népművelés*, január 13.
- SZÁNTÓ Péter 1986. Szántó Péter író a IV. Henrikéről. *Képes* 7, május 3.

Rádióinterjú, filmfelvétel

- Esti Magazin, *Kossuth Rádió*, 1980. december 4. 18.30.
- Láttuk, hallottuk... *Kossuth Rádió*, 1980. december 12. 17.50.
- IV. Henrik*. Dokumentumfilm az 1980-as nemzeti színházbéli előadásról. A Magyar Televízió archívuma, 1980.
- VARGA Ágota 2009. *Aczél. I–II. rész*. (DVD) Mokép.

Interjúk

- Interjú Kerényi Imrével*. Budapest, 2010. február 16.
- Interjú Sándor Jánossal*. Szeged, Nagyszínház, 2010. április 9.

Tóth Noémi a Károli Gáspár Református Egyetem angol–történelem szakán végzett. Az ELTE Angol reneszánsz és barokk irodalom doktori programja keretében jelenleg PhD-értekezésén dolgozik, melynek témája: Shakespeare Lancaster-tetralógiájának (II. Richárd, IV. Henrik 1–2. rész, V. Henrik) színpadi recepciója Magyarországon a Kádár-korszakban. A Gödöllői Református Líceum angol és történelem szakos tanára.



Hídvégi
Violetta

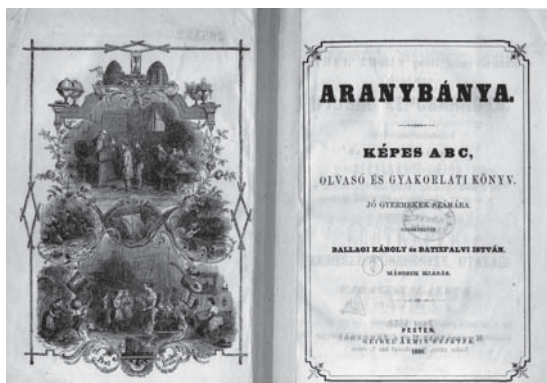
Az emberi szellem és test gondozói

A Batizfalvy fivérek

A testvérpár mindkét tagja az utókor emlékezetére és tiszteletére méltót alkotott. István (1824–1899) az ifjúság nevelésével foglalkozott, míg öccse, Samu (1826–1904) a hazai ortopédia megteremtőjeként írta be nevét orvostudományunk történetébe. Munkásságukhoz három impozáns épület kötődik a 19. század derekáról, amelyből kettő szerencsére ma is jó állapotban látható, sőt egyik eredeti rendeltetése szerint működik.

Édesapjuk, Batizfalvy Endre az evangélikus egyház gondnokaként szolgált Rimaszombatban. Az idősebb testvér, István ugyanitt született 1824. október 6-án. Középközlait Osgyánban és Rozsnyón végezte. Késmárkon és Szarvason bölcsészeti és teológiai, majd Sárospatakon jogi tanulmányokat folytatott. A szabadságharcba bevonult honvéd Péterváradon már főhadnagyként tette le a fegyvert. Világos után három éven át magánnevelőként tevékenykedett, 1851-ben pedig a pesti evangélikus gimnázium oktatója. Ezt követően a rozsnyói evangélikus főgimnáziumban a magyar nyelv, történelem és földrajz rendes tanára. 1860-ban került vissza a Pestre, ahol négy év múlva az új épületben otthonra lelt intézmény első igazgatója lett.

Tanári és vezetői tevékenysége mellett jelentős számú publikációt tett közzé. Irodalmi munkássága az időszaki sajtóban indult, még rozsnyói tanár korában. 1852-ben jelent meg Ballagi Károllyal közösen összeállított *Történeti életrajzok* című olvasmányában különböző korok uralkodóinak, felfedezőinek, művészeinek életútjával kívánták tanítani, de talán inkább nevelni az ifjúságot. Céljaikat „vezérszóban” foglalták össze: „Az ifjunál képzeletre, kedélyre, érzésre kell hatni. Hasonlítsa tanmodorunk a regéhez, mit az örömmel olvasson. Kövesse azon férfiút, ki az általános csodálat tárgya, a bölcsőtől a sírig. Érezzen, szenvedjen, túrjon, harcoljon vele, 's tanulja őt az élet minden viszontagságain ismerni. Így magát a történetet, a tudományt is megtanulja, 's a példa által lelkesül az erényre, a haza- és emberszeretetre. E szerint az ifjukornak az első történelmi oktatás nem rendszeres okoskodással, hanem regekép, mesélve tanítandó. Ez leginkább éretik el életrajzok által. Még itt sem kell szorosán térhez, időhöz ragaszkodnunk. Majd az ó kor szolgálhat, majd a közép, majd az új egymást váltogatva anyaggal. Hisz' az erény két ezer év előtt is erény vala, 's a rossz tett mindig mardosá a vétkes öntudatot. Amit ekép és kellemmel regélve hall vagy olvas tőlünk az ifju, áldásthozólag marad meg lelkében, műveli, nemesíti, lelkesíti azt.” (BALLAGI–BATIZFALVI 1852, III–IV. o.) A hat kötetre tervezett sorozatból csak kettő jelent meg, az is a szerzők kiadásában. Kisfaludy Károly viszontagságos élet-



1. kép. Az Aranybánya című könyv borítója

újtának ismertetése mintául szolgál, hogyan kívántak olvasóikra hatni a tiszteletre méltó szerzők a kiemelkedő emberi sorsok és munkásságok bemutatásával. „...élete gyönyörű példát ad arra is, hogy csak szilárd akarat és kitartás kell, s a rosszat levetkőzhetjük, lelkünk, eszünk mint az arany a tűzben, kimívelve, megtisztulva, képessé fog bennünket tehetni kötelességeink teljesítésére. Boldogok azok, kik életökben soha tévutakon nem keringének: de boldogabbak, kik szilárd akaratuk következtében a félrevezetett útról visszaadattak önmaguknak, polgártársaiknak. Azért is ifju barátim, ha életében olyan pontokat olvastok, melyet nem helyezelhet a mivelte ész, csak türelemmel legyetek és eljutandatok fényesebb helyekre, hol azt erény legszebb diadalát üli. – És okuljatok a példán... kövessétek a jót, a szépet, az igazat, a dicsőt.” (Uo. 219. o.)

Batizfalvy István szerkesztője volt a Heckenast Gusztáv által kiadott tízkötetes *Ismerettárnak*; a természet- és társadalomtudományok, valamint a művészetek széles körű tárházának. Szerkesztőtársa a *Házi Kincstár* című protestáns családi lapnak, felelős szerkesztője a *Magyar Néplap* képes újságnak. Több földrajzi és történelmi témájú tankönyve jelent meg, míg kisiskolásoknak szemléletes olvasókönyvet készített *Aranybánya* címmel (BALLAGI–BATIZFALVI 1860) (1., 2., 3. kép). Ízléses és szép kiállítású kötet, gondosan felépített szerkezettel. Képes betűsorrall indul, ahol baloldalon csinos keretben láthatók az ábécé egyes betűi, míg a lap jobb felén az ehhez kapcsolódó tárgy vagy cselekvés rajza. Majd a kisbetűkkel és a szótagolás rejtelmével ismertetik meg a legkisebbeket. Arra építenek, amire szinte minden édesanya, amikor beszélni tanítja gyermekét: az állatok hangjának utánzására. Ezekhez is vonzó, kedves ábrák tartoznak, egyszerű mondatokkal: „Az egér cincog. – A gólya kelepel. – A hal néma. – A fecske fricsel. – A vadkan rőfög.” Az olvasókönyvi részben már nevelő szándékú félmondatok is meghúzódnak: „Rák. A rák hatra felé megyen. De a jó tanuló ezt nem teszi. – Favágó. Az ács faragja a fát. A fiú is fúr s faragszál; sípot, furulyát csinál, a falakra nem firkál.” Az állatmeséken keresztül vezet az út a fogalomtárhoz, a közmondásokhoz, végül pedig imádságok zárják a tankönyvet.

Irodalmi hagyatékában egyháztörténeti munkák, bibliaismertetések is megtalálhatók. Rendes tagja volt a Magyar kir. Természettudományi és a Magyarhoni Földtani Társulatnak (SARKADY 1863).

„Batizfalvy magas szikár alak, élénk tüzes szemekkel, nyugodt arcza, ha tudományos kérdésekről van szó, fel szokott lángolni. Boldog házassága kedves gyermekekkel van megáldva...” (Uo. 41. o.)

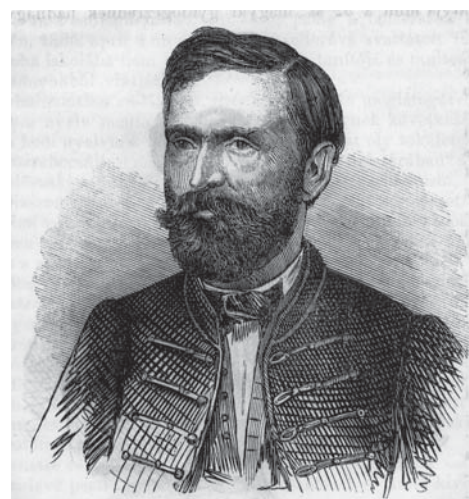
Az evangélikus elemi iskola 1815-ben Pollack Mihály tervei szerint emelt konvent épületében nyílt meg. Az egyemeletes épületet 1822-ben kétemeletesre bővítették, amelyben a következő évben már a gimnáziumi képzés is megindult.



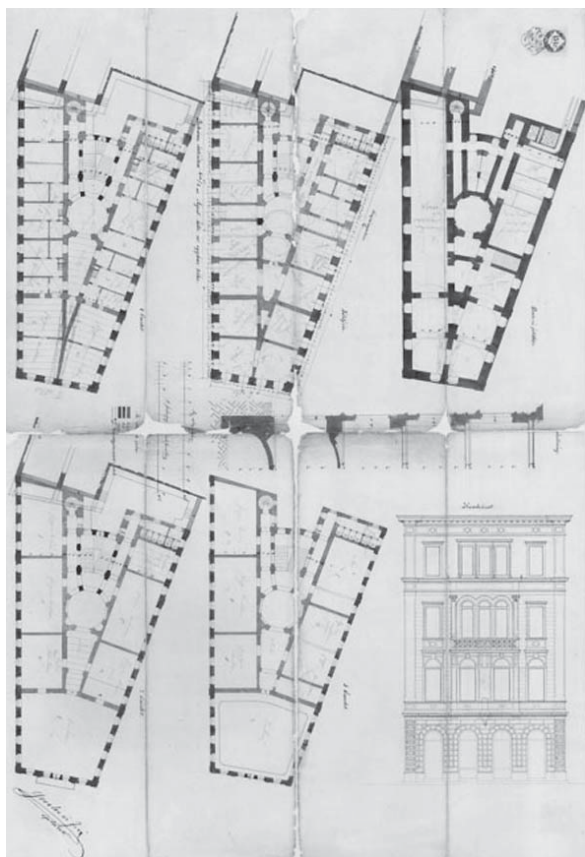
2. kép. Oldalpár az *Aranybánya* című könyvből



3. kép. Oldalpár az *Aranybánya* című könyvből



4. kép. Batizfalvy István



5. kép. A Frey Lajos és Gerster Károly által jóváhagyott iskola terve (lásd 1. jegyz.) szintenkénti alaprajz és a mai Szomoró Dezső térre néző homlokzat.

Az 1850-es évek közepén különvált a két intézmény igazgatása. A diákok egyre növekvő száma pedig felvetette az önálló gimnáziumi épület létrehozását.

„Az egyház előljárósága lángoló buzgalommal működött azon, hogy gymnásiuma mielőbb elérhessen a tőkély azon fokára, miszerint az méltó és előnyös helyet foglaljon el tanintézetei sorában, s megfeleljen azon magasztos hivatásnak, melyet hitfelekezetünk és a haza céljai várnak, követelnek tőle. A főgymnáziumi épület a cs. k. kincstártól megvásárolt telken a Glosius–Artner-féle alap és az egyház számos buzgó tagjának kegyes áldozatai segítségével már az 1863–64-iki iskolai év folyama alatt fölépítette. Ez volt akkor a legdíszesebb gymnásiumi épület hazánk fővárosában, s maradt egy ideig annak, míg később az állam túl nem licizálta egyházunkat. A háromemeletes épület a kerületi egyetemes gyűlésekre szánt iskolai dísztermen, könyv- és levéltár, múzeumi és hivatalos termeken s egyéb helyiségeken kívül nyolcz tágas, világos tantermet foglal magában, ugyanannyi gymn. osztály számára.” (BATIZFALVY 1895, 31. o.)

A háromemeletes iskolaépület átadását izgalmas telekügyletek és tervezési eljárások előztek meg. Az egyház 1861-ben vásárolta meg a tömb délnyugati oldalán fekvő egykori sütőház telkét. Ezzel egy időben felkérték Gerster Károly és Gottgeb Antal építőmestereket a háromemeletes iskolaépület megtervezésére, amire nem sokkal később a kitűnő klasszicista mester, Hild József is megbízást kapott. A három építész közül Hild és Gerster készítette el terveit, amelyeket Szumrák Pál mérnök és Ybl Miklós építész bíraltak el. A következő év elején zajlott szavazáson a General Convent Gerster Károly terveit fogadta el megvalósításra (FARBAKY–VÁRNAI 1988). A tanács 1863. április 4-én adta meg az építési engedélyt a Gerster Károly és társa, Frey Lajos

által szignált tervre.¹ Az engedélyezési tervlap a szintenkénti alaprajzokkal, metszettel és homlokzattal Pest város Építő Bizottmánya anyagában maradt ránk. Az építkezés kivitelezését Wagner János építőmester irányította. 1863. április 23-án tették le az építendő iskola alapkövét, és jellemzően a korabeli építkezések időtartamára még abban az évben szerették volna befejezni.² A bontás és az építkezés során a város múltjának egy római kori rétegére akadtak: „Az evang. iskola jelenlegi építésénél lebonták az egykori városi bástyák sütőutczai maradványát, s benne 15 lábnyi magasságban egy római fogadalmi követ találtak, melyet felirata szerint Secundinus Sabinianus szentelt Sylvanus

¹ Budapest Főváros Levéltára (BFL) XV.17.b. 311 Pest város Építő Bizottmánya (ÉB) 198/1863.

² „Mult csütörtökön apr. 23-kán tették le az első követ a pesti ágostai hitvallású gyülekezet főtanodájának építésére, mely 3 emeletű épületnek még az idén födél alá kell jönie. Főt. Székács szuperintendens kenetteljes buzgó imával áldotta meg ezen az emberiség közjára építendő házat – melynek célja a műveltség ápolása és terjesztése.” *Vasárnapi Ujság*, 1863. április 26. 17. sz. 151. o. (A kő ma az Evangélikus Országos Múzeum állandó kiállításán látható.)

erdei istennek.”³ Az építkezés másfél évig tartott, így az 1864/65-ös iskolaévet már az új épületben kezdhették a diákok. Az elkészült iskolát 1864. szeptember 15-én ünnepélyes keretek között adták át rendeltetésének.

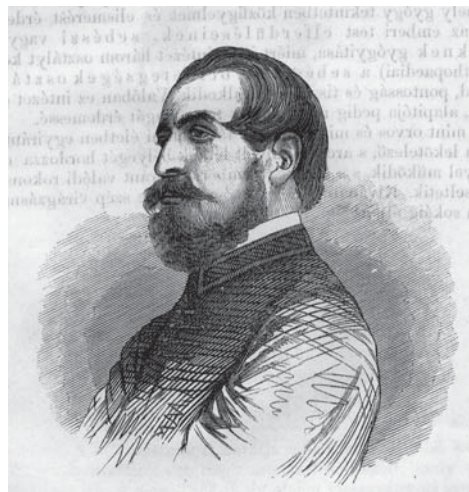
„Az ünnepély a diszes nagy teremben ment végbe, hol a gymn. tanuló ifuságon s az egyházi előljáráson kívül számosan gyültek egybe az egyház tagjai; a nők nagyobb része a karzaton foglalt helyet. Először is Láng Mihály esperes tartott alkalomszerű beszédet. Ezután fölolvastatott a magyar és német nyelven szerkesztett s az egyház számos tagja által aláírott okmány, mely a pesti ág. hitv. egyház s e gymnázium létrejöttének történetét adják elő röviden. Erre az okmányt üvegebe zárva betették a zárkőbe, mely után Székács József superintendens tartott könyörgést. Miután a zárkővet beszentelte, betolták az üregébe s befalazták – mely munkánál az egyház előljárói forgatták a vakolót és kalapácsot. Majd Fabinyi Tódor egyházi felügyelő emelt szót, köszönetet mondván mindazoknak, kik közreműködése, buzgósa által lehetővé lett, hogy ez épület fölemelkedjék; s az iskolát azzal nyitotta meg, hogy bemutatta az új tanárokat (...) Végül Batizfalvi István gymn. igazgató buzdító beszédében fejtette ki a tanulósnak, mit vár az egyház és a haza a magyar protestáns ifjaktól. Az egyszerű ünnepélyt a tanulók énekkara fejezte be.”⁴

* * *

A másik testvér, Samu 1859. május 13-án a nagyhírű orvosprofesszor, dr. Balassa János pártfogásával nyitotta meg a Király utcában (mai címe: VI. ker., Király utca 102. – Rózsa utca 49.) ortopédiai magángyógyintézetét. Schücke Henrik Gáspár dohánykereskedőtől bérelte a rendkívül szép gótizáló homlokzatú épületet. Az 1846–1847-ben Brein Ferenc tervei nyomán elkészült ház teljes egészében a gyógyítást szolgálta (KOMÁRIK 1972, 196. o.).

Dr. Batizfalvy Sámuel 1826. augusztus 26-án Rimaszombatban született. Édesatyja óhajára evangélikus teológusdiplomát szerzett, majd a szabadságharc küzdelmeiben való aktív részvétele után az orvosi pályára lépett. 1855-ben általános orvossá, majd még ugyanebben az évben sebésszé avatták. Ősztől Balassa professzor egyetemi tanársegédje, egy év múlva pedig már szülési oklevéllel is rendelkezett. 1859-től a pesti egyetemen a testgyógyászat magántanára, május közepén megnyitott magángyógyintézetének igazgató tulajdonosa.

Munkássága elismeréseként 1868-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai sorába választotta. 1869. február 8-án tartott székfoglaló értekezésében egyforma hangsúlyt kapott a gyógyítás és a megelőzés. „Ha tehát azt akarjuk elérni, hogy az elferdülések gyéribben forduljanak elő, már a gyermeket kell okszerűleg nevelnünk. Itt az első és fő szabály: a gyermeki testet edzeni, fokozatosan erősíteni kell! Szoktassuk a gyermeket arra, hogy a természeti erők hatásait könnyen eltűrje. Legyen a gyermekeknél kellő összefüggésben az étel és ital; a nyugalom és a mozgás, a tisztaság és a melegség, a lakás és a ruházat; a játék és az oktatás; a fürdés és a hűvös zuhany s biztosak lehetünk, hogy az elferdülésre minél gyéribben kerülend sor.”⁵ Kiemelt helyen tárgyalja a gyermekek szobáját, amelynek véleménye szerint feltétlenül világosnak és tágasnak kell lennie, hiszen a gyermek fejlődéséhez hasonlóan a növényekhez mül-



6. kép. Batizfalvy Samu

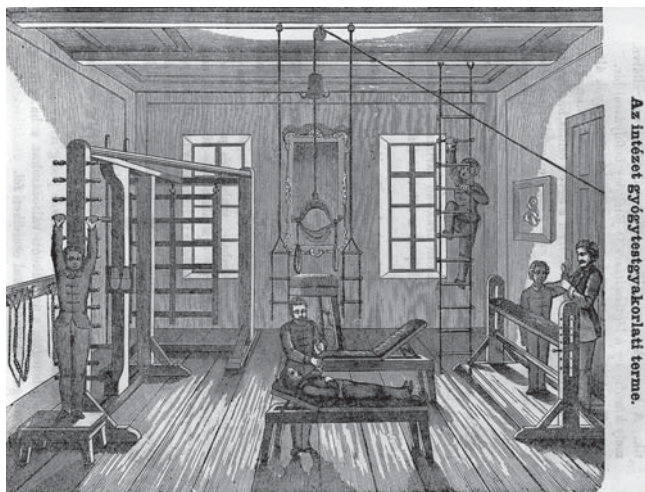
³ *Pesti Napló*, 1863. május 20. 114-3979. sz. (Különfélék.)

⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1864. szeptember 18. 38. sz. 396. o.

⁵ *Értekezések a Természettudományi Osztály köréből A testgyógyászat (Ortopaedia) újabb haladása s tudományos állása napjainkban, három kiválóbb kóresettel fölvilágosítva. Székfoglaló értekezés Dr. Batizfalvy Sámuel levelező tagtól. Pest, 1869. 7. o.*

hatatlanul szükséges a nap jótékony hatása. Ezeket az előírásokat, ma természetesnek és szükségesnek tartjuk, még ha megvalósításuk esetenként akadályokba is ütközik, de akkor még jórészt az épületek udvari részében meghúzódó kevésbé napos és világos szobák a jellemzők. Majd a gondolatsorban szépen összetalálkozik a két testvér tevékenysége. „Azonban nagy gond fordítandó az iskolai épületre is. Ez nyílt, szabad, tágas, jó ivóvízzel ellátott legyen, s játék és testgyakorlatokra alkalmas helyen emeltessék. A tantermekben a lég mindig tisztán tartandó, mivégett azok szelentyűvel látassanak el. A padok, asztalok elég magasak, egymástól kellő távolságban állók háttámlákkal ellátottak legyenek, hogy a gyermek folytonos, egyenes derékfeszítő és fásasztó ülése bármely perczben módosíthatassék. Tekintettel kell lenni arra, hogy a tanítási foglalkozásnál az ülés hibátlan legyen, s kivált a kiskorú fi- s általában a leánygyermekéknél.”⁶ Nem lehet a gyermekek szellemi fejlődésével foglalkozni, ha a testük elhanyagolt, satnya. Csak egészséges testben fejlődhet a lélek harmonikusan. „Végre a tanoda mellől, ha azt akarjuk elérni, hogy a test örvendetes kifejlést nyerjen, a testgyakorló-intézet semmikép el nem maradhat. A testgyakorlásnak minden iskolában, minden növendékre nézve, nemi különbség nélkül kötelezett tantárgynak kell lennie. Mondjunk hálás köszönetet B. Eötvös közoktatásügyi miniszter úrnak, hogy az iskola e főkövetelményét hazánkban, törvény erejére emelteté. Szeretjük hinni, hogy ezen rendszabály a leány növendékre is ki fog terjesztetni, annnyival inkább, mert a statisztikai kimutatásokból kiderül, hogy száz gerinczferdülésben szenvedő között 80-84 leány, s csak 16-20 fiú fordul elő.”⁷

Hogy mennyire komolyan vette a megelőzést, bizonyítja a Pesti Tornaegylet létrejöttében való aktív közreműködése. Több alapítványt tett jótékony célokra, közhasznú egyletekre. Korabeli újságokban közölte szakkikkeit, intézetéről évente jelentést tett közzé, tanulmányokkal gazdagítva. Házi gyógytestgyakorlat címmel hiánypótló munkát ismertetett a Természettudományi Társulat ülésén, amely 1857-ben jelent meg. Tudományos ismereteit európai utazással szélesítette. Közérdekű és jótékony egyletek és társulatok tagja. Az evangélikus gimnáziumra 200 forintos alapítványt tett.



7. kép. Az intézet gyógytestgyakorlati terme, annak 1865. évi évkönyvében.

„Batizfalvy mint orvos és mint ember a társadalmi életben egyiránt kedves jelenség; beszéde és modora lekötelező, s arcza a mivel lelkek bélyegét hordozza magán. Pályáján nagy szenvedélyvel működik, s a szenvedő emberiség iránt valódi rokonszenvvel és gyöngéd szeretettel viseltetik.” (SARKADY 1863, 22. o.)

Intézetének első évi jelentésében összefoglalta, miért választotta ez a sokoldalúan képzett orvos az ortopédia szakágát. „... hazánkban mindekkorig nem létezik orthopädiai intézet, melyben a testileg elnyomorodott menedéket keressen, gyógyulást találjon. De sőt az egész ausztriai birodalomban eddigelé csak egyetlenegy ilyenmü intézet áll fenn. Pedig nálunk szintugy mint máshol, valamint a szegény kunyhó ugy a fényes palota lakóját egyaránt fölkeresi az elferdülési kór számtalan neme. Az érintett körülmények, az ügy iránti érdekelttség s a szükség élénk érzete által inditvatva, saját meggyőződésém és orvos társaim tanács után, elhatároztam az ország szívében Budapesten, sebészi és orthopädiai magán gyógyintézetet nyitni.”⁸

⁶ Uo. 11. o.

⁷ Uo. 12. o.

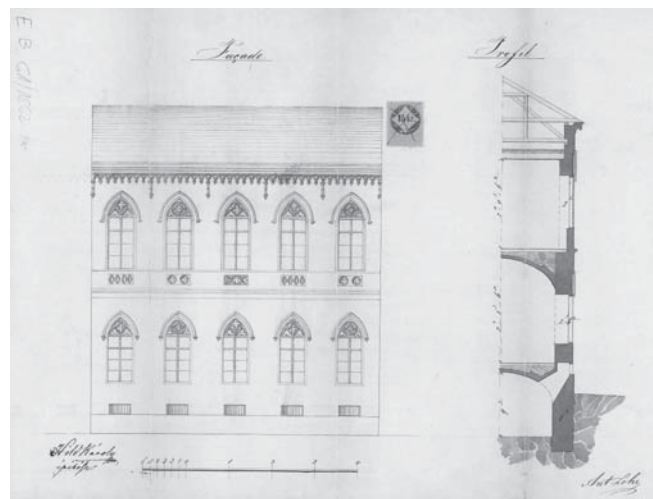
⁸ Dr. Batizfalvi Samu: Sebészi és Orthopaediai Magán-gyógyintézet működésének eredménye 1859-dik év május 15-től 1860-dik év május 15-éig. 8. o.

Orvoskollégájának véleménye is megerősíti Batizfalvy Samu döntésének helyességét, szükségességét. „Hazánkban úgy, mint mindenmás országban (jelenleg nem keresve okát), otthonos a görvélykór s talán nem vagyok tulzó ha állítom, hogy a gyermekek összes létszámának fele sem ment kissebb nagyobb fokban ezen bajtól. Benne lappang az a szervezetben. Csak egy baleset hozta mozzanatra, vagy a kifejlődést elősegítő körülményekre vár, hogy egész valóságában kitörjön. Leginkább ezen kóros állapot, de továbbá, izomgyengeség, s egyéb balhatányok eredménye a napjainkban oly gyakran szemlélhető gerincz-púp, gerincz oldalgörnye; comb-, térdzsugor, ferdenyak, donga-, ló-, kacsiba lábak gyermekeknel és fölnötteknél. (...) A testegyenészet, hála az e téren önmegtagadással buzgólkodó egyéneknek nem ritkán a hiedelmet haladó eseteket mutat föl. Az elnyomorodott, ki a földön csuszva mászhatott, ép lábra állítva, fölemelt fölvel, az embert illető testtartással jár a gyógykezelés után.

Külföldön számos az oly gyógyintézet, mely szárny alá veszi az ily betegeket, s hazánk is, mely nem kis mértékben igyekszik párhuzamban haladni a külfölddel, hasonló gyógyintézetet bir az e téren kiképzett, fáradhatatlan szorgalmu és tudományos Dr. Batizfalvy Samu egyetemi magántanár úr buzgalmából. Ő volt az, ki egy évtized előtt alapítá hazánkban a testegyenészeti magán-gyógyintézetet, s azóta számtalan egyén e hazában s azonkívül, nevezetesen: Szerbia, Oláhország, Maczedonia, Bulgária és Törökországban áldja azt, hol sok beteg reményét vesztette már, az intézetben ép egészségessé lett.”⁹

Az alapító igazgató gondosan választotta meg működésének helyét a szép fekvésű városerdő közelében, ahol tiszta és üde levegő fogadta a gyógyulásra várókat. Az épület tájolása is kedvező, hiszen Rózsa utcai szárnya felfogta a zord észak-keleti szelet. A gyógyulásra várók az intézet erkélyéről és kertre néző tornácáról a budai hegyekben gyönyörködhetek. A csinos kert, benne a nyári pavilon közvetlen kapcsolatot biztosított a természettel. Külön értéke volt a jó ivóvíz, amely az Orczy-kert kitűnő Illés-forrásával is versenyre kelhetett. A külső adottságok mellett kényelmes, világos és ízléses berendezésű szobákkal büszkélkedhetett az intézet. Az orvosi kezelésében műtétek, különféle gépekkel, valamint elektromosság által végzett kezelések és gyógytestgyakorlatok szerepeltek. A „testegyenészeti” mozdulatsorokat egy reggeli frissítő zuhanyozás után a külön e célra berendezett nagy teremben délelőtt végezték az intézet lakói, míg a bejárók délután is igénybe vehették azt.

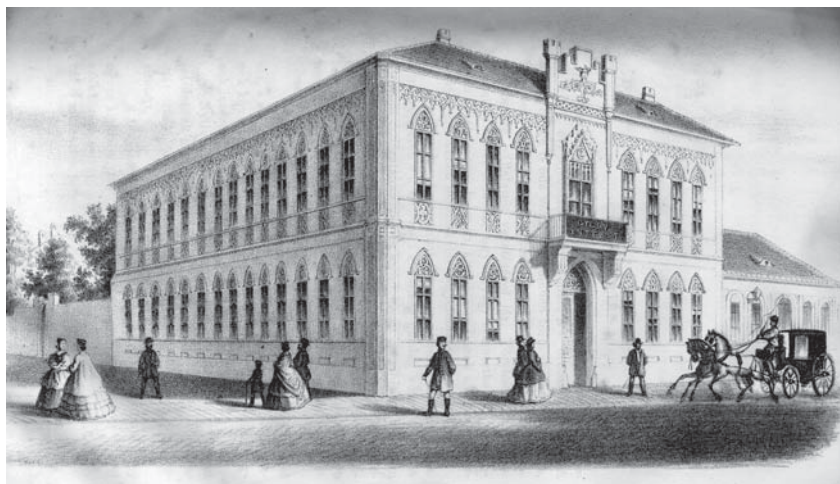
„Ezen gyógy-terem az intézet első emeletén úgy van elhelyezve, hogy a szükségelt készülékek és gépek benne kényelmesen elférnek, sőt hosszudak falai között elég tér jut a fel- s aljárkálásra is. A terembe tágas előszobából lép a gyakorló, melynek elrekesztett része zuhanyfürdőnek használtatik. A terem belülről fülő porcellán kályhával van ellátva, mely körülmény a légtisztításra is jótékony befolyással bir. Nyárban a napsugarak heve sűrű ablakfüggönyök által korlátoztatik. A terem a testgyakorlati állványokon kívül nyugpadokkal, kerevettel, tükörrel és egyéb csinos butorzzattal van ellátva. Szükség esetében ezen gyógytestgyakorlati



8. kép. Hild Károly, Lohr Antal által szignált tervlap Speckner Károly házának bővítésére. Homlokzat és metszet.¹⁰

⁹ Dr. Kéry: Dr. Batizfalvy Sámuel testegyenészeti és magán gyógyintézete Pesten. *A Magyar Bazár melléklapja*, 1868. szeptember 15. 18. sz. 290. o.

¹⁰ BFL XV.17.b.311 ÉB 61/1862/b.



9. kép. A bővített homlokzat nézete az intézet 1863-ban közzétett évkönyvében.

dájára, ösztönzésére. A gyógykezelésben részesülő gyermekek oktatására tanárokat, nevelőnőket tartott. Betegei nyelveket tanulhattak, zongorázhattak, sőt még énekelhettek is, ha ezt egészségi állapotuk megengedte. Az intézet könyvtárában a napilapok is az ápoltak rendelkezésére álltak.

Nemcsak az ortopédiai kezelésre szorulóknak találtak gyógyulást az intézetben, hanem egyéb betegségben szenvedő vidékiek is, vagy olyan városiak, akiknek az otthoni ápolás nem biztosította kellőképpen felépülésüket. Míg korábban a nem helyi lakosú betegek vendéglőben voltak kénytelenek felgyógyulásukat várni, az intézetben egy- és kétszemélyes szobákban folytonos orvosi felügyelet és teljes ellátás mellett tölthették a műtét utáni lábadozási időszakot. A kórházban sebészi műtéteket is végeztek, és belgyógyászat is működött. Természetesen szabad orvosválasztás érvényesült, a főváros minden tudományos orvosának betegét befogadta az intézet falai közé, napi 3–5 forint díj lefizetése ellenében. Ilyen esetekben szigorúan követték a kezelőorvos utasításait. Ezek után érthető, hogy az 1859-ben megnyitott intézet igen hamar kinőtte a rendelkezésre álló huszonnégy szobát, ahol negyven-ötven szenvedő beteg ápolására volt lehetőség. Három évvel indulása után tizenhat szobás új szárnyal bővítette az igazgató az akkor már Speckner Károly tulajdonában lévő épületet. Ezzel egy időben csökkentette a gyógykezelési díjakat. A korábbi három fizetési osztály mellé egy negyediket is beiktatott, így a rászorulóknak féláron kínálta az intézet szolgáltatásait.

„Dr. Batizfalvi Soma magán gyógyintézete, mely már négy év óta működik a szenvedő közönség érdekében, annyira megnyerte a közönség részvétét és bizalmát, hogy azt ez év folytán már tizenhat díszes szobával kellett nagyobbítani. Az intézet jelen állásáról a következő adatokat hozhatjuk köztudomásra. Testegyenésítő (orthopaedia) osztályába föl vétetnek a test minden elferdüléseiben s kinövésekben szenvedő mindkét nembeli gyermekek és megnöttek. Az intézet ezen osztálya már eddig is igen szép eredményekkel dicsekedhetik, s nemcsak bel-, hanem külföldiek is fölkeresik.”¹² – tájékoztatta olvasóit a *Pesti Napló* 1862-ben. Az intézet halálozási mutatója is rendkívül kedvező – egy későbbi jelentés szerint – hat év alatt hat személyt veszítettek el. A halál oka jórészt gümőkór és rák. Az eredményes gyógyítás meghatározó elemei; a rend, a tisztaság, a jó levegő és a kitűnő ivóvíz. Ezek együttes

terem 1-2 szomszédos szárnyas ajtókkal ellátott szobával nagyobbítható”¹¹ – mutatta be a termet a korabeli újság. Minden gyakorlatsor után néhány perc nyugodt hanyattfekvés következett. A mozgásukban kevésbé korlátozottak az elvégzett feladatok után a kertben elhelyezett „nyugpadokon”, míg a súlyosabb betegségben szenvedők szobájukban, saját ágyukon pihentek. A testgyakorlatokat jó hatásfokkal alkalmazták az ortopédiai betegségek kezelésén kívül az idegrendszer zavarából származó bajokra, „az el- és kiválasztó szervek pangásából származó kórállapotokra”, a légzési és keringési gondokra is.

Nemcsak a test hibáinak kijavítására, hanem a szellem művelésére is kiterjedt az igazgató úr figyelme, talán éppen testvére példájára.

¹¹ *Hazánk s a Külföld*, 1865. május 14. 20. sz. 314. o.

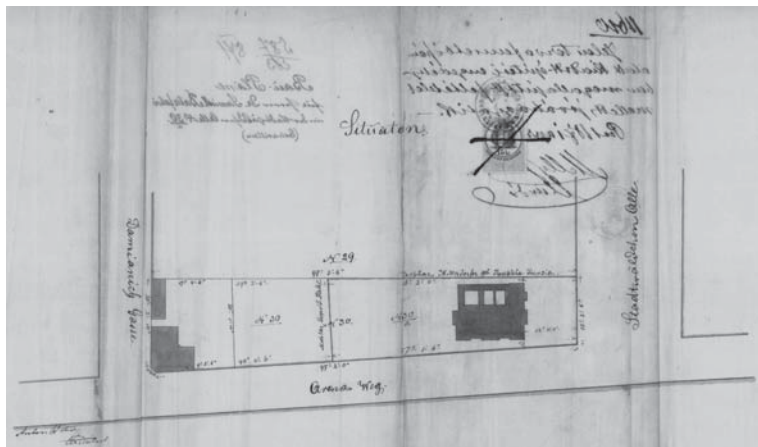
¹² *Pesti Napló*, 1862. augusztus 24. 194-3760. sz. (Különfélék.)

hatása eredményezte, hogy a fővárosban uralkodó járványok elkerülték az intézetet.¹³

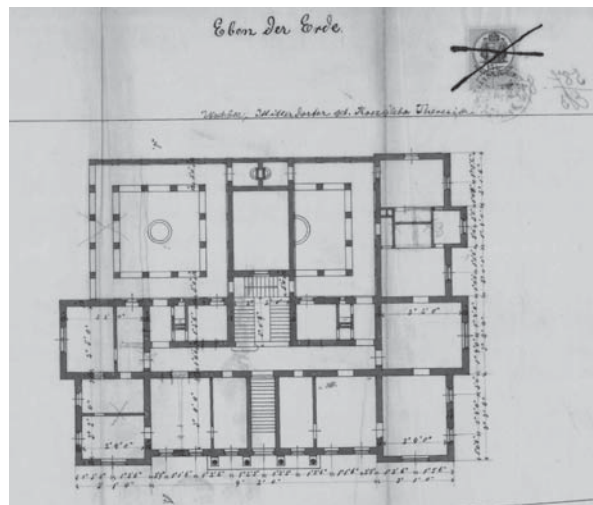
Alig egy évtizeddel később már újabb helyszínről és újabb építkezésről (mai címe: VII. ker., Dózsa György út 82/a–b – Városligeti fasor 51.) tudósít a sajtó: „A városligeti fasorban már tető alá került dr. Batizfalvy testgyógyászati magángyógyintézete. Az intézet, mely ezer négyszögölnyi tágas, szabad téren fekszik, igen célszerűen lesz berendezve, s zárt koridorain keresztül szélről, esőtől, hidegtől mentten sétálhatni. Lesz az intézetben társalgó-terem, testgyakorda, fürdőszoba, sőt a betegek számára olvasmányokról is gondoskodnak. Batizfalvy a jövő nyáron fog átköltözni ez új helyiségbe, mely éppen szemben fekszik a folyton közlekedő lóvonatú vaspályával.”¹⁴

Batizfalvy doktor filantróp tevékenysége anyagi gyarapodást is hozott számára. Feltehetően intézetének jövedeleméből vásárolt telkeket 1869-től a Városligetben, amelyek eladása után szerezte meg gyógyintézete ezer négyszögölnyi területét. 1871. március 12-én nyújtotta be építési engedélykérelmét Pest város Építési Bizottságához. Az új épület tervezője Weber Antal, kivitelező építőmestere Lohr Antal volt. Építkezését a Pesti Hazai Első Takarékpénztártól felvett 30 000 forint kölcsönből finanszírozta. Az elkészült egyemeletes épületre bő egy év múlva, 1872. július 1-től adta meg a hatóság a használatbavételi engedélyt. Ebből tudjuk, hogy a pincében kilenc szoba, két konyha, két élelkszoba, egy fürdőszoba és egy borospince kapott helyet, míg a földszinten és az emeleten egyaránt tizenöt-tizenöt szoba. Az épület bejárata az Aréna (ma: Dózsa György) útra nézett. „Az L alakban elhelyezett tömbök három, részben fedett udvart fogtak közre. Ezek közül a kert felé fekvő négyzet alakú, belső oszlopsorral és középre helyezett kúttal kerengőszerű kialakítást nyert, a középső meglehetősen zárt volt, vélhetően gazdasági funkcióval, míg a fasori oldalon a kerengő fele ismétlődött meg, három oldali oszlopsorral és falikúttal.” (GÁBOR 2006)

Ebben az időben az igazgatón kívül tizenkét jeles pesti főorvos és tanár gyógyított az intézetben, amely most még nyugodtabb, zaj-



10. kép. Lohr Antal, Weber Antal szignálta tervlapon Batizfalvy gyógyintézetének helyszínrajza látható.¹⁵



11. kép. Lohr Antal – Weber Antal: Batizfalvy gyógyintézetének földszinti alaprajza.¹⁶

¹³ Dr. Batizfalvi Samu: A Budapesti Sebészi és Orthopaediai Magán-gyógyintézet hatodik évi működésének eredménye 1864-dik év május 15-től 1865-dik év május 15-éig. Pest, 1865.

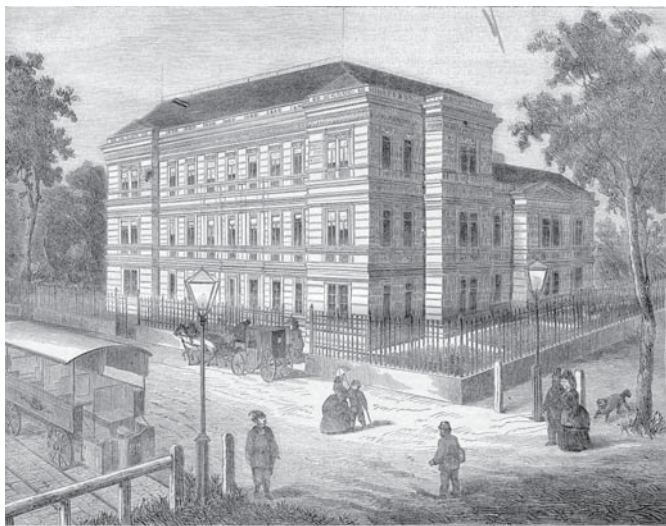
¹⁴ *Fővárosi Lapok*, 1871. december 1. 276. sz. 1255. o.

¹⁵ BFL XV.17.b.311 ÉB 587/1871/c.

¹⁶ BFL XV.17.b.311 ÉB 587/1871/c.

talánabb környezetbe került. Batizfalvy most már saját tulajdonában lévő gyógyító intézményét az ország minden részéből, sőt külföldről érkező betegek is eredményesen vették igénybe.¹⁷

A 19. század második felében alkotó testvérpár egymásba fonódó vázlatos életútja bizonyítja az „ép testben ép lélek” római mondás elvülhetetlen voltát.



12. kép. A gyógyintézet új épületének nézete a Vasárnapi Ujságban.

Felhasznált irodalom

- BALLAGI Károly – BATIZFALVI István 1852. *Történeti életrajzok. Szívképző, jellemnemesítő és oktató mulattató olvasmányul az ifjuság számára.* Pest.
- BALLAGI Károly – BATIZFALVI István (szerk.) 1860. *Aranybánya. Képes ABC, olvasó és gyakorlati könyv jó gyermekek számára.* 2. kiad. Pest.
- SARKADY István (szerk.) 1863. *Hajnal arcképekkel és életrajzokkal díszített naptár 1864-iki szökő évre.* Pest.
- BATIZFALVY István 1895. *A Budapesti ág. hitv. ev. főgimnázium története.* Budapest.
- FARBÁKY Péter – VÁRNAI András 1988. *Budapest Deák téri iskola.* Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára, Budapest.
- KOMÁRIK Dénes 1972. Brein Ferenc és a pesti Brein-család. *Építés- és Építészettudomány.* IV. évf. 1–2. sz. 196. o.
- GÁBOR Eszter 2006. Stadtwaldchen Allée – Városligeti fasor (1800–1873). In: *Magyar Műemlékvédelem.* 13. köt. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest, 97–230. o.



Hídvégi Violetta főlevéltáros, 1977 óta Budapest Főváros Levéltára Terv- és Térképtárának munkatársaként dolgozik. A három város egyesítése előtti terveinek, valamint Ybl Miklós építész hagyatékának referense. A szigorú szakmai feladatokon túlmenően kiállítások rendezésével és konferenciák szervezésével foglalkozik.

¹⁷ *Fővárosi Lapok*, 1872. július 21. 165. sz. 718. o.

„Nem akarok sötétben maradni...”

Mirák
Katalin

Ön- és múltfeltárás: Keveházi László állambiztonsági kapcsolatairól – személyesen és általánosan

„Feleségemmel 1958-tól harminchét éven át Pilsen szolgáltunk. A hatezerfős gyülekezetben hatalmas gyülekezeti munkát kellett ellátnunk. 1995-ben mentem nyugdíjba. Esperességem kezdete óta (1976) az ÁEH-ban rendszeresen meg kellett jelennem. Minden hónap első hétfőjén, pontban reggel 9 órakor a Megyei Tanácsba kellett mennem, ahol Lukács József Pest megyei ÁEH-titkárral kellett találkoznom. Ezekon a beszélgetéseken többször próbáltam védeni embereket, lelkészeket, ügyeket.

Édesapám battonyai lelkészként talán 1959-ben elment a püspöki hivatalba valami kérelemmel. Káldy talányosan, a battonyai kérést megadva, megkérdezte tőle: »A fiad szűz még?«, azaz nem sikerült még bevonniuk?

Talán 1974-ben történt (a dátumokra nem tudok pontosan visszaemlékezni), amikor először keresett meg a BM. Megjelent nálunk, a pilisi parókián egy férfi, akit korábban nem ismertünk. Rotter Imre néven mutatkozott be. Látogatóba jött, beszélgettünk, feleségem még ebédet is adott neki, nem tudván ki ő. Csak a beszélgetés vége felé lett gyanús, hogy ki is lehet, amikor id. Pintér Károlyról kezdett kérdezősködni, aki akkoriban került a Deák térre. Akkor kereken visszautasítottam minden kapcsolatot.

Másodszor a '70-es évek közepén próbálkoztak újra, amikor útlevelet kértem az NDK-ba. Feleségem azonnal megkapta, nekem azonban azt mondták a BM-ben, hogy menjek át egy másik irodába. Abban az irodában az imént említett Rotter ült, és azt mondta, az a kérése, hogy ha az NDK-ba megyek, az ottani Gossner Misszióról hozzak valamilyen anyagot. Azt mondtam, vagy ideadják e nélkül az útlevelet, vagy nem utazom, itthon maradok. Ennyiben maradtunk, nem volt folytatása az ügynek. Az útleveletem megkaptam. Ezután nagyon sokat utaztam, de többet nem volt útlevélproblémám. Érdekes, hogy később egyszer sem kérdeztek a külföldi ügyekről. Egyszer egy finn lelkész kérdezte meg kint tőlem, kell-e jelentést írnom utamról, őszintén válaszolhattam, hogy nem.

Harmadszor akkor kerestek meg, amikor már esperes voltam. 1976-ban Detre László hirtelen lemondott az esperességről. (Pontosan nem tudom az okát, de talán azért, mert Káldyval szemben megvédte két lelkésztársát, Lupták Gyulát és Pethő Istvánt az LMK-dolgozatuk miatt. Egyikük – Pethő István – azt merészelte írni vagy mondani, hogy Káldy nem óriás, hanem egy kertitörpe!) Detre László távozása előtt már espereshelyettes lettem, így vezetnem kellett a megyét, majd 1977-ben megválasztottak. 1983-ban és 1989-ben újraválasztottak (már ÁEH nélkül), így három cikluson keresztül töltöttem be a Pesti Egyházmegye esperesi hivatalát.

Az első megválasztásom után, 1977-ben egy másik BM-es keresett meg. Rajna Sándorként mutatkozott be, magas, jóképű, jó kiállású férfi volt. Elmondta, szeretne időnként találkozni velem, és egyházi dolgokról beszélgetni. Én



megjédtem és »elszaladtam« Káldyhoz, kérve ebből kimentésemet. Káldy azonban azt mondta, hogy ő ezekkel az urakkal nem találkozik – ma már tudjuk, nem így volt! –, de nekem ott a helyem. Csak vigyázzak, mindig az igazat mondjam és írjam. Ebből a püspöki inteleméből úgy sejtettem, hogy Káldy maga ajánlott be a BM-nek. Különös, hogy engem nem akart – másokhoz hasonlóan – »megmenteni« ettől a kapcsolattól. Másokat kivett a hasonló helyzetből, engem talán nem akart elveszíteni mint esperest sem. A saját kiszemelt embereit felkarolta és sokszor az állami akarral szemben is pozícióba segített. Ezt persze csak következtetésként írom, halott embert én nem akarok bántani.

Még régebben, amikor a teológián megüresedett az egyháztörténeti tanszék, ő mindenképpen Fabiny Tibort akarta odatenni. 1967–68-ban, amikor javában folyt a tanszékvezetés betöltése körüli versengés, Pálffy Miklós egyszer Balatonszárszón arra kért, vállaljam el az egyháztörténeti professzorságot a teológián. Három indokkal mondtam neki nemet: Fabiny sokkal alkalmasabb a tanszék élére, mert ő *von Haus aus* beszél idegen nyelveket, és a kis csöglei gyülekezet vezetése mellett volt ideje is felkészülni a tudományos életre. Nekem erre a nagy pilisi gyülekezetben nem volt lehetőségem. Harmadszor, Fabiny Tibor a barátom volt. 1991-ben, amikor szívinfarktusa lett, meglátogattam őt a kórházban. Akkor ő kérte, hogy én helyettesítsem a teológián, mert rólam tudja, hogy nem fogom kitúrni a helyéről.

Rajna Sándor különböző helyszíneket ajánlott a beszélgetésekhez. Találkoztunk Pesten, különböző presszókban, de ő is eljött Pilisre vagy a monori Rétes csárdában találkoztunk. Mindig az általános egyházi helyzetről, a hangulatról kérdezett. Személyekről nem voltam hajlandó beszélni, de nem is kérdezett róluk. Csak beszélgettünk, nem kérte, hogy írjak is. Egyszer – provokációból – elmentem hozzá a Csengery utcába, a BM akkori pesti kaptányására, ahol dolgozott. Igen kellemetlenül érezte magát, és megmondta, hogy többet ott ne keressem fel. Több éven át tartott ez így, aztán hirtelen eltűnt. Talán nyugdíjazták.

Utódja egy fiatal tiszt volt, Szabó, a keresztnévére nem emlékszem. Ekkortól kezdve fixálódott a helyzet, mert ezután mindig ugyanarra a helyre kellett mennem. A Lehel út környékén, valamelyik téren volt egy emeleti kis lakás. Ott fogadott két-három havonta. Mindig az egyházi eseményekről kérdezett, hogy mi történt az egyházmegyében stb. Ma örülök neki – ha ebben a témában egyáltalán lehet valaminek örülni –, hogy sikerült kibújnom az alól, hogy egyes emberekről beszéljek. A '80-as évek elején a világyűlés előkészületeire volt kíváncsi, 1984 után azonban Dóka Zoltánról kérdezett sokat, örülök, hogy róla semmi ártót nem mondtam.

1987-ben a püspökválasztás kapcsán kérdeztek még személyekről. Szabó arra volt kíváncsi, hogy ki mellett állok. Én teljes mértékben Harmati Béla megválasztását támogattam, mert úgy láttam, hogy itthon nincs olyan ember, aki nekünk megfelelt volna. Még Genfben is elutaztam hozzá egy locarnói nyaralás alkalmával azzal, hogy most haza kellene jönnie. Amikor egyszer Szabóval a püspökválasztásról beszélgettünk, egy szúrós, szigorú tekintetű férfi is jelen volt, akit korábban nem ismertem. Megkérdezte ő is, hogy mi a véleményem a püspökjelöltekről. Majd hozzátette, hogy az ő jelöltjük Tóth-Szöllős Mihály. Harmatit támogattam, pedig nem volt soha igazán bensőséges kapcsolat köztünk, de baráti viszonyban voltunk.

Szabóval egy konfliktusom volt. Körülbelül egy évig nem voltam hajlandó semmit leírni, különböző okokra hivatkozva. Erre Szabó bevitt egy írógépet a lakásba, ahol a találkozókat voltak, hogy azon írjak. Nem tagadom, hogy többször írtam ezzel az írógéppel. Ismertem az úgynevezett fedőnevemet is, bár én »Kiss József« emlékszem, nem »Kiss Jánosra«. Szabó azt kérte, hogy ha leírok valamit, ezzel a névvel írjam alá. Amikor Szabóval 1989-ben utoljára találkoztam, azt mondta, hogy lezárják az ügyemet, és megnyugtatót, hogy nem kell aggódnom, mert ő mindent megsemmisített. A találkozás igen rövid, pár perces volt, csak annyit mondott, hogy vége a megbízatásnak.

A feleségem a kapcsolat tényéről tudott, de a részletekről nem. Mindig megmondtam neki, hogy most az ÁEH-ba megyek, most mással találkozom... A kollégáimnak is értésére adtam, hogy kapcsolatom van állami emberekkel, és nem csak az ÁEH-ban. Bevallom és szégyellem: én harmadjára »behorpadtam«. Az első két alkalommal lehetett nemet mon-

dani, harmadjára nem tudtam. Rajna burkolt fenyegetéssel elkezdte emlegetni a családomat. Apámat 1945-ben háborús bűnösneként elítélték, 1949-ben szabadult, majd 1950-ben kitelepítették a Hortobágyra, és egy évig volt ott. Utána került Battonyára lelkésznek. Apósom 1945 előtt rendőr ezredes volt Kőszegen, Nagykanizsán. Elég terhelő családi vonások voltak ezek.”¹

Személyesen

Mindez 2009 őszén hangzott el Keveházi Lászlótól egy beszélgetésen. Nem ez volt az első alkalom, hogy a lelkész életének addig kevésbé közismert és számára nyomasztóan problematikus részéről megnyilatkozott. Először 1997-ben tette, amikor tizenhárom év után az egyházi sajtóban nyilvánosan bocsánatot kért Dóka Zoltántól a neve alatt 1984-ben megjelent, Dókát elítélő cikk miatt.² Azt írta: „magyarázkodás, mosakodás vagy vita nélkül egyszerűen arra kérlek, bocsáss meg nekem.” Majd 1999-ben egy interjúban Dóka Zoltán a hozzájárulásával idézi Keveházi Lászlót az „állam embereivel való rendszeres kapcsolattartásáról”: „egyre inkább megalázónak és szégyenletesnek látom, hogy ilyen kapcsolat volt és létesült.” (ZÁSZKALICZKY 1999, 136. o.) Ekkor – saját szavaival – „kiléptem a homályból”.

Az egykori állambiztonsági kapcsolatáról tíz évvel később, 2009 nyarán szólt meg ismét. Félreérthetetlenül és a korábbiaknál sokkal tényszerűbben. Előbb a Deák téren tartott többhónapos múltfeltáró előadásorozat hallgatói számára írt levelet, amelyet kérésre távollétében felolvastak. Hozzászólása hamarosan nyomtatásban is megjelent (KEVEHÁZI 2009). Néhány hónappal később pedig a tényfeltáró bizottság egyik tagjával ült le beszélgetni, akkor hangzott el a fenti önvallomás. Míg a levélben a múlt- és önfeltárás etikai részével foglalkozik, a bizottsági beszélgetésen az egykori titkos kapcsolat konkrét részleteit mondja el. E mostani cikkel tovább tágítja a nyilvánosság kereteit.

Az érintettek mai megszólalásának pusztá ténye önmagában, minden etikai jelentősége mellett sem menti fel az egykor hálózati személyt a korábbi tettek súlya alól. Keveházi Lászlót sem, de nem is ezzel a szándékkal nyilatkozik meg. Hogy miért szólalt meg, arra maga több választ ad. Mindenekelőtt egyfajta hiányérzettel indokolja, mert a közmúlt feltárása kérdésében ugyan sokféle hangot hallott már – el- és megítélő, védekező és objektív hangokat –, „egy hangot azonban még – talán csak én? – soha nem hallottam: a bűnbánat őszinte hangját. A megfontolás, a »magába szállás« hangját. Igaz, erre a hangra felfigyeltem első zsinatunk megnyitó istentiszteletének egyik imádságában, ez is hozzátartozik a teljességhez. De mintha »elhallgattuk« volna. Most ezt a hangot: a fájdalom, a bűnbánat hangját kell megszólaltatnom. Nem általánosan és nem másokról szólva, hanem személyesen.” (Uo.)

Jelen írás megszületését sűrű levélváltás előzte meg, amelyben tovább foglalkozik a saját és más érintettek megszólalásával. Kritikusan elégedetlen: „Most azt érzem belőle, hogy a vallomás mellett védekezés is van benne. Summa: akkori alapállásom rossz volt, hogy harmadszorra nem mondtam nemet. Mondhatnám, felborult volna az egész egyházmegye élete, de ez nem mentség. Mondhatnám, felmenőim is bajba kerülhettek volna, de ez sem mentség. Mondhatnám, igazán



Keveházi László

¹ A szöveg a 2009. november 18-i beszélgetés lejegyzett változata. Készítette Mirák Katalin, az MEE Tényfeltáró Bizottságának tagja.

² A Pest Megyei Evangélikus Egyházmegye lelkészeinek nevében írt és Keveházi László neve alatt megjelent cikket lásd KEVEHÁZI 1984. Keveházi László 1997. április 1-jei bocsánatkérő levelét, ill. Dóka Zoltán választát lásd KEVEHÁZI 1997 és DÓKA 1997.

nem ártottam, de ez sem kifogás. Bánt, és szégyellem. Ezért írtam a Deák téri hozzászólást, mert abban a beszélgetésben is védekezést éreztem és érzek ma is többek részéről. Igazán alapján a bánat, bűnbánat hangját akartam megszólaltatni. »Aki engem követ, nem járhat sötétségben«, ez az ige is sokszor feljött bennem. S most minden szégyenemmel együtt is jó dolog világosban lenni, még akkor is, ha ezért vállalni kell dolgokat. Ha egyház volnánk, talán nem is kellene tényfeltáró bizottság, hanem önfeltáró beszélgetések és vallomások. Nemcsak négy szemközt, mert úgy hiszem, publikus bűnhöz publikus bűnbánat tartozik. Hozzáteszem, hogy lekerült rólam a hallgatás terhe, és ezt az utat ajánlom más testvéreimnek is.”

Általánosan

A feltárásról

Épp húsz évvel ezelőtt, a rendszerváltás idején a volt politikai rendőrség titkos iratai a civil nyilvánosság számára is hozzáférhetővé váltak. Köztük az evangélikus egyházvezetőkről, lelkészekről és világiakról szóló iratok is. Így (részben) dokumentálhatóvá vált, hogy az evangélikus egyház milyen mértékben és személy szerint kik által vált részévé a pártállam államvédelmi, majd állambiztonsági szervei munkájának. E szervek 1989-ig szigorú pártirányítás és -ellenőrzés alatt álltak, az MDP, később az MSZMP, a legfelsőbb pártvezetés (MSZMP KB, MSZMP PB), a kormány, illetve a belügyminiszter határozatait, rendeleteit, parancsai és utasításai alapján működtek. Végrehajtóként erőteljesen részt vettek az egyházpolitikai irányvonal gyakorlati megvalósításában is. Az állambiztonsági szervek legfőbb feladata a szocialista rend védelme volt a külső és belső ellenséggel (a *belső és külső reakcióval*)³ szemben. E funkciónak megfelelően mindenhol keresték a lehetséges és feltételezett ellenséget, felkutatására széleskörű információgyűjtést folytattak. A belső reakció – és egyik fő működési területe, az *egyházi reakció* – elhárítása az 1960-as évek elején végrehajtott nagy szervezeti átalakítástól kezdve lényegében a rendszerváltásig a BM központi III/III. Csoportfőnökség feladata volt. A megyei rendőr-főkapitányságok politikai osztályai a BM központi osztályainak helyi szerveiként működtek.⁴ Az egyházi reakcióval szemben a III/I. Csoportfőnökség (hírszerzés) is jelentős erővel dolgozott (például a nemzetközi egyházi szervezetekben foglalkoztatott ügynökökkel).

Az egyházak a megfigyelés első számú célpontjai közé tartoztak, ellenőrzésük nyílt és titkos állambiztonsági eszközökkel is folyt. Az egyháziak együttműködésére a belügyi szerv a legkülönbözőbb formákban igényt tartott, és az egyházakban több évtizeden keresztül meg is találta a számára szükséges embereket. Egyeseket beszerezett, őket a hálózat tagjaként (*informátor, ügynök, titkos megbízott, titkos munkatárs* minősítéssel) foglalkoztatta. Mások beszerzés nélkül, a hálózaton kívül (*társadalmi, hivatalos, alkalmi operatív és személyes kapcsolat*ként) adtak értékes információkat a belügynek. Az 1960-as évek első felétől a konszolidálódó Kádár-rendszer egyházpolitikájában irányváltás érzékelhető. A nyílt egyházüldözés helyébe célként mindinkább az egyházaknak a szocialista társadalomba való integrálása lépett. Az ily módon „megszelídített” egyházaktól működésük (korlátozott) szabadságáért mindenekelőtt a forradalom után létrehozott politikai rendszer legitimálását várták.

Az irányváltás az állambiztonsági munkában is változást hozott. A forradalom tanulságait levonva a titkosrendőrség „önkritikát” gyakorolt, felülvizsgálta korábbi módszereit, kereste a hatékonyabb fellépés lehetőségeit. A közvetlen presszió mellett mind nagyobb hangsúlyt fektettek a meggyőzésre, az „önkéntes” együttműködésre. A ’70-es, ’80-as években az általános politikai enyhülés hatására a belső elhárítás módszerei tovább „finomodtak”. A korabeli, belső használatra készült állambiztonsági tanulmányok az ügynöktartásban a pedagógiai és pszichológiai módszerek fontosságát is hangsúlyozzák.

³ A zárójeles, dőlt betűs szavak az állambiztonsági szakzsargon kifejezései.

⁴ Az egyházi reakcióval szembeni elhárítás részletes szervezettörténetét lásd VÖRÖS 2009.

Ezeket különösen az értelmiségi és egyházi ügynökök vezetése során tartják célravezetőnek!⁵ Az egyházpolitikai koncepcióváltást az állambiztonsági munka szervezeti átalakítása és személyi változtatások is követték. A forradalom előtti hivatásos állomány egy részét nyugdíjazták, helyüket fokozatosan fiatal káderekkel töltötték be. Az ügynökhálózatot is felülvizsgálták, a korábbi hálózat egy részét kizárták. Egyes ügyeket lezártak, másokat folytattak, és azokra további megfigyelési dossziékat nyitottak. A forradalom alatt megsemmisült (vagy szándékosan megsemmisített) iratok egy részét rekonstruálták, így „pótolták” az elveszett dokumentumokat. A megfélemlítés, a zsarolás (mint *beszervezési alap*) mellé bekerült a közös érdekek és az együttműködés fontosságának hangsúlyozása (*hazafias alapon történt beszervezések*), de a külföldi utazás, tanulás, a karrierépítés lehetőségeinek felvázolása is. Az általános politikai nyitás következtében az ügynöki szerepkör is szélesedett. Új típusú feladat lett a szocialista társadalmi rend és a Kádár-rendszer propagálása, elfogadtatása külföldön, így a nemzetközi egyházi életben, az egyházi világszervezetekben is. Egészen más volt tehát a tétje és a tartalma a hálózati működésnek a Rákosi-rendszerben vagy a '60-astól a '80-as évekig terjedő időszakban.

1989–90 váratlan helyzetet teremtett azoknak, akikről kiderült, hogy az ügynökügy által „érintettek”. Az is világos lett azonban, hogy az ügynökkérdés nemcsak az egykori beszervezettek ügye, hanem azoké a csoportoké, közösségeké is, amelyeket az ügynökök működése – közvetve vagy közvetlenül – befolyásolt, meghatározott. Így „érintett” az evangélikus egyház egésze, s ezért megkerülhetetlen az ügynökügy közösségi szintű megismerése és feldolgozása is.

Magyarországon az ügynökkérdésre az utóbbi húsz évben sokféle reakció született. A Magyarországi Evangélikus Egyház – igaz, jó tizenöt évvel a rendszerváltás után – egyértelmű választ adott, amikor az MEE Országos Közgyűlése 2005-ben felállított egy szakmai testületet az evangélikus egyház és a volt belügyi szervek kapcsolatának megismerésére. A tényfeltáró bizottság közegyházi megbízással és támogatást élvezve, elsősorban az állambiztonsági iratok feltárással próbál fényt deríteni a közelmúlt evangélikus egyháztörténetének eddig alig ismert részére. A feltárás azonban nem kizárólag történettudományi szempontból, de a közösség számára is lényeges. Feltételezi, hogy az egyház tovább foglalkozik a megismert tényekkel, önmagához és Urához méltóan számot vet velük. Egy szakmai munkacsoport felállítása és működése azonban nem helyettesíti az ügynökügyben érintettek mai megszólalását. Keveházi László meg is fogalmazta, hogy mi az, ami a hivatalos-szakmai munka mellett (helyett?) az érintettek részéről elvárható: „Egyházunkban nem tényfeltárássra, inkább önfeltárássra volna szükség... Ha egyház volnánk.”

Az evangélikus tényfeltáró munka kapcsán többen éltek már a legkülönbözőbb megnyilatkozási formákkal.⁶ A bizottság eddig tizenegy volt hálózati személyt hallgatott meg. Egy részüket a bizottság kereste meg, de többen önként jelezték, hogy beszámolnának az állambiztonsági kapcsolatukról. A megszólalás *ténye*, jelentősége hatalmas, mert minden őszintén vállalt vallomás, visszaemlékezés áttöri a hallgatás, az elhallgatás, a hazugság és a hazudozás falát. Az egyéni és a kollektív hallgatását egyaránt, amely átszötte nemcsak a Kádár-korszakot, de a korszak egyházi életét is. A hallgatását, amelynek terhét előbb a belügyi szerv tette az együttműködők vállára a titoktartási nyilatkozat aláíratásával vagy a titkos

„...a közelmúlt feltárása kérdésében ugyan sokféle hangot hallott már – el- és megítélő, védekező és objektív hangokat –, „egy hangot azonban még – talán csak én? – soha nem hallottam: a bűnbánat őszinte hangját. A megfontolás, a »magába szállás« hangját.”

⁵ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 4. 1. A-3017/22. Dr. Balázs Tibor – dr. Sziklai István: *A belső reakció elhárítási területén foglalkoztatott ügynök vezetésének és nevelésének néhány pszichológiai sajátossága*. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1975. vagy ÁBTL 4. 1. A-3122. Dr. Láng György: *A hálózati személyek vezetésének és nevelésének szociálpszichológiai kérdései*. 1. köt. BM Könyvkiadó, 1983.

⁶ Legutóbb lásd REUSS 2009.

(*konzpirációs*) technikák fontosságának súlykolásával. A hallgatását, amely az egyházi környezetben lassan a hálózati tag belső, személyes védekezése lett a szégyen, a megszégyenülés ellen. A megszólalások *tartalma* problémásabb, mert iratok híján (például a beszerzési és a munkadossziék nélkül) nem ellenőrizhető, hogy a szubjektív emlékezet állításai igazak-e. Más meglévő iratok és analóg esetek ismeretében azonban az összevetés mégis lehetséges.

„Kiss János”-ról

Keveházi László megszólalása – etikai jelentőségén túl – az állambiztonsági múlt kutatása és általánosabb feldolgozása szempontjából is igen fontos. Az egyik „legproblémásabb” típusú eset az övé, amellyel a tényfeltárás során rendre találkozunk, s amely sok dilemmát okoz a tényfeltáró munka elemző és értékelő részében. A kutatás során eddig előkerült harmincöt evangélikus ügynök eset egyharmadában ugyanis az övéhez hasonlóan csak a hálózati nyilvántartásba vételt igazoló, úgynevezett 6-os kartont ismerjük. Más iratanyagát, például az ügynökjelentéseit a belügy nem archiválta a saját irattárába, ezek nélkül pedig a tevékenység tartalmi része alig vagy egyáltalán nem tárható fel. Pedig Keveházi Lászlóhoz hasonlóan

mások is maguk erősítik meg, hogy írásban is készítettek jelentéseket. (Amennyiben ezekről az ügynök akkoriban másolatot is készített, és azokat megőrizte, van esély az együttműködés pontosabb megismerésére.)⁷

„Kiss János” ügynökkpályája bár egyedi, mégsem egyedülálló. Mögötte felsejlik a hálózatot működtető hatalmi gépezet struktúrája, mechanizmusa és általános gyakorlata is. Az alábbiakban ezekre hozok néhány példát.

Mit tudunk Keveházi László állambiztonsági kapcsolatáról és működéséről? Dokumentálhatóan – mondhatni – jóformán semmit. *Róla* ma egyetlen állambiztonsági dokumentum ismert, a 6-os kartonja. Ez azt a tényt igazolja, hogy Keveházi Lászlót az állambiztonság az ügynökhálózat tagjaként tartotta nyilván.⁸ *Tőle* származó írások – jelentések – azonban nem állnak rendelkezésünkre. Beszámolója alapján valószínűleg nem is számíthatunk azok előkerülésére, amennyiben a tartótiszt állítása szerint a terhelő dokumentumokat az ügy lezárásakor valóban megsemmisítették. Az együttműködés ténye tehát ismert, a titkos kapcsolat *tartalmi* részletei azonban nem. Amit tudunk, azt közvetlenül tőle tudjuk.

A nyilvántartási karton az ügynökre vonatkozó alapadatokat tartalmazza. Eszerint 1977. június 13-án szervezték be „Kiss János” fedőnéven. A beszerzést Rajna Sándor százados, a BM Pest megyei III/III. osztály beosztottja végezte. „Kiss János” minősítése tmb (*titkos megbízott*). E hálózati kategóriát az ügynöknél magasabb szintű együttműködési szint megnevezésére használták. A hivatalos megfogalma-

zás szerint a tmb elvi, hazafias meggyőződésből vesz részt a titkos együttműködésben, illetve személyi tulajdonságai és operatív lehetőségei alapján alkalmas a hálózati munkában való célirányos és folyamatos részvételre. „Kiss János” beszerzése *hazafias alapon* történt, amely az állambiztonsági fogalmak szerint a hálózati személy részéről magas fokú állampolgári kötelességtudatot, elkötelezettséget jelentett. Az evangélikus egyháziak esetében ez általánosan használt formula volt, legalábbis az eddig ismert 26 db karton szerint. Ezeken egy kivétellel mindenhol a „hazafias” beszerzési alap szerepel. A kifejezés mögötti valós tartalom azonban ma nehezen fejthető meg, minden esetben egyedi lehetett.



A pillisi evangélikus templom

⁷ Vö. REUSS 2009, 56. o.

⁸ ÁBTL 2.2.2. Hálózati nyilvántartás. 6-os karton, „Kiss János”.

Az együttműködés önkéntessége még egy puha diktatúra keretei között is joggal megkérdőjelezhető. (Állítása szerint Keveházi László esetében is a harmadik megkeresés volt „sikeres”, amikor fenyegetéssel is éltek.) A „hazafias” alap a valóságban kevésbé az egyházi személynek a szocialista rend iránti messzemenő elköteleződését jelentette, inkább azt, hogy a beszerzés során nem volt szükség terhelő vagy kompromittáló adatok felhasználására.⁹

A 6-os kartonon az irattári szám rovat üres, ami azt jelzi, hogy az ügynöki foglalkoztatás során keletkezett iratanyaga (a beszerzéséről szóló B-dosszié és a jelentéseket tartalmazó M-dossziéja) nem került be a belügyi szerv irattárába (*nem archiválták*), következésképpen ezek ma az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában sem találhatóak meg. Az iratok hiányára a tartótsízt kijelentése ad magyarázatot, miszerint mindent megsemmisített.

Az általunk ismert 6-os kartonok mindegyikén kézzel írt kódszám található, amely egyfajta nyilvántartási kategória kódszáma. „Kiss János” esetében ez 04, amellyel a folyamatosan dolgozó, „foglalkoztatott hálózat” kategóriát jelölték.¹⁰ (A kartonon egyéb szám- és betűjelzések is szerepelnek, például az 1978-ban bevezetett személyi szám.)

A hálózati beszerzés és a kapcsolattartás (az ügynök *foglalkoztatása*) az állománynak szóló parancsok, utasítások és a belső használatú állambiztonsági módszertani írárok szerint történt.¹¹ A szabályokat azonban mindig a kiválasztott személy (*típpszemély*) egyéniségéhez, életkörülményeihez, egyházbeli funkciójához, rangjához, munkájához stb. igazították. E rugalmas „forgatókönyv” szerint Keveházi Lászlót többször is megkeresték. Először otthon, a parókiáján. (Ez a lelkészeknél gyakori állambiztonsági eljárás volt, de egyeseket nyilvános helyen, utcán szólítottak le.) Az első alkalom, amikor beszélgetés ürügyével keresték fel, állambiztonsági fogalmak szerint a hálózatépítés első fázisa volt (*típpkutatás*). Ebben a „hálózati funkcióra alkalmasnak látszó jelöltet” (*típpszemélyt*) kiválasztották, és alkalmasságát elkezdték tanulmányozni. A beszerzését még több alkalommal megkísérelték, az elsónél sokkal egyértelműbb formában. A beszámoló szerint a jelöltnek több esetben is volt lehetősége visszautasítani a szerv kérését. Másodszor az igen gyakori módszert alkalmazták vele kapcsolatban is, amikor az útlevélkérelem ügyintézésekor történt beszerzési kísérlet. Eszerint a kérelmező csak egy nyilatkozat aláírása után kapta meg az útlevét. Többek beszámolója szerint a nyilatkozat szövege nem tartalmazott többet, mint az alkotmányban szereplő általános állampolgári kötelesség vállalását és teljesítését a külföldi tartózkodás alatt. Sokak számára utólag (vagy csak mára) derült ki, hogy az aláírt szöveg valójában együttműködési (beszerzési) nyilatkozat volt. Keveházi László beszámolójából egyértelmű, hogy tisztában volt azzal, mit akarnak vele aláírni. Nemleges válaszból később sem származott hátránya, többet nem akadt útlevétproblémája. A harmadik kísérlet frissen megválasztott esperesként érte. Ez azzal a belső elhárítási koncepcióval függ össze, amely következetesen alakította ki a hálózati kapcsolatokat az egyházirányítás különböző szintjeivel, így a püspökök mellett az esperesi kar újonnan megválasztott tagjával is. Az egyházi hierarchiában való feljebb lépés állambiztonsági szempontból különben is bővebb információszerzési lehetőséget (jobb *operatív helyzetet*) jelentett, ezért általában ilyen esetben megkísérelték

⁹ Az állambiztonsági fogalmak korabeli meghatározását lásd ÁBTL 4.1. A–2024. *Az állambiztonsági szervek hálózati munkájának alapelvei*. Budapest, 1972.

¹⁰ A beszerzéskor mindig két kartont készítettek, melyek közül az egyik a központi irattárba került, a másik a beszerzést végző szervnél maradt. Amennyiben az adott személyt kizárták a hálózatból, akkor ez utóbbi kartont is be kellett küldeni a központnak. (Ez a gyakorlat azonban – a mai kutatás számára sajnálatos módon – nem mindig valósult meg.) Az említett 04-es kódot a kartonra a kiállítása időpontjában vezették rá ceruzával. Bármilyen változás esetén a változást feltüntető lapot kellett kitölteni, ezt követően írták *át* a kartonon szereplő eredeti kódot. Így került az 1989/90-es év fordulóján nagyon sok egyházi ügynök kartonjára is a 07-es kód, mivel a szerv ekkor számolta fel az addigi hálózatát. A már nem dolgozó hálózatokra is ekkor írták rá a vonatkozó kódszámot. (Vörös Géza szaklevéltáros [ÁBTL] közlése.)

¹¹ Ezek ma hozzáférhetőek, lásd ÁBTL 4.1. A–3086. Muzslai József – Szélpál Ottó: *Az ügynökséggel való kapcsolattartás megszervezése. Konspiratív és találkozási lakások felhasználása*. (Ideiglenes tananyag.) A BM Tanulmányi és Módszertani Osztálya kiadványa. Budapest, 1957.



a beszervezést. Keveházi Lászlóval a beszerzés után közölték a fedőnevét, és kioktatták a használatáról, vagyis nem utólag (például az 1990 után kutatható iratokból) tudta meg, hanem már akkor ismerte és használta. Név szerint ismerte a tartótisztet, és pontosan tisztában volt vele, hogy mely állami szerv alkalmazottjaként tartja vele a kapcsolatot.

A beszámolóbeli szituációk az akkori Pest Megyei Egyházmegye más lelkészei számára is ismerősek lehetnek. Éppúgy a név szerint említett tartótiszt, Rajna Sándor (1973-tól r. százados, 1979-től r. őrnagy, 1987-től r. alezredes) is. Meglévő és kutatható személyi iratanyagából ismert a Keveházi-történet szempontjából lényeges időszakbeli működése: 1977. februárban végezte el a Rendőrtiszti Főiskola állambiztonsági szakát, és áprilistól 1985-ig a Pest megyei RFK III/III. osztályán kiemelt főoperatív tisztként dolgozott. Itt az ügynevezett egyházi reakció vonalán „a protestáns és a kisegyházak ill. a szektákon belüli ellenséges tevékenység felderítésével és visszaszorításával” foglalkozott. Felettesei szerint eredményes munkát végzett: egy 1981-es minősítés szerint kilenc titkos megbízottal (tmb) tart találkozókat, négy egyházi személyt szervezett be (ezek egyike lehet az 1977. júniusban szervezett „*Kiss János*”), a hálózat tagjaival „a parancsoknak megfelelően jó emberi és munkakapcsolatokat alakított ki.” 1985-ben az újonnan megalakult megyei III/V. csoport vezetője lett, 1990. január 31-én nyugdíjazták.¹²

A beszámoló különböző jellegű és egymással párhuzamosan létező kapcsolatokról tesz említést. Az ÁEH-val való nyílt és a belüggyel tartott titkos kapcsolat azonban világosan kettéválik: a lelkész-esperes számára akkor is (nem csak ma!) egyértelmű volt, hogy mikor melyik szervvel tárgyalt.¹³ Kiderül az is, hogy miből állt a hálózati működés (rendszeres találkozókra járás, beszélgetés, jelentésírás), és mi érdekelte az állambiztonságot, vagyis mely területekre terjedt ki az információgyűjtés (általános hangulat- és helyzetjelentés az egyházzal, az egyházmegyéről, eseményekről, személyekről). Nem tudjuk viszont, hogy a találkozók Keveházi Lászlótól e témákról mi hangzott el. A ma gyakori védekezés itt is megszólal: „személyekről nem jelentettem”, illetve „nem ártottam senkinek”. (Az érintettek megszólalásai alapján úgy tűnik, hogy az „ügynökösködésnek” utólag ez a legnyomasztóbb része, ez okoz bűntudatot.) Ebben az esetben is látszik azonban, hogy a személyekről jelentést valójában nem lehetett elkerülni (lásd Dóka Zoltán vagy az 1987-es püspökválasztás esetét).

A Keveházi-történet a hálózati kapcsolattartás jellegéről is ad némi képet. Az ügynöknek a kapcsolaton *belül* volt bizonyos játéktere: (egy időre) mentesülhetett az írásbeli jelentés kötelezettsége alól, ha nem akart, bizonyos témákról (például személyekről, külföldi utakról) nem kellett beszélnie (nem is kérdezték). Más ügynöki jelentésekből tudjuk, hogy a találkozót az ügynök lemondhatta, vagy kérésére módosították az időpontját, a helyszínét. (Ez utóbbi kisvárosban vagy falun különösen fontos lehetett az ügynök számára azért, hogy a közösségben, ahol élt és dolgozott, le ne lepleződjék.) E látszatszabadságok – engedmények és elvárások – ravasz adagolása a tartótiszt fontos feladata volt. A beszámolóban igen lényeges eleme a kapcsolat lezárásáról szóló rész. Több olyan eset ismert, amikor az együttműködés végén a hálózati személytől újabb titoktartási nyilatkozatot vettek, és jutalmazásban részesítették (például pénzt, ajándéktárgyat kapott). A beszámoló ezekről nem tesz említést, de érzékelteti, hogy „*Kiss János*” hálózati működését gyors eljárással megszüntették. Ennek leginkább az lehet a magyarázata, hogy 1989–90-ben, a rendszerváltáskor igyekeztek mihamarabb és minél kisebb „felhajtással” lezárni a hálózati ügyeket.

¹² ÁBTL 2.8.1. BM Pest megyei Fogyatékos H/P/131. Rajna Sándor.

¹³ Volt ugyan egy típusa az információszerezésnek, amikor a nyílt (ÁEH-beli) és a titkos (állambiztonsági) kapcsolat határai összemósódtak. A hivatalban az 1960–70-es évek fordulóján néhány évig egy betelepített belügyi egység működött „Világosság” rezidentúra néven. A rezidentúra titkos állományú tisztjei mint az ÁEH alkalmazottai az ügynevezett *sötét hírszerzéssel* gyűjtöttek információkat a hivatalba berendelt (vagy bejáró) egyházi személyektől. Az egyháziak többsége nem tudhatta, hogy a szóbeli vagy írásbeli közlései valójában nem az ÁEH, hanem egy állambiztonsági egység birtokába kerültek. A rezidentúra iratanyagát lásd ÁBTL 3. 2. 6. 8–69/I és ÁBTL 3. 2. 6. 8–70/I. II. III. IV. sz. dossziék.

A beszámoló a találkozó két jellegzetes helyszínét említi: különböző nyilvános helyeket és lakást. Ez utóbbinak az állambiztonsági munkában két fajtája is volt, amelyeket az iratok „T” és „K” lakásként említenek. Mindkettő a hálózati személyek és az operatív tisztek közötti titkos találkozásra szolgált, de míg a „K” (*konzpirált*) lakást az állambiztonsági szerv tartotta fenn és üzemeltette, addig a „T” (*találkozási*) lakás a szervek által használt, de nem általa fenntartott helyiség volt. Az ügynöktartás során a kapcsolat egyfajta elmélyülését jelezhetette a találkozó helyszínének megválasztása. A hosszabb ideje foglalkoztatott, megbízható hálózati személyekkel inkább lakáson találkoztak. Ez a találkozó lebonyolításában általában is javallott volt a tisztek számára a nyilvános helyekkel szemben. Lakáson sokkal kisebb volt a lelepleződés (*dekonspiráció*) kockázata, és a „nyugodt” körülmények között több eredményt is várhattak az ügynöktől.

A hálózati személyt a szükséges mértékig beavatták a hálózat működésének rejtelseibe. Mit tudhatott és mit nem? A tényfeltáró bizottságnak adott interjúk többsége szerint az egyházi ügynök mindenekelőtt tudta-érezte (nemcsak ma, de többségük akkor is!), hogy az alapvetően egyházellenes ideológiájú rendszer állambiztonsági szervével fenntartott titkos kapcsolata abnormalis, a hivatásával nem összeegyeztethető kapcsolat. (Hogy miért vállalták mégis, az a múltfeltárás egyik kulcskérdése.) A kvalifikált ügynökök (például a hírszerzés területén dolgozók) pontosan tisztában voltak nemcsak a feladatukkal, hanem azok hátterével, lehetséges összefüggéseivel is. A kisebb jelentőségű „átlagügynök” nem tudhatta, de a kapott megfigyelési feladatok alapján sejtette, hogy az adott területekről és személyekről kért információkat nem véletlenül kéri tőle. Mit nem tudhatott? Hogy a tartótisztól kapott utasítások és feladatok mögött milyen konkrét állambiztonsági célok, érdekek állnak. Hogy pontosan mi történik a szóban elmondott információkkal és a lért jelentésekkel: ki(k)nek a kezébe kerül, mikor, milyen ügyben, és hogyan használják fel. Hogy a tartótiszt mögött milyen állambiztonsági gépezet (szervezet) működik, s az milyen viszonyban áll a társadalmi, az állami és a pártszervekkel. Az egyes ügynökpályák megismerése mellett e kérdések tisztázása is a kutatás és a múltfeltárás feladata.

Felhasznált irodalom

- KEVEHÁZI László 1984. Megteologizált árulás. *Evangelikus Élet*, szeptember 2.
- KEVEHÁZI László – DÓKA Zoltán 1997. Testvéri levélváltás. *Evangelikus Élet*, 1997. szeptember 7. és *Keresztyén Igazság*, új folyam, 35. sz., ősz, 31–32. o.
- KEVEHÁZI László 2009. Hozzászólás a Gyógyító beszélgetések múltunkról témához. (Deák téri sorozat, 2009. június 15.) *Keresztyén Igazság*, új folyam, 83. sz., ősz, 5–7. o.
- REUSS András 2009. Naivítás és bátorság, okosság és kereszt. *Credo*, XV. évf. 1–2. sz. 54–61. o.
- VÖRÖS Géza 2009. Állambiztonság és egyházak. *Egyháztörténeti Szemle*, 10. évf. 4. sz. 3–19. o.
- ZÁSZKALICZKY Pál, ifj. 1999. Beszélgetés Dóka Zoltánnal. In: *Nem voltam egyedül. Beszélgetések az evangélikus közelmúltról*. 2. köt. Szerk. Mirák Katalin. Mevisz, Budapest, 94–148. o.

Mirák Katalin a Rákoskeresztúri Evangélikus Egyházközség presbitere és kántora. Történelem szakon végzett az ELTE-n. Dolgozott az Evangélikus Országos Levéltárban, jelenleg a Magyarországi Evangélikus Egyház Tényfeltáró Bizottságának tagja. Kutatási területe a Magyarországi Evangélikus Egyház 1945 utáni története.





Határ-esetek

A Maek kerekasztal-beszélgetése a szlovák–magyar viszonyról

A Magyar Evangélikus Konferencia 2006-ban alakult. Alapszabálya szerint „a Konferencia a Magyarországon, a Kárpát-medencében és a világon bárhol élő magyar anyanyelvű evangélikus (protestáns) egyházak, gyülekezetek, illetve a nem magyar nyelvű egyházak közösségében élő magyar anyanyelvű evangélikusok testvéri és szolgálati közössége. Feladatának érzi, hogy erősítse és elmélyítse a közösséget alkotó tagok identitását, és segítséget nyújtson ahhoz, hogy a magyar anyanyelvű evangélikus (protestáns) közösségek és személyek egymást és intézményeiket megismerhessék, és kölcsönösen támogathassák. A Konferencia célja továbbá az evangélizáció előmozdítása, az egyházért és a magyarságért érzett felelősségtudat erősítése, az elesettek iránti szolidaritás, a szabadság, a türelem és a nyitottság Jézus Krisztus tanítása szerint való hirdetése.”¹ Pröhle Gergely elnöki beköszöntőjében így fogalmaz: „Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a környező országokban élő magyar anyanyelvű evangélikusok iránt érzett felelősségünk mindenképpen együtt kell járjon Magyarországon élő szlovák és német nyelvű hitsorsosaink iránti felelősséggel. Csak úgy lehet hiteles a Kárpát-medencei magyar lutheránusokkal való törődésünk, ha tudatosan ápoljuk német és szlovák gyökereinket is. A Maek megalakulásának egyöntetűen jó fogadtatása azt bizonyítja, hogy sikerült ezt világossá tennünk.”² A Maek tavaszi, *Anyanyelv – egyház – nemzet* címmel megrendezett konferenciáján az asztali beszélgetés résztvevői a konferencia központi témáját, a szlovák és a magyar evangélikus kegyesség együttélését, valamint a két nép közti békesség munkálásában egyházaink szerepvállalásának lehetőségét járták körül. A beszélgetés résztvevői: *Nobik Erzsébet* evangélikus lelkész (Szarvas), *Bándy György* teológiai tanár (Pozsony, Révkomárom), *Hunčík Péter* pszichiáter, író (Dunaszerdahely), *Srna Zoltán* gyülekezeti felügyelő (Százd), *id. Zászkaliczky Pál* lelkész, a Maek titkára (Fót), *Kertész Botond* történész (Budapest). A beszélgetést *Fabiny Tamás* püspök vezette.

Fabiny Tamás: *Az elmúlt másfél napon tanúi lehettünk történelmi távlatnak évszázados-évtizedes áttekintéssel, volt teológiai megalapozás, volt szellemtörténeti kitekintés. Beszélgetésünkben most mindezt az egyházra kellene fókuszálni. Mit jelent ma a ti számotokra, a magyarországi szlovák gyülekezetekben az, amit úgy nevezünk, hogy *Tranoscius-kegyesség*?*

Nobik Erzsébet: Köszönöm szépen a lehetőséget, először is hadd mondjam, hogy erről most csak nagy vonalakban lehet beszélni, hiszen ez egy hatalmas téma. Két gyermekkori élményemet hadd meséljem el! Édesanyám egy vasárnap délután az ölébe ültetett, és azt mondta, most megtanulunk olvasni szlovákul, és a *Tranosciust* vette elő, a gót betűs

¹ Magyar Evangélikus Konferencia. <http://maek.lutheran.hu/dokumentumok/a-magyar-evangelikus-konferencia-alapszabalya/view>. 2010. augusztus 15. 4. § (1) bek.

² Pröhle Gergely: Beköszöntő. *Magyar Evangélikus Konferencia*. <http://maek.lutheran.hu/>.



Tranosciust, és ebből tanított engem szlovákul olvasni. A másik, ugyancsak egy régi, vasárnap délutáni élmény, amikor nagyapa a családot leültette az asztal köré, és énekelünk délután a Tranosciusból. Juraj Tranovsky³ evangélikus lelkész állította össze ezt az énekeskönyvet, és a kötetben a türelem volt a főszereplő, hiszen 14, 16, 18, 20 versszakos énekek szerepelnek benne. Miért volt ez fontos? Azért, mert egy ének egy-egy bibliai történetet dolgoz föl. A mi vidékünkön a lakosság meglehetősen hányada tanyavilágban élt. Messze, 18-20 kilométerre is a várostól, de a Tranoscius ott volt minden házban, minden tanyán, és abból tudták a gyereket tanítani. A családfőnek az volt a feladata – nem is az édesapának, hanem a nagyapának –, hogy ennek az ősi énekeskönyvnek az alapján tanítsa meg a bibliai történeteket a családnak. A másik jelentősége, hogy amikor lejöttek az őseink Közép-Szlovákiából, tehát a Balassagyarmat fölötti országrészről, a köteg széna, az eke, a sütőteknő meg a leghasználatosabb tárgyak mellett ott volt a Tranoscius. Ez volt az ő lelki eledelük, ez volt nekik a legfontosabb. És amikor megérkeztek, az első dolguk az volt, hogy templomot és iskolát építettek. Most már persze új énekeskönyvet használunk, mert a Tranoscius ócseh nyelvét senki nem érti. A fiatalabb generációhoz viszont úgy tudjuk közel hozni az Isten ígését, hogy ha érti, ha megérti azt, amit olvas és énekel.

F. T.: *Bándy professzor úr említette, hogy náluk a gyülekezetben sosem volt az probléma, hogy valaki szlovák vagy magyar. Keresztény volt és csak azután evangélikus. Ezt te magad érted el, vagy már hagyomány volt, öröklődött? Hogy lehetne ezt egy kicsit példaszerűvé tenni?*

Bándy György: Ez a gyülekezet – Somorja – eredetileg német ajkú volt, mert a magyarok kálvinisták voltak, és a németek voltak kizárólagosan evangélikusok. Ők később fokozatosan elmagyarosodtak, és a már magyar ajkú híveimet úgy hívták, hogy Hirschler, Putzer, Fischer. Kétszáz éve még német istentiszteleteket tartottak... Az első nem szlovák, hanem szláv egyháztagok az első Csehszlovák Köztársaság megalakulása után jelentek meg, amikor a földreform következtében a maradék földbirtokokat fölsoztották. Vigyázat, nem szlovák földnélküli földművesek részére, hanem cseh és morva átköltözők részére. Úgyhogy akik odajöttek főleg Morvaországból, különböző protestáns egyházakhoz tartozva legközelebbinek érezték az evangélikus egyházat, ahol lelki otthonra találtak. Egy Léva mellől származó lelkész – aki tudott szlovákul – kezdett ezeknek a cseh, morva gyülekezeteknek szlovák istentiszteletet tartani. Ez így működött egészen '39-ig, illetve '40-ig. Jött 1947, valakinek áttelepülés, valakinek kitelepítés, ezt most ne bántsuk. A somorjai gyülekezetben ez úgy mutatkozott meg, hogy a gyülekezet felét kitelepítették Magyarországra, és majd' annyi, azelőtt uradalmakban dolgozó szlovák jött Somorjára és környékére, ezek szinte mindnyájan evangélikusok voltak. Mégpedig a következő községekből: Pilis, Albertirsa, Monor, Péteri. Úgyhogy a gyülekezet létszáma nagyjából ugyanolyan maradt, a nemzetiségi megoszlás azonban nagyjából fele-feleire változott. Óriási dolognak tartom, hogy annak ellenére, hogy ez a '47-es dolog érzelmileg nem volt egyszerű, hangsúlyozom: annak ellenére az egyházban ezek az emberek megtalálták a helyüket, nyilván azért, mert a lelkész mind a két nyelven prédikált. Íratlan szabály volt a faluban, hogy a presbitériumnak a fele szlovák, a fele magyar volt, ha a felügyelő magyar volt, akkor a kurátor volt szlovák, vagy fordítva, szóval ez így valahogy rendeződött. 1956-ban, amikor az édesapám jött oda lelkésznek – ő nemcsak az édesapám volt, hanem ilyen értelemben elődöm –, ő akkor ezt átvette, és erre építhetett. Amire ő vigyázott, az az volt, hogy aki „szlovákoskodni” akart, elirányította azokba a szervezetekbe, ahol ezeket ki lehet élni. Itt mi elsősorban evangélikusok vagyunk. Nos, az emberek elismerték, és ami a kétnyelvű gyülekezetben fontos, az az, hogy a szónok úgy végezze a dolgát, hogy mindenki megkapja azt, amit igényel. Ez csak akkor érvényesülhet, ha a lelkész mindkét istentiszteleti nyelvet anyanyelvi szinten beszéli. És fontos, hogy az emberek kedvében tudjon járni, és ne akadékoskodjon: ha valaki azt mondja, hogy tisztelendő úr, a halott ugyan magyar volt, de van két szlovák jó szomszédunk, akkor legyen szíves szlovákul is mondjon vala-

³ Juraj Tranovsky (1591–1637) *Cythara Sanctorum* című énekeskönyve 1636-ban jelent meg először.

mit, akkor nem mondja azt, hogy mit akar, magyar temetést vagy szlovák temetést. Vagy például fordítva: szlovák temetés, de a rokonság fele magyar... Hát milyen szlovák ember maga, hogy magyar szót akar a temetésen hallani?! Ezekre nagyon kellett vigyázni, és mindezt az apámtól tanultam, hiszen a teológián nem tanítják. Ha ilyesmiben nem járunk a híveink kedvében, akkor elcsúszhat ez a probléma, márpedig az egyház nem az ellenségeskedésre, nem a méricskélésre van. Emlékszem, hogy egyszer az esperes közgyűlésre jött Somorjára, és ezt észrevette: „Jé, hogy ez itt milyen szép, sürgölődnek, nyüzsgönek, egynek sincsen a homlokára írva, hogy milyen nemzetiségű.” Ehhez nagyon sok türelem és talán még több tapintat kell.

F. T.: *Köszönjük szépen! Egy kicsit más a helyzet Százdon és Ipolyszakálloson, ahol a lelkigondozói munkát Magyarországról látjuk el, hiszen a lelkész, aki egyébként nagyon korrekt hozzáállású, nem tud magyarul, de a gyülekezet felügyelője magyar. S így van lehetőség az „egyházi kishatárforgalomra”. Mintha szórványa lenne a magyarországi gyülekezetnek – ebben az esetben Nagybörzsönynek. A nagybörzsönnyi lelképásztor átjár a szolgálati autójával Százdra, Szakállosra. Ugyanez megvan Komáromban, Tokajban, Sátoraljaújhelyen, tehát ez is egy jól működő rendszer. Viszont igen sajátos helyzet, hogy egy gyülekezetben szlovák a lelkész és magyar a felügyelő.*

Srna Zoltán: Be kell mutatnom a gyülekezetünket. Nálunk is voltak nehéz korszakok, röviden össze lehet foglalni: áttelepülés, betelepülés, és érdekes jelenség, hogy Százdon megmaradt gyakorlatilag a kilencvenegynéhány százalékban magyar nyelvű gyülekezet. A Magyarországról hozzánk áttelepültek közül két család visszatért Magyarországra, mindenféle egyéb protestáns és nem protestáns egyházakhoz pedig átszármazott a többi. Tehát gyakorlatilag egy megfogyatkozott gyülekezet maradt ott 1947–48-ban, aminek újra kellett rendezni a sorait, felügyelőjét, tanítóját; lelkészét ugyanis ekkor elveszítette. A jó Isten kegyelméből megmaradtunk, a jelen pillanatban pedig elértünk arra a szintre, hogy mindenféle probléma ellenére gyakorlatilag megvalósítottuk a teljes lelkészi ellátottságot, és pedig úgy, hogy együtt tudunk élni, létezni. Ehhez természetesen a két fél alázatos, megértő magatartása is kell.

Most egy kicsit másfajta megközelítést fogok elmondani először. Ugyanis lehet látni és tapasztalni azt, amit Bándy professzor úr elmond, hogy akkor ideális a dolog, ha valaki majdnem azonos szinten tud kétnyelvű lenni. Nem mindenkinek van meg ez a tudása, szerencséje. Egy cseh–szlovák családból származó lelkésznőnk van, aki – merem állítani – nagyon jó és igyekvő igehirdető, és a magyar énekeskönyvből is a legjobb énekes közöttünk. Viszont nem meri vállalni, hogy igét hirdessen magyar nyelven. Ugyanakkor el tudja fogadni, hogy „azzal segíték, ha nem ártok”. Teljes mellszélességgel ott van mindenféle megegyezéskor, hogy igenis, ha nem tudom én, akkor tegye az a másik, és így legyünk egészségesek, így legyünk teljesek... Egy picit talán személyeskedőnek tűnik, de a mellettem ülő lelkész úr el tudja mondani, hogy ha helyettes lelkészre van szükség, akkor Fóton csörög elsőként a telefon. Nagyon köszönjük azt a szolgálatot, amit közvetve, közvetlenül a Magyarországi Evangélikus Egyház által és helyettes lelkészek által kapunk. Együtt hordozzuk a keresztet, a mi keresztünket. Hogy ez így alakuljon ki, kellett egyfajta lelkészi munkaközösség vagy együtt imádkozó emberek közössége vagy egymást megértő emberek közössége. Teljes értékű ember persze az anyanyelvén tud lenni mindenki. Őszintén sajnálom a magyarországi szlovákokat, románokat, mindenkit, de nem tudunk mit tenni... Sokféle okunk van bocsánatot kérni, ám mi teljesen azonos helyzetben leledzünk. Tehát nem szemet szemért – nem ótestamentumi, hanem újtestamentumi közösséget kell alkotnunk.

Ha megengedik, még egy történészkedő dolgot mondanék a végére: a kora középkori Anonymus legendája leírja Bratislava-Pozsony ostromát. Zotmund fúrja a hajót, Konrád császár ostromol, és felsorolja az akkori tulajdonképpeni újságíró, Anonymus az aktuális politikai helyzetet. És nem személyeskedik. Erejüket megfeszítve és megújítva nap nap után védik a pozsonyi várat vagy Bratislava várát. I. András, Béla herceg, a nyitrai dukátus feje, Miklós, a várispán, Uros, a besenyő.



F. T.: *Köszönjük szépen ezt a nagyon szemléletes történelmi példát. A történelemtől most a szépirodalomhoz fordulunk. Azt kérdezem Hunčík Pétertől, a Határeset című regény szerzőjétől – hiszen a könyvben is gazdagon előjön ez az egyházi hagyomány meg a zsidó hagyomány is –, hogy mivel a saját perspektívájából van utalás a nagymamára és az ő evangélikusságára, nos, ebből a – mondhatjuk így – írói távolságtartásból szemlélve hogyan látja az egyház szerepét? És hogyan lehetnek közvetítő szerepben akár a szlovákiai, akár a magyarországi egyházak?*

Hunčík Péter: Talán az egyház az egyetlen intézményrendszer, amelynek elsősorban az alapértékein nem fogott a politikai változás. Arról szeretnék beszélni, hogy hogyan is lehetünk egészséges lelkiüetű emberek akkor, ha alapértékeink tíz-húsz éven belül alapjában változnak. A könyvben is próbáltam megírni, hogy jöttek, és levették a falról Ferenc József képét, föltették a Masaryk portróját, aztán megint változás, és Masaryk helyett fölkerült Horthy, aztán leszedték és fölkerült Beneš, Gottwald, majd egymás után mások, és velük együtt az egész értékrend újra és újra átalakult. Ha ezt összehasonlítjuk egy nyugati kultúrában élő ember életével, ahol a határok öt-, hatszáz éve nem változtak, láthatjuk az egyház hatalmas szerepét. Alapjában véve az állandó értéket képviseli. Számomra kiábrándító történet kezdete – és természetesen a saját egyházmóról beszélek, a katolikus egyházzól, mivel én magam katolikus vagyok –, hogy a romákkal kapcsolatban úgy gondoltam a kisebbségi kérdés megoldását, hogy nekem nem csak a magyar kérdést kell megoldanom. Elkezdtem foglalkozni a romákkal. Sokszor kerestem föl a katolikus egyház kassai elöljáróit, és kértem őket arra, hogy segítsenek. Azt a „megoldást” kaptam, hogy néhány hónapra rá valóban kezdtek romákkal dolgozni úgy, hogy vasárnap reggel 7-től 8-ig volt külön cigányoknak egy mise, aztán amikor ők már „kimisézték” magukat, akkor jöttünk mi. Ezt a típusú megközelítést nem tudom elfogadni. Ez a szegregáció elmélyítése, tehát ti úgy lehettek keresztények, hogy külön nektek szolgáltattunk misét. Ettől csak jobb megoldásokat tudok elfogadni és elképzelni magamnak, magunknak, és ebbe tartozik a mi univerzális értékrendszerünk. Ha ezt fogja az egyház közvetíteni, akkor nagyon nagy feladatot fog ellátni. Nem jó példa, amit Szlovákiában megvalósított például a kereszténydemokrata mozgalom, ami először szlovák, aztán demokrata, és csak végül „keresztény”. A professzor úr is az etnikum és a vallás párhuzamosságáról kezdett beszélni. Attól félek, hogy az egyház ebben nagyon rossz szerepet is játszhat, miközben a megújulás kulcsa mégis az ő kezében van. Hogy hogyan fog ez eldőlni, nem tudom. Egyben bízom: abban, hogy ez az új generáció, a gyerekeim, akik úgy végezték el az egyetememet, ahogy egy tisztafejű embernek illene elvégezni az egyetememet, hogy innét odamentek, onnét idejöttek, és 25-26 éves korukban azzal tértek hozzám, hogy „apu, ide figyelj, nekem azt mondták Párizsban, hogy... miközben azt mondták Münchenben, hogy... miközben Prágában érdekes módon ez volt, és Pesten meg ez volt, és Pozsonyban ez volt”. Ha ebben az egészben, ebben a tarkaságban az állandó értéket az egyház fogja képviselni, miközben körülötte megvan az a gyönyörű változatosság, ami az emberek, a nemzetiségek színessége, akkor csodálatos, pozitív dolgot fog létrehozni. Ha letér erről az útról, lesiklik a pályáról, mint ahogy sajnos történtek kísérletek, és vannak is erre példák – Kelet-Európában elsősorban –, akkor sajnos ugyanakkora romboló lehetőség is van az egyház kezében. És ettől nagyon félek.

F. T.: *Láttunk is példákat arra a múltban, hogy az egyház hogyan tudott rombolni, és az egyház hogyan vált akár a nacionalizmus szekértolójává. Ilyen szempontból az egyházi múltnak a feldolgozása is feladatunk. Kertész Botond mint történész, egyháztörténész foglalkozik ezzel. Van-e annak esélye, hogy a közös múlt feldolgozása, aminek egy része a zsolnai zsinat jubileumára emlékezés, terápiás hatású legyen? Hogy ne az legyen, hogy van egy szlovák egyháztörténet meg egy magyar narratíva ugyanarról az eseményről vagy eseménysorról. Össze tudnak-e a történészek ülni, és meg tudnak-e egyezni jobban, mint akár adott esetben a politikusok?*

Kertész Botond: Ez majd kiderül, esély van rá. Most nem mennék olyan messzire vissza, csak a 19. századig, ez az a kor, amikor a mai értelemben vett nemzeti mozgalmak megjelennek, egymással párhuzamosan szlovák is és magyar is. Ezekben a mozgalmakban az evangélikus egyháznak a szlovák és a magyar nép esetében is nagyon

komoly szerepe van, gondoljunk például Petőfire, Kossuthra, Görgeyre... Őket az is összeköti, hogy evangélikusok. Hogyan szemléljük ezt? Ők egymásra nem mindig tekintettek nagy barátsággal, ezt azért el kell mondanunk. Azonban az ellentét sem volt akkora köztük, mint ahogyan ezt ma látjuk. Régi nagy vita Ján Kollár esete: meg lehet-e róla emlékezni a pesti templomunk falán? Székács Józsefnek nagyon komoly vitái voltak kollégájával, Kollárral, mégis az emlékirataiban sokkal nagyobb tisztelettel és tisztességgel emlékezik meg róla, mint ahogy gondolnánk annak tudatában, hogy majd két évvel azután, hogy odakerült, perben álltak egymással. Mégiscsak elismerték egymást. Az evangélikus egyházban erős a közös hagyomány. Volt ugyan magyarosítás az egyházban is – erre nem nagyon lehetünk büszkék. De minden letompítva jelent meg. Minden magyarosító törekvés, minden nemzetiségi türelmetlenkedés az egyházon belül jóval tompább, jóval lekerekítettebb volt, mint a világban. Azok a szlovák gimnáziumok is, amelyeket bezárattak az 1860-as években, mind egyházi gimnáziumok voltak, és éppen az egyház volt az a szervezet, amelyik aki a legvégsőig kiállt mellett, hogy ezek megmaradhassanak szlovák iskolának. Van egy közös platform, amire építhetünk, hogy mindenféle türelmetlenségünk és nemzeti elfogultságunk dacára a közös krisztusi alapra való hivatkozás nem felejtődött el. Másrészről lehetne egy olyan közös platformunk is, ami a mai politikai, történelmi, kulturális helyzetben tud hatni. Játsszunk el gondolatkísérletként azzal, hogy – mint ahogy professzor úr megállapította – kisebbségi egyház vagyunk itt is, ott is. Kisebbségi egyházak mindig keresik valahol a kisebbségi létüknek a jogosultságát, hogy kicsik vagyunk, de... A „de” után jöhetne sok minden, az is, hogy szégyellnénk, letagadnánk vagy bántana minket, hogy mindkét nemzeti mozgalomnak voltak jelentős, hiteles evangélikus tagjai... Nyugodtan büszkék lehetnénk arra, hogy ez a 10, 8, később már csak 6 százalékos kisebbségi egyház volt olyan erős szellemileg és eszmeileg is, hogy két nemzetnek a felébredését is elősegítette. Tudom, hogy nekem is nehéz úgy gondolkodnom Štúrról és Hurbanról, mint Kossuthról vagy Petőfiről, de majd gyakorlom. Hol lehetne erről így gondolkodni, ha nem az egyházban! Ez a közös egyházi, sőt felekezeti alapunk megvan, egyszer el lehetne – legalább egy kísérlet erejéig – töprengeni, hogy ennek a pici, elnyomott, üldözött, szegény evangélikus egyháznak volt annyi szellemi tőkéje, hogy két nemzet is nagyon sokat köszönhet neki. Tudom, hogy ennek a ráeszmélésnek ma kevés a realitása, de hát próbálkozzunk meg vele!

F. T.: *Köszönjük szépen a reménykeltő szavakat. Zászkaliczky Pálhoz fordulok: amikor megszólal a telefon a főtá lakásban, ahol a Maek titkára él, adott esetben kéréssel, hogy itt vagy ott van szükség segítségre, akkor hogyan tudod elindítani az akciót? Hol és milyen módon van szükség segítségre, hiszen tudjuk, hogy nem mindenütt olyan szép és derűs a helyzet, mint ahogyan ezt most hallottuk, vagy ahogyan reménykeltő akár Somorján, akár Ipolyszakálloson, Százdon, hiszen van rozsnyói gyülekezet, van vagy volt kassai magyar gyülekezet, sok problémánk is van, amiről szintén beszélni kell. A Maek, amely négy éve alakult meg, mit tud tenni, és mit tudsz tenni te személy szerint?*

Zászkaliczky Pál: Ha megszólal a telefon, akkor először mindig a feleségemet kérdezem, hogy arra a vasárnapra, amire kérnek innen, onnan helyettest, nincs-e valami családi előjegyzésünk... Általában véve azonban a szolgálat az életem során megelőzte a családi szempontokat. Éppen azon gondolkodom, hogy te voltál-e az, aki ilyentájt, négy évvel ezelőtt fölhívtál, és megkérdezted, hogy amennyiben egy ilyen magyar evangélikus konferencia alakulna, vállalnám-e a szervező titkári feladatot. Vagy Gáncs Péter lett volna egy piliscsabai alkalommal? Akkor én néhány napi gondolkodás után természetesen örömmel vállaltam a szolgálatot. És ugye volt egy boldog, euforikus 2006. októberi orosházi indulás, amikor nagyon jó volt szembenézni az erdélyiek mosolygó, olykor-olykor könnyecseppet is csillantó szemével, és nagyon jó volt találkozni Srna Zoltánnal és másokkal, akiknek utána odahaza nem is mindig köszönték meg azt, hogy itt voltak, hiszen akkor is püspöki tiltás vagy nem tetszés kíséretében érkeztek meg. Újra meg újra megkérdezi az ember, hogy ezalatt az idő alatt történt-e valami? Egy-két dologra hadd emlékeztessem a kedves hall-



gatókat. Például ma már szinte magától értetődő – akkor egyáltalán nem volt az –, hogy az *Útitárs* című lap, amit átvettünk, már harmadik éve az *Evangelikus Élet* közepén jelenik meg. Annak a jó ötszáz példánya Szlovákiába úgy érkezik, hogy egy csomagban megkapja Lajtos János nagybörzsönyi lelkész, átviszi Ipolyszakállosra, és ott postázzák. Ezt nem lehetett elképzelni négy évvel ezelőtt. Ahogyan azt sem, hogy az ipolysági lelkésznek megkérdézi Zoltánon keresztül, hogy én vasárnap ráérnék-e egy ifjúsági istentiszteleten prédikálni, és én azt mondom, mert mondhatom, hogy ráérek, szívesen el is megyek. A szlovák liturgiában ő mindig szlovákul szokott prédikálni, de – így biztat – higgyem el, hogy mindenki meg fogja érteni, amit majd magyarul mondok. Az Ipolyságra került felsőpetényi szlovák evangélikusok otthon is tudtak valamennyire magyarul, de amit nem tudtak, azt már Ipolyságon hozzávették. És tényleg úgy éreztem, hogy értenek, mert annyi gyakorlata már van az embernek, hogy ha a szószéken áll, az arcokból ki tudja olvasni, hogy értik-e vagy elfogadják-e azt, amit mond. Egész biztosan nem könnyen mennék netán Kassára, nem tudom, hívnak-e, de ha hívnak, minden bátorságomat össze fogom szedni. Adná Isten, hogy hívjanak.

Nagy Olivér lelkész, Alsószelei: Köszönöm, hogy itt lehetek ezen a konferencián, és nagyon jó volt hallani azokat a gondolatokat, amelyek itt elhangzottak. Nem szeretnék ünneprontónak tűnni, de azért beszélnék egy picit az ügyek negatív oldaláról is. 2009 májusában hosszas vívódás után megjelent egy cikkem az *Útitársban*, aminek az volt a címe, hogy *S. O. S. szlovákiai evangélikusok*. Nem biztos, hogy a legdiplomatikusabb hangnemet ütöttem meg a cikkemben, viszont tényeket írtam le. Ennek az lett az eredménye, hogy hosszú és forró számonkérésben, üldöztetésben lett részem. Az országos püspökség az országos elnökséggel egyetemben még azt is szóba hozta, hogy felbontják velem a szerződést, megfosztanak a lelkési állásomtól. Jelen helyzetben fegyelmi eljárás folyik ellenem rágalmazás miatt. Én nem személyesen az országos, egyetemes püspökünk ellen emeltem szót, hanem a szlovákiai evangélikus egyház egyik nagy problémájára szerettem volna felhívni a figyelmet. És itt jegyzem meg, hogy a szlovákiai magyarok problematikája teljesen más, mint a magyarországi szlovákoké, és soha ne keverjük össze a kettőt, mert mindig ez okozza a legtöbb hibát. Mindamellet, hogy megkaptam ezért a magamét, s még most is fenyegetnek különböző atrocitások a cikkem miatt, november 30. után, amikor találkozott velünk a püspökünk, és összehívta az összes magyarul prédikáló lelkészt, egy szlovákiai, kétnyelvű gyülekezetben szolgáló, szlovák anyanyelvű lelkész, aki igazat adott az egész cikkemnek és az ott leírtaknak, megtörte a jeget, és a közeli napokban hajlandó leülni velünk a püspökünk és tárgyalni a különböző, bennünket érintő dolgokról. A liturgia kérdéséről, az oktatás kérdéséről, a misszió kérdéséről. Úgyhogy bármennyire is meghurcolt az egyház, amelynek hűséget esküdtem, mondhatjuk így is, én egy kétnyelvű gyülekezetben szolgálok, igyekszem anyanyelvi szinten szlovák nyelven is beszélni, és próbálok feltámasztani egy kommunista múlttal küszködő közösséget. De addig, ameddig a szlovák evangélikus egyház az állam tenyeréből fog enni – és ezt muszáj így mondanom –, addig mi, ottani magyar evangélikusok ne várjunk igazából sok jót, még ha igyekszik is a püspökünk, nem biztos, hogy az egyház többi tagja fölkészült a különböző változásokra vagy újításokra a demokrácia és a krisztusi szeretet jegyében.

F. T.: *Köszönjük, Olivér. Ez a kérdés eddig nem jött elő, hogy itt egyházpolitikai, egyházfinanszírozási aspektus is jelen van. Amennyire én látom, a szlovák evangélikus egyház, nyilván a többi egyház is, erős függőségben van a szlovák kormánytól, és ennek egy jele például a Kollár-tábla kérdése, hogy nem egyszerűen azt vetik föl nekünk a püspökök, szerintem joggal, hogy miért nincsen Budapesten Kollár-emléktábla a Deák téren, és mi, a püspökök pártoljuk ezt, és győzködjük a Deák téri gyülekezetet, hogy valóban legyen tábla. De amikor megtoldják ezt azzal, hogy ez a köztársasági elnök úr személyes kérése, akkor az ember elgondolkodik, hogy hogyan fonódhat össze ennyire egyház és állam, sokkal erőteljesebben, mint Magyarországon. Ismernünk kell ezeket a tényeket is. Hatalmas és nagy hatósugarú tehát a feladatunk. Isten adjon erőt egyházainknak odaát és idehaza, hogy a lehető legtöbbet tehessük a békesség munkálásában!*

Orlai Petrics Soma családi portréi¹

Keserű
Katalin

Egy emlékkiállítás margójára

Orlai Petrics Somának 1952-ben emlékkiállítást rendezett a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban. Anyagát az akkor még a képzőművészet terén egyetlen nemzeti gyűjteményből, a Szépművészeti Múzeumból és magángyűjteményekből válogatták. Művészettörténeti szempontból a kiállításhoz alkalmas volt a festő születésének 130. évfordulója, vagy egyetlen ismert, 1852-es kiállításának centenáriuma nyújtott.² De – tekintettel Orlai alakjának Petőfiével való összefonódottságára – említhető előzményként az 1950 körüli évek új Petőfi-kultusza is, amely a kiállítás háttéréként ideológiai-politikai okokra világít rá: Petőfi szerepét az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban a száz évvel későbbi rendszerváltáskor nagyra értékelték. Vezető értelmiségiek és ideológusok foglalkoztak forradalmiságával.³ Elképzelhető, hogy az új költői-irodalmi példa körüli ünnepi hangulatból a (képző)művészeti intézményrendszer is ki akarta venni a részét úgy, hogy maga is állított egy példát a kultúrpolitika és a művészek elé, Orlai személyében.⁴ (A hazai példakép megtalálását sürgette a hivatalosan kijelölt stíluseszmény, a szocialista realizmus addig egyetlen, ám a hazai művészettörténettől idegen „mintája”, a kortárs szovjet művészet.)⁵ Hogy e lehetőség (és a 19. századi magyarországi realizmus felfedezése és újraértékelése) valóságos volt, mutatja a Petőfi-ábrázolások között megjelent néhány műalkotás, melyekben Orlai is helyet kapott.

A Képzőművészeti Főiskola akkori növendékének, a Békés megyei (kondorosi) iparoscsaládból származó, később Párizsban a kortárs egyetememes művészet jelentős alkotójává vált Csernus Tibor *A Petőfit festő Orlai* című képe (1. kép) azonban egyúttal el is tért a kívülről meghatározott tematikától: a kép tárgya (mint majd egész életében) a festői alkotómunka, a kép (egy portré) születése, s ami „mögötte” van: festő



1. kép. Csernus Tibor: *A Petőfit festő Orlai*, 1951. Olaj, vászon. Petőfi Irodalmi Múzeum

¹ Elhangzott az Orlai Petrics Soma családi portréit bemutató kiállítás megnyitóján, Mezőberényben 2009. október 23-án.

² Hiteles adatot még nem találtam megrendezésének okára.

³ HORVÁTH 1950.

⁴ Ugyanezen év (1952) Munkácsy-kiállítása nyomán a Békésben ugyancsak otthonos, nagyszabású életművet létrehozott Munkácsy Mihályra terelődött a kultúrpolitika és művészettörténet-írás figyelme.

⁵ Szovjet festészeti kiállítás, 1949.

és modellje hasonlósága. A történelmi utalásokat mellőző életkép tehát több, mint barátságkép: akár Csernus megkettőzött önarcképének is tekinthető. A Petőfi-kultusz személyessé tétele a Békés saját fiaként is tisztelt költőt s mezőberényi születésű festő rokonát ábrázoló, békési művésznövendék esetében akár természetesnek is vehető. A saját sors egybevágott az új, szocializmust építeni kívánó népköztársaság tehetségkutató és -felkaroló mozgalmának céljaival. (E tematika hatása máig él: még 2000-ben is készült egy nagyobb bronzplakett *A Petőfi Debrecenben és az azt festő Orlai* címmel [Pató Róza].)

Ugyanígy jelentős és máig ható azoknak az embereknek a munkássága, akik a Petőfi-kultusz kapcsán Orlai élete és művészete felkutatásának szentelték idejüket,⁶ s még inkább azoké, akik Békés megyei helytörténészekként máig fáradhatatlanul teszik ezt. Közülük Hathy Tiborra emlékezhetünk és Irányi Istvánra gondolhatunk megkülönböztetett tisztelettel, majd Körösi Mihály könyvét⁷ emelhetjük ki a számos, Orlai Petrics Somával foglalkozó munka közül. Ők és a cikkek, a tanulmányok, a megyei múzeum, majd már Mezőberény saját, városi gyűjteménye – függetlenül az aktuális érdekektől – ápolják a festő emlékét, mint azon emberek egyikének örökségét, akik a régió adottságait, szellemiségét és törekvéseit megjelenítették. Az időnként Orlai műveiből rendezett, kisebb-nagyobb tárlatok és a vele kapcsolatos konferenciák ez utóbbiakat teszik megfoghatóvá, megtapasztalhatóvá, azaz élővé. Egyúttal azt az igényt is kifejezhetik, mely a példából támad a régió közösségében felbukkanó tehetségek megerősítésére, támogatására, amit megkapott életében Orlai is, hiszen sokakat tarthatott segítőjének a környezetéből, a báró Wenckheim családtól kezdve az ő legszűkebb családi köréig bezárólag.



2. kép. *Leánya portréja*. 65×55 cm. Olaj, vászon. Szigónó nélkül.

Családi portrék

Az *Ismeretlen Orlai-festmények* című kiállítás⁸ Orlainak ezt a legszűkebb környezetét, saját családját állítja elé.

Kevésbé ismertük eddig családja tagjait. Kortársa, a tágabb alföldi régióból, Kecskemétről származó fotográfus, Simonyi Antal pesti, Váci utcai fényirdájából származik néhány fotó, melyek – a gyerekek életkorából ítélve – 1860 körül készülhettek az ifjú házasként ott 1854-ben megtelepedett pár családjáról.⁹ Ma, a vizuális kultúra technikai médiumainak virágkora és divatja idején elámulhatunk ezeknek a korai, lényegében az ember részvétele nélkül született, a civilizáció történetében jelentős vívmányként felfogott mechanikus képrögzítés eredményeit mesteri szinten és egyéni módokon is kamatoztató képeknek az életteliségén. A fotók állandósított műtermi enteriőrben készültek. Noha Orlai, a felesége és a gyerekek beállításuk különbözik, mindegyik képen azonos és egyenletes a fény, s egy fentről belógatott drapéria alá állított, építészeti tagozatokra emlékeztetően dús, faragott lábazatú asztal mellett látjuk őket. A rögzítés pontos. A festészet viszonylatában azonban a látás szubjektivitásának hiányát érezhetjük, mely a képalkotásban a személyes, fizikai és anyagi, szellemi és érzelmi teljesítmény (színek, formák, kompozíció) útján mutatkozik meg.

⁶ Orlai monográfiáját Tehel Péter írta meg 1951-ben, Rózsa György ugyanakkor közölte tanulmányát Petőfi arcképeiről.

⁷ *Képek Orlai Petrics Soma életéből*. Magánkiadás, Mezőberény, 2005.

⁸ Mezőberény, Orlai Petrics Soma Kulturális Központ Muzeális Gyűjteménye, 2009. okt. 23. – 2010. jan. 23.

⁹ Korábban Szuk András tulajdonában.

Azért is mondhatjuk ezt, mert ismereteseek Orlainak ugyanabból az időből származó, gyermekeiről készült portréi is. *A festő leányának arcképe*,¹⁰ *A festő fiának arcképe*¹¹ tondó formájúak, mely – a kép ívelt lezárásával, az arcot kiemelő mellképformátummal – bensőséges keretét képezi a laza ecsetvonásokkal festett, meleg barna háttér előtt megjelenő arcoknak. A fiú, Gyula viselete azonos a fotón láthatóval, szőke haja azonban hosszabb: hullámai élénk, lendületes gyermeki személyiségről árulkodnak. Mariska barna szeme, piros ruhája elmélyítik a kép melegségét, s az itt-ott elhelyezett fényfoltok a portréfestészet szokásos megoldásába (sötét háttér előtt megjelenő, megvilágított alakok) nemcsak életet csempésznek, de áttetszőséget is: a fizikai azonosságon túl lelki-érzelmi, láthatatlan értékeket villantanak fel, áttelekesítik a portrét.

Képértelmezés Orlai korában

Mielőtt a most felbukkant festményekre rátérnék, egy kis kitérőt teszek a kor és Orlai képfelfogásával kapcsolatban.

Orlai 188 éve, 1822. október 22-én Mezőberényben látta meg a napvilágot. Másodunokatestvére volt Petőfinek, minden szellemi és valóságos forradalmak (s a forradalmak áldozatai) magyarországi jelképének. Ők ketten 1839-ben találkoztak rokonuknál a Dunántúlon, Ostffyasszonyfán, ahol ma Petőfi-emlékszóba őrzi emléküket. (1992-ben a *Vás Népe* című lapban egy jeles újságíró azt ajánlotta: állítsanak emléket Orlainak is Ostffyasszonyfán.) Az a környék, a Kemenesalja a magyar költészetnek éppúgy melegágya, mint Békés a festészetnek: Berzsenyi, Weöres Sándor, majd Nagy László, Ágh István származtak onnan. (Weöres Csöngén született, ahol a diák Petőfi és Petrics közös szerelme, Széppataki Róza élt egykor.) Mint tudjuk, egy tíz évvel későbbi nyáron, Petőfi életében az utolsón, 1849-ben, mindketten a szabadságharc csatáiból térve meg, Mezőberényben találkoztak utoljára.

Irodalomtörténészek (például Alexa Károly) szerint az azóta már kétszeresen is „múlt századi művészet csúcspontja – ahol, azt hiszem, az írók-költők az elsőség – csak innen, ebből a televényes közegből érthetők meg”.¹² Mint amilyen a Kemenesalja vagy a békési világ vagy a költők és festők együvé tartozása. Az akkoriak a két művészetet értékben azonban közelebb állónak vélték: Orlai esztétikai tanulmánya, *A festészet és költészet rokonsága* című, 1864-ben (felolvasva az OMKT ülésén) Homérosz és az antik görög festők, Dante és Giotto kapcsolata után Shakespeare-ről és Orlai kortársainak, a Magyarországon is jól ismert német Corneliusnak és Kaulbachnak az ő műveihez készült rajzairól szólt. Orlai úgy gondolta, legérdekesebb a két művészet történetében az, amikor költő és képzőművész együtt dolgoznak. (Ő is költőnek készült, ismerte a versírás problémáit, az áhított egység benne magában megvolt.)

Dolgozatában (megjelent az Arany János szerkesztette *Koszorúban*) a költő „könnyebben kezelhető” anyanyelvének a *képzeletre* korlátlan hatásával szembeállítja a képalkotás során a kifejezéshez megtanulandó nyelvet és technikát, s ennek anyagi voltában korlátait határozta meg. Ezzel a lehető legpontosabban jelölte meg korát, melyben (Európában) a festészet alkotói épp anyaguk kémiai és fizikai tulajdonságait kutató tudósok műveit tanulmányozták, hogy azok

A történelmi utalásokat mellőző életkép több, mint barátságkép: akár Csernus megkettőzött önarcképének is tekinthető. A Petőfi-kultusz személyessé tételére a Békés saját fiaként is tisztelt költőt s mezőberényi születésű festő rokonát ábrázoló, békési művésznövendék esetében akár természetesnek is vehető. A saját sors egybevágott az új, szocializmust építeni kívánó népköztársaság tehetségkutató és -felkaroló mozgalmának céljaival.

¹⁰ Téves datálással (1860-as évek vége, az 1850-esek helyett!) reprodukálva Keserű Katalin Orlai Petrics Soma-monográfiájában. KESERŰ 1984, 28. tábla, kat. 153.

¹¹ KESERŰ 1984, kat. 130, 68. kép.

¹² Magánlevél.



3. kép. Fla portréja. 60×54 cm. Olaj, vászon. Szígnő nélkül.

eredményeire építve e korlátokat ledöntsék. A festészet felvirágzását előidéző impresszionisták első kiállítása 1863-ban volt. Párizstól távol, Orlai a maga – az anyaggal kapcsolatos – problémáját részben a költészethez való hasonlúlással oldotta meg, a festészetnek vele közös forrásaként a képzeletet jelölve meg.

„A költő képzetének” (valami megfoghatatlannak a szavak által teremtett) alakjait „szemeink előtt megalakulva hisszük” – írja Orlai (nem véletlen a képzelet szó képhez kötöttsége a nyelvekben, de Orlai még nem gondolhatott a képnek az ember neurofiziológiai rendszerében való elsődlegességére), míg a festő a „szemeink elé állítja képzelete teremtményeit, érzékeink azt lelkünkhez viszik, s a látott néma alak szellemet nyer előttünk. Amaz tehát lelkünkön át kifelé, emez pedig kívülről lelkünkbe hat.” Ami közös bennük, az a lélekre mint a művészet alkotóelemére, közvetítőjére és egyúttal céljára hivatkozás. Ez a romantikus-biedermeier esztétika a kor és az ő ars poeticája. „A festészet néma költészet – idézi a görög Simonidest –, s a költészet beszélő festészet.”

Orlai tehát az anyagi formát korlátnak érezte lelki és szellemi mondandójához, pontosabban: ennek megjelenítésére törekedve kereste műveiben a jobb s még jobb formát, megoldást.

Figyelemre méltó, hogy előadásában egyúttal nem ejtett szót az anyagtalan fotográfáról, mely kedvére való lehetett volna, ha megtalálta volna benne a képzelet érvényesülésének útját is. Említett, saját gyermekeiről készült arcképei talán azért is

születtek, hogy megvizsgálja: a festő mit és hogyan tud hozzátenni a (Simonyi-féle) fotó „képirásához”. Ez művészetének említett, sarkalatos problémájával azonos, ezért érett alkotásait e szempontból vizsgálhatjuk. Kisleánya arcképen megcsillannak olyan festői erények (fények és fényáteresztő, laza festés), melyekkel a képzelet, a lélekkel való látás és így a belsőből kivetített látvány láttatása lehetséges „anyagi” útjain elindult. Rembrandt ezért is foglalkoztathatta akkoriban (1862-es *Önarckép*-másolata ismert). Saját, zárt formáit noha feloldotta, a vászon sötét alapozásának gyakorlatától valószínűleg sosem tért el, s a színeket sem bontotta fel. Így nem találhatta meg a képzelet anyagtalanságával ekvivalens festői kiindulópontot.

A nemrég előkerült portrék

A kismesternek mondott Orlainak – mai kritikusai szerint – voltak nagy pillanatai, s ezek épp a portréiban mutatkoznak meg. (Persze, ne feledjük, ezek a kritikusok nem nagyon látták például a *Coriolanust*) (7. kép). A festészetéről a fent írottakat értelmezve a legtöbbit a hozzá érzelmileg legközelebb állókról, családja tagjairól mondhatott, ehhez kereshette leginkább a kifejező anyagi formát.

A most előkerült portrék révén, melyeket Orlai keresztkomájának, Nagy József körösladányi ügyvédnek Bécsben élő dédunokáján keresztül ismerhetünk meg, egyszerre egy egész csokorra való, valóságból és lélekből fakadó, ezért lelki természetűvé váló arcképet láthatunk együtt. Látásukhoz ismernünk kell Orlai eszköztárát.

1. Feleségéről mindaddig úgy tudtuk, olyan markáns arcú hölgy volt, amelynek a fotográfia mutatja. A festményen¹³ (4. kép) látható alak azonban lényegileg tér el attól, csupán a fejdíszük egyezik. Ki volt Névery (Néveri) Anna – Anikó, Nina? Milyen saját, belső látványokhoz, képzetekhez s milyen formákat talált Orlai, hogy felesége arcását elkészíthesse?

¹³ Menyasszonya, Névery Anna arcképe, 1853. olaj, vászon. 115×89 cm, Groo Henriette tulajdona.

Egyelőre csak feltételezzük, hogy Anna ugyanabból az Arad megyei, monyorói Névery családból származott, melyből a kép tulajdonosának egyik ükanyja, Névery Teréz is, és hogy onnan érkezett Békésre, amint a tulajdonos másik ági dédanyja, a festő említett keresztkomájának felesége, Tóth Matild is. Házasságkötésük előtt, 1853-ban készülhetett a portré, habár a jobb kezén viselt jegygyűrű alapján nem dönthetjük el egyértelműen, hogy jegyesek vagy már házasok (1854) voltak-e akkor.¹⁴

Orlai szép magyar viseletben ábrázolja a meleg tekintetű, vonzó leányt, finom, míves fejjel, bíbor szalaggal a hajában. Bal kezével valamely (ideális?) épület oszlopcarnokának kőmellvédjére könyököl, mögötte is építészeti részlet látszik. Jobbjával szoknyáját és bíbor köpenyét (vagy kendőjét?) fogja össze. Ezek a mozdulatok beszédesek. Finomak és kecsesek, a fejet „tartó” kéz emellett elmélyültséget sugall, mint a hasonló (de nem egyező) mozdulatú más Orlai-képeken is. A Nádasdy Tamást megjelenítő, 1855-ös művelődéstörténeti képen a Tinódi által elbeszélte történeteket éppen „lelki szemei” elé állító nádor mozdulata a „befogadói”, a kemence előtt versét író *Petőfi Debrecenben* (1857) a költői, a Szép Ilonka-sorozat utolsó, *Gyász* című képének vadász alakja (1866) az emlékező, a töprengő *Coriolanus* (1869) az erkölcsi-politikai kérdésben döntést hozó hősi „képzelet” elmélyültségét mutatja. Nőalakjainál ritka e mozdulat: a költői főművét diktáló vak Milton egyik lányát látjuk így Orlai másik, ugyancsak művelődéstörténeti képen, aki másik kezével az ölében hangszert tart (1862), majd *Sappho* lyrát tartó mozdulata egyezik ezzel s Névery Annáéval a megtevesztésig. Mindegyik forrása és első példája menyasszonya portréja. E nőalakban s mozdulataival a szép és érzékeny belső világot jelenítette meg, melyet szinte extatikus boldogságban dicsért a Nina emlékkönyvébe 1853. május 25-én írt soraival.¹⁵ (S majd a másik két nőképen a költői értékek iránti fogékonyságot és alkotóképességet sejteti a fejet megtámasztó mozdulattal.)

A portré mégis távolságtartó. Nina tizenhat éves volt, mikor megismerkedtek (1844), a portré készülésekor huszonhat. A Névery család nem nézte jó szemmel lányuk vonzalmát az akkor még jurátus Petrics fiú iránt. Pesti, bécsi és müncheni tanulmányai után a festő bizonyítani is akart e művével: reprezentatív portrét festett. Mégpedig az elsőt e nemben (leszámítva a bizonytalan datálású, Petőfit pesti otthonában ábrázoló portrét, melyek – véleményem szerint – 1857-ben készültek). Az architektonikus környezet megemeli a modell jelentőségét, az ehhez szükséges távlati ábrázolás képessége pedig a festőét, ami azonban e képen még sikerületlennek mondható. Talán ez a reprezentatív funkció az oka a kép hűvösségének, a fények hiányának (habár a kép erősen elsötétedett állapotban van), annak, hogy Orlai nem ment tovább a bájos ifjú hölgy lelki értékeinek megéreztetésétől az azokra rezonáló saját érzelmeinek megjelenítése felé.

Házasságukból három gyermek született.

2. Mielőtt gyermekeik portréira térnék, hadd említsem meg egy ugyancsak bécsi magántulajdonba került kettős portréját testvéreiről: a *Petrics Mihály és Pál* címűt.¹⁶ Pál 1838-ban, Mihály 1845-ben született, két, korábban elhalt, ugyancsak Mihály nevű testvérük után. Életkorukból ítélve 1848 körül készülhetett a kép, Orlai bécsi tanulmányai



4. kép. Felesége portréja. 114×90 cm. Olaj, vászon. Szignált.

¹⁴ A családi portrégaléria idősebb asszonyt ábrázoló képén is – asszony létére – a jobb kezén viseli a gyűrűt a modell.

¹⁵ Dr. Sári Pálék tulajdona (?).

¹⁶ KESERŰ 1984, kat. 35., 20. kép.

után. A stigliccel játszó gyerekek ábrázolásának motívumai – a középkori festészet biedermeierben is megőrzött hagyományaihoz híven – jelentésteljesek. A másképpen tengelicének nevezett madárka a keresztény művészetben a Jézushoz találó emberi lélek képe. Vörös fejtollai miatt a gyermek Jézus kezében az eljövendő szenvedésre, a gyermekábrázoláson a gyerek halálára utalhat. Orlai képén a nagyobbik fiú kezében látjuk a madarat, de a kisebbik nyúl utána, s bátyja ingerkedve rejti el előle. A hívő festő életképszerű kompozíciója szerint a nagyobbik fiú a családnak a Mihályt nevet

harmadjára viselő gyermekét óvja a szenvedéstől, a haláltól.¹⁷ Későbbi gyermekportréi gazdag környezetábrázolásához képest ezen teljesen hiányzik a környezet.

A családi portrégaléria stigliccel játszó kisfiút ábrázoló képe¹⁸ (5. kép) hasonló stílusban (alapszínekkel, erősen hangsúlyozott-kontúrozott drapériaformákkal) készült. Feltételezhetjük, hogy a festő valamelyik, egykori kisöccsét ábrázolta utóbb (1. vagy 2. Mihályt), ugyanakkor, mikor a kettősportrét is festette. Emlékkép tehát.

Lehet azonban, hogy az '50-es évekből származik ez az emlékkép. Hiszen megjelenik rajta a környezet is: a kezét kalitkára támasztó, másik oldalán leomló vörös drapériával körülvelt kisfiú portréja ennyiben a már megrendelésre készített (1852-től), reprezentatív gyermekportréihoz hasonló, melyek felülete az előzőnél simább modorú, tökéletesebben kivitelezett. (A környezet megjelenését a megrendelésekkel, a reprezentációval hozhatjuk összefüggésbe.) Ez esetben saját gyermekét, Sándort láthatjuk a kisfiúban, aki 1856-ban született, s meg is halt hamarosan. A tulajdonos családban őrzött hagyomány s a kép motívumainak a *Miháلكovics Árpád*ot ábrázoló 1856-os portréval való hasonlósága ezt a lehetőséget erősíti.

3. Már említett, Gyula nevű fiuk 1855-ben született. Orvostanhallgatóként, reményteljes, büszke fiatalemberként ábrázolta őt apja 1877 körül (3. kép),¹⁹ mielőtt elveszítették volna (1878-ban halt meg). A gyermekei halálával összefüggésben sok szenvedést megélt Orlai „utolsó földi kincsem, egyetlen fiam”-ként emlékezett rá később.

4. Az 1857-ben született *Mariska arcképe* azonban 1876-ban bekövetkezett halála után készülhetett (2. kép).²⁰ A különlegesen finom, halottiasan fehér,²¹ ifjú leányarc gyengéd mosolya felidézti kislánykori portréjának szomorkás derűjét, s emlékezetünkbe idézi apja kétségbeesett, szeretettel teli szavait: „én egyetlen földi boldogságom, kivel sírba szállt életem öröme s minden reménysége.”²² Érdemes figyelni a két gyermek jelentőségét megfogalmazó mondatok különbségeire: míg fiát Orlai kincsnek nevezte, leánya, életében, boldogsággal töltötte el. Az enyhén elfordult felsőtest felett egészen szembeforduló és szembenéző arc, a kicsit lefelé billentett fej – a mozdulatok csupán leheletnyi eltérése a szabályostól – s a vörös és barna színek együttese ezt a portrét a legbensőségesebbé teszik családi arcképei között.

5. Az eddigiekből láthattuk, hogy olykor, hosszabb idő elteltével a festő újra megörökítette családtagjait. Feltételezhetjük ezért, hogy a családi képek sorában látható idősebb asszony portréja a feleségéről vagy az anyjáról készült (6.



5. kép. *Gyermek stigliccel*. 67×53 cm. Olaj, vászon. Szigóné nélküli.

¹⁷ A gyermekek elhalálzásának időpontja még nem ismert.

¹⁸ *Gyermekarckép*, 1856. Olaj, vászon. 50×40 cm, magántulajdon.

¹⁹ *Fia arcképe*, 1877. Olaj, vászon. 60×56 cm, uo.

²⁰ *Lánya arcképe*, 1877. Olaj, vászon. 60×50 cm, uo.

²¹ A kép frissen restaurált, s remélhetőleg nem a beavatkozás szüntette meg Orlai mindig életszerű bőrszínét ezen a képen.

²² E két portrét az 1940-es években is restaurálta – hátoldaluk felirata szerint – Medvegy András Győrben. A *Mariska arcképe*nek hátoldalán volt felirat szerint a kép '69-es, ami a leány életkora miatt elképzelhetetlen.

kép).²³ A tulajdonosi hagyomány szerint anyja arcképe ez is, mint az ismert, kendős arckép, melynek datálása – különös kvalitásai miatt – nehéz. Az *Anyám* (Magyar Nemzeti Galéria) arca a részletezően figyelmes portréfestés remeke, melynek szembenéző tekintetében, enyhe és fáradt mosolyában, barna színharmóniájában, a vonások egyénítésében a lélek és a fiúi szeretet is kifejezésre jut. A mellkép parasztkendője és egyszerű ruházata ugyanakkor elnagyolt, vastag belső kontúrokkal tagolt. Utóbbiak – s az arc fiatalsága – miatt érdemes e kép születését 1850 körülre tenni. Sokkal korábbra nem lehet, hiszen amint *Hathy Sándor* hitelesen 1844-ben festett *portréja* mutatja, a mesterségbeli tudásnak (a színek, a festék kezelésének) akkor még híján volt az egyébként tehetségéről tanúbizonyságot tévő festő.²⁴

A festő anyja, Salkovics Karolin 1802-ben született Mezőberényben, s 1856-ban halt meg. Természetesen egy idősödő nő életében néhány év alatt is történhetnek olyan változások, melyek vékony arcát kerekébbé és puhává, alakját kövérkésé teszik. A fekete ünneplőbe öltözött, őszülő hajú, háromnegyedprofilban ábrázolt asszony, akit fehér kézelőben és fehér gallérját összefogó díszítéssel ékesítetten látunk a családi portrégalériában, élénk színű, biedermeier karosszékben ül, bíbor függöny előtt. Akár egy németalföldi polgárasszony. Ez a beállítás azonban az életmódjában akkora változást feltételez, amelyet Petrics Sámuel mester mellett a felesége nem nagyon élhetett meg. Mellette jobbra sík vidékre nyílik kilátás, melyet egy domb s egy-egy fa és bokor tarkít csupán, az emlékezés távlatát társítva az alakhoz. A reprezentatív portrék (és a fotóműterem) kellékeire-környezetére emlékeztető enteriőr ugyan a festő 1850-es éveinek kelléktárába tartozik, s így a kép anyja portréjaként is készülhetett, a halála előtt vagy emlékképként, de mivel az egész alakot jellemző puha festőiség, melyet lánya kései arcképén is felfedezhetünk, Orlai utolsó éveinek két évtized múltán lett a sajátja, ez a feltevés nem valószínűsíthető.

A kellékek megjelenése arcképein viszont felesége portréjához köthető, így az inkább elképzelhető, hogy ez a kép is a festő feleségéről készült, s talán akkoriban, amikor a gyerekeik portréja, 1877-ben, Névény Anna ötvenéves kora körül. A nő arca ugyanolyan kedves, mint ifjan volt, melegséget sugároz, miközben a többiekénél világosabb szeme²⁵ s még inkább a tartásában (a mozdulatlanságában) észlelhető megszeppentség megint csak távolságtartására, visszafogottságára utal. (Tudjuk, beteg volt a lába, amputálni is kellett, feszült tartása talán ennek köszönhető.)

„...lelkét látja visszasugározni”

Orlai képeinek vannak olyan vonásai, melyek – kialakulásuk után – nem változtak élete során, s ezek közé nemcsak a mozdulatok, a beállítás rokonsága tartozik, hanem az arcvonások hasonlósága is. A gyulai Erkel Ferenc Múzeum tulajdonában lévő *Rableány* című képén, mely első ismert festménye, az ifjú – még irodalommal foglalkozó diák – Orlai romantikus képzelete alapján, klasszicista minták alapján dolgozott.²⁶ Valóság után készült Hathy Sándor-



6. kép. Édesanyja (?) vagy idősebb asszony portréja. 1101×83 cm. Olaj, vászon. Szígnó nélküli.

²³ „Anyja” arcképe. Olaj, vászon. 115×89 cm, uo. (hátoldalán – nem Orlai kezétől – 1869-es dátum és a restaurátor feljegyzése).

²⁴ A mezőberényi mérnök portréja. Olaj, vászon. 66×54,3 cm. J. b. k. Festette Petrics Soma 844. Mezőberény, Hathy család.

²⁵ Szeme színét az ifjúkori portré elhanyagolt állapota miatt nem lehet összevetni.

²⁶ 1840 k. olaj, vászon. 66×50,7 cm. Ltsz. 55.24.



7. kép. *Coriolanus*, 1869. 190×295 cm. Olaj, vászon.

portréján, mely első ismert portréfestménye, az ábrázolás valóság-hű útját kereste az egyszerű, profil beállítással, az arc megfigyelésével. *Hathy Sándorné Bálint Terézia* erősen megrongálódott mezőberényi *portréja*, melyet idáig csak a helybeliek ismerhettek, talán az első azok között, melyeken a halforma szem felső vonalának megkettőzése s a hosszú orr olyannyira azonos, hogy a modellek – egyéb motívumok híján – alig különböztethetők meg egymástól. Hathyné *portréja* (1848 k.)²⁷ azonban még síkszerű, festése vékony és rajzos, de már mutatja azokat a jellegzetességeket, melyek miatt nehezen eldönthető például, hogy az idősödő nő *portréja* mikor s kiről készült. Ráadásul akár az anyját, akár a feleségét ábrázolja, a festőt a családtagjaihoz fűző érzelmvilág hatja át. Amint Pap Gábor – Orlai

későbbi dolgozatát megelőlegezve – írta 1848-ban az *Életképek*ben: „A festő és másoló közt különbséget kell tenni. Amaz lelkéből meríti a tárgyakat, rajza minden vonásában teremtő lelkét látja visszasugárzani.” (PAP 1848) A „másoló” nemcsak műtárgymásolót, hanem a látható valóság pontos utánzóját is jelentheti. Orlai Petrics Soma „akadémiai festész” képei közül elsősorban a most ismertté vált családi portréira – ahogy természetesen valamely eszmét megjelenítő kompozícióira is – érvényes a megállapítás: lelkéből merítette megoldásait szerettei portréihoz.

Felhasznált irodalom

HORVÁTH Márton: *Lobogóknk, Petőfi*. Budapest, 1950.

Képek Orlai Petrics Soma életéből. Magánkiadás, Mezőberény, 2005.

KESERŰ Katalin 1984. *Orlai Petrics Soma (1822–1880)*. Képzőművészeti Kiadó, Budapest.

PAP Gábor 1848. Néhány szó hazai festészetünk megalapítása tárgyában. *Életképek*, II. évf. 4. sz. 97–102. o.



Keserű Katalin Széchenyi-díjas művészettörténész. Az ELTE Művészettörténet Tanszékének egyetemi tanára. Kutatási területe a 19. és 20. századi magyar művészet.

²⁷ Mérete megegyezik férje *portréjával*, magántulajdon.

Magyarként Szlovákiában, avagy az egyenlő szárú háromszög¹

Hunčík
Péter

A rossz házasság okairól van egy örökérvényű megállapítás, mely szerint ha a két házastárs összeveszik, azért mind a hárman felelősek. Ez a régi bon mot szokott az eszembe jutni, amikor valaki megkérdezi tőlem, hogy melyik fél a hibás a rossz szlovák–magyar viszonyért. Mind a három, szoktam mondani. Mert ha nem lenne „harmadik fél”, vagyis szlovákiai magyar kisebbség, akkor Szlovákiának és Magyarországnak valószínűleg annyi problémája lenne egymással, mint bármelyiküknek Ausztriával. A szlovákiai magyaroknak ezenkívül van még egy rossz „tulajdonságuk”, mégpedig az, hogy pontosan a szlovák–magyar határon húzódó sávban élnek, amivel tovább fokozzák a szlovákok „diszkomfort” érzését.!(Mentségükre el kell mondanunk, hogy nem a kisebbségi magyarok kreálták ezt az áldatlan helyzetet.)²

Személyesen

Megmondom őszintén, egy kicsit meghatódtam, miközben énekeltem, mert én gyerekkoromban úgy gondoltam és úgy képzeltem, hogy ezek az énekek csak szlovákul vannak meg. Az evangélikusság az én nagymamámnak volt a vallása, nagymamám Ipolyságon élt, Apován született, egy Petrovics nevezetű családból, persze a nagymama nem vezette a családfát. A nagybátyám szerint, akit azonban ez foglalkoztatott, Petőfi édesanyja és a nagymamámnak a nagymamája voltak testvérek. Mindenesetre ez a szlovák ág került Ipolyságra, és pápai áldással 1912-ben az én katolikus nagyapám elvehette az evangélikus tót menyecskét, nagymamámat. A családra ez a kettősség rányomta a bélyegét. Rányomta a bélyegét, milyen rossz kifejezés! Sokszínűséget adott, és nagyon izgalmas világot tárt föl; gyerekkoromban sokáig azt hittem, mikor a nagymamát kísértem az ipolysági evangélikus templomba, hogy ezek az énekek ott csak szlovákul vannak, tehát nekem az evangélikus templom és a nagymama vallása volt a szlovák vallás, és nagyapuskával mentem a katolikus templomba: az volt a magyar.

A nagyszüleim úgy házasodtak össze, hogy magyarok lesznek, és evangélikusok. Ez volt a gentlelady és gentleman közötti agreement, megegyezés 1912-ben. Nagyon izgalmas, rendkívül toleráns. „Magyarok maradunk – mondta nagyapa –, illetve magyarok lesznek a gyerekek, és, Mariskám, evangélikusok.” Az egyik evangélikus gyerekből, a Laci bácsiból pap lett, lelkész lett Béren, és ő jutott eszembe, amikor megkaptam a Maek meghívóját. Laci bácsi, a béri lelkész – Révész László –, akit nagyon-nagyon szerettünk, és nagyon ritkán láttunk a távolság, a határforgalom

¹ Hunčík Péter előadása a Maek révfülöpi konferenciáján hangzott el 2010. március 6-án.

² A szélsőséges kisebbségpolitikát azonban sem Magyarországon, sem Szlovákiában – kisebbség nálunk is van – nem lehet el-tűrni, és ezt teljesen világosan el kell mondani. Nem lehet mismásolni, ki kell mondani, hogy szélsőséges politika a miénk, és akkor vállaljuk vele a konfliktust is, vagy pedig egyértelműen azt mondani, hogy nem az...



nehézkessége miatt. Mindig valami furcsa mítosz övezte, mivel ő lelkes, és az bizony más ember. A kisgyerekek tudták, hogy ő Isten embere, ő az, aki tudja az igazságot, mi nem tudjuk. Laci bácsi két-három évente eljött, és akkor rendbe tette a család ügyeit három évre visszamenőleg. Laci bácsi annak idején úgy került Bérrre, hogy a háború után volt egy megegyezés, hogy ott élnek szlovákok, és legyen valaki, aki szlovákul tud a hívőkkel beszélni. Miközben Laci bácsi kőkeményen magyarnak tartotta magát, hisz a szülei így nevelték, hogy magyar lesz és evangélikus, de alázatosan vállalta a feladatot és végigcsinálta, tudomásom szerint tisztességesen. Nagyon jó emlékeim vannak róla, és arra gondoltam, hogy ebben a nagyon nehéz szlovák–magyar kapcsolatban tényleg lehet, hogy egy halvány szikra az, hogy az ember, a *similis simile* nem *gaudet*, nem dicséri a hasonlót, hanem keresi az egyik a másikat. És végül is egyházi vonalon is kisebbségi helyzet van.

Van itt egy kicsi kis fény, tudniillik én úgy gondolom, hogy nekünk itt nem a szlovák evangélikus egyházzal kell beszélgetnünk, és mi itt nem a magyar evangélikus egyház vagyunk, bármennyire is evangélikusok vagyunk. Itt Hunčík Péter, Zászkaliczky Pál, Bándy György van, itt mi vagyunk, és nekem az egyént kell megkeresnem a másik oldalon is. A kezdésnél legalábbis ez az egyetlen lehetőség. Én elmeógyógyászként nem tudok nagyobb tömegekben gondolkodni, és nem is óhajtok. Nem szeretem ezeket a tömegpszichózisra, tömeglélektanra és tömeg-, nemzetkarakterológiákra épített elméleteket. Sok igazság van bennük, de végtelenül sok szimplifikáció is, és úgy érzem, hogy mai modern korunk egyik legnagyobb és legszörnyűbb veszélye éppen ez: a túlegyszerűsítés. Sajnos a demokrácia az értékek bizonyos dehonosztálásával jár együtt. „Hogy mindenki megértse” – erről szól a demokrácia...

Kicsit furának tartom a 21. század elején, hogy még mindig a szlovák–magyar kapcsolatról kell beszélni, viszont úgy érzem, hogy ez egy kényszerűség, és ez még jó ideig így is lesz.

Mi a teendőnk?

A bevezetőben leírtakból és mindebből az következik, hogy a szlovák–magyar kapcsolatokat csakis akkor és úgy érthetjük meg, ha azt egy egyenlő szárú háromszögnek képzeljük el. Azért egyenlő szárú és nem egyenlő oldalú háromszögről beszélek, mert a három fél felelőssége és lehetőségei nem azonosak. Először is nézzük a két azonos nagyságú szögnél elhelyezkedő szereplőket, vagyis Magyarország és Szlovákia helyzetét, mert véleményem szerint az ő felelősségük és feladataik egyforma nagyságúak.

Először is azt kell tisztázniuk, hogy mit is akarnak tulajdonképpen: harcolni és legyőzni a másikat³ vagy megegyezni a másikkal. Mert ha harcolni akarnak, akkor a harcolni vágyó kedves olvasók itt abba is hagyhatják az olvasást. A következő sorok ugyanis az egyezkedés stratégiájáról szólnak.

1. Szlovákiának és a szlovákságnak tudomásul kell vennie, hogy területe egykor – és meglehetősen hosszú ideig – a magyar királysághoz tartozott, és így történelmének jelentős része egyben a magyar királyság történelme is. Azt is tudomásul kell vennie, hogy a Szlovák Köztársaság területén olyan emberek is élnek, akik

³ Tizenöt éves tapasztalatom a konfliktuskezelésben azt mondhatja velem, hogy nemcsak etnikai téren, hanem sajnós emberi téren is rettentően frusztráltak vagyunk. Valószínű, hogy a létező kommunizmusnak az értékrendje és filozófiája váltotta vagy hozta ki belőlünk. Még a legbensőségesebb interperszonális kapcsolatban, illetve konfliktusban sem a megegyezést keressük – gondolok itt a házastársi kapcsolatokra –, hanem azt hajtogatjuk: „ismerd be!” Nem arról van szó, hogy valamiben meg akarunk egyezni, hanem arról, hogy bebizonyítsuk a másikkal, hogy nekünk van igazunk, és le fogjuk győzni a másikat.

politikailag ugyan Szlovákiához tartoznak, de anyanyelvük és kultúrájuk magyar. Tudomásul kell venni, hogy ők alanyi jogon ugyanolyan állampolgárai ennek az országnak, mint a tősgyökeres szlovák emberek. Amíg erre képtelenek, addig jogosan használják velük szemben azt a jelzőt, hogy „hungarofóbok”.⁴ Ők a tényeket fordítva is képtelenek tehát tudomásul venni, hogy ez valamikor magyar királyság volt, ott élnek a magyarok, ugyanakkor hatásuk semmit nem változtat Szlovákia *status quo*ján. Ez nem azt jelenti, hogy Szlovákia ettől nem önálló, független állam. Dehogynem. Magyarországnak viszont szintén bele kell mennie ebbe a játékba. Nagyon sok szlovák barátom azt mondja, nekik *uhor* nemzettudatuk van, és ezt értelmiségiként büszkén vállalják. Mi úgy mondhatnánk: a magyar királyságból való. Ha azt monddod, hogy magyar, azt nem vállalják, mert ők szlováknak születtek.

És mielőtt még valaki belefogna annak elmagyarázásába, hogy a szlovákiai magyarok nem lojálisak az országhoz, nem beszélnek szlovákul, képtelenek elfogadni a kisebbségi helyzetüket, szeretnék egy alapvető kérdést feltenni: 1993. január 1-je, vagyis az önálló Szlovák Köztársaság megalakulása óta melyik vezető szlovák politikus (köztársasági elnök, miniszterelnök, parlamenti elnök) mondta ki azt az egyszerű mondatot az itteni magyaroknak címezve, hogy „Kedves polgártársak, éreztétek magatokat otthon Szlovákiában, mert ez a ti hazátok is”? Segítek a megfejtésben. Ezt az egyszerű, de alapvetően fontos mondatot egyetlen szlovák politikus sem meri kiejteni a száján, mert egy ilyen mondat a hazaárulással lenne egyenértékű Szlovákiában. Szóval a kisebbségi magyarok úgy szeressék a szlovákokat, és úgy legyenek lojálisak Szlovákiához, hogy a szlovákság egy fia gesztust sem tesz feléjük. Pontosabban: elutasítja őket. Még pontosabban: azt a magyart, aki feladja magyarságát, elfogadja, de a nyakas, gögös magyart, aki továbbra is az anyanyelvén akar beszélni, gyűlöli, és ezt nap mint nap a tudomására is hozza. (Lásd azokat a törvényeket, politikusi megnyilvánulásokat, melyek egyértelműen a kisebbségiek frusztrálását szolgálják!)

2. Magyarországnak tudomásul kell vennie, hogy azok az északi területek, melyek egykor a magyar királyság részét képezték, ma már nem tartoznak Magyarországhoz, és ma ezt a térséget úgy nevezik, hogy Szlovák Köztársaság. A Szlovák Köztársaság Magyarország szomszédja és egyenrangú partnere, nem pedig a beosztottja. A pökhendi magatartás és a lekezelő, pejoratív tartalmú kommunikáció érthető módon sérti a szlovákságot, és csakis negatív folyamatokat indíthat meg. Ami pedig a magyar királyság történelmét illeti, azt is tudomásul kell vennie, hogy annak nem egy fontos szereplője nem magyar származású volt, hanem szláv, sokszor éppen szlovák. Ezt világosan ki is kellene mondania. Valahogy úgy, hogy „Kedves szlovák barátaink! Legyen részetek a közös történelmünkben.” (Nagyon nehéz a szlovákságnak, főleg akkor, amikor elmegy valaki Zólyomba, és a teljes szlovák közegben ott áll Balassi Bálint.

”**Én elmeagyógyásként nem tudok nagyobb tömegekben gondolkodni, és nem is óhajtok. Nem szeretem ezeket a tömegpszichózisra, tömeglélektanra és tömeg-, nemzetkarakterológiákra épített elméleteket. Sok igazság van bennük, de végtelenül sok szimplifikáció is, és úgy érzem, hogy mai modern korunk egyik legnagyobb és legszörnyűbb veszélye éppen ez: a túlegyszerűsítés.**”

⁴ Ennek általában van egy nagyon racionális gyökere, és van egy nagyon erős affektív (érzelmi) gyökere. Emellett állítom, hogy ezt lehet kezelni. Sőt pár héttel ezelőtt azt mondta valaki, hogy a hungarofóbiákkal is lehet együtt dolgozni. Akivel nem lehet, az a 10-15 százaléknyi extrém, elvadult, örült nacionalista, akik egyébként minden társadalomban jelen vannak, ezt is szeretném kimondani. És ebben mi sem vagyunk különbek. Nem beszélve az előítéletekről! Ahogy a szlovák polgárok megdöbbenek, amikor egy ottani magyar politikus öltönyben-nyakkendőben, akcentus nélkül nyilatkozott komoly kérdésekben, úgy mi se gondoljuk, hogy a „tót” bácsinak más dolga sincs, mint fejni az állatait a Tatra lábánál és készíteni a brindzát.



Elmegy Késmárkra, ott meg a Thökölyek. Egy egészséges lelkületű embernek ezt tudomásul kell tudni venni. S egy egészséges lelkületű és megfelelő egoizmusú ember arra is rádöbben bizonyos idő múltán, hogy mi az, hogy nekem nincs történelmem? Hisz a magyar királyság történelme az én történelmem is. És a szlovákságnak ezt el kellene fogadnia, nem pedig mítoszokkal helyettesíteni az igenis létező tényeket, például, hogy a népmegnevezés – a Tóth, ugyanúgy, mint a Rácz, a Németh, a Horváth – régesrég él a magyar családnevek között. Ugye erre mondják, hogy közös történelem.) Magyarországnak azt is el kell fogadnia, hogy a mai Szlovákia területén körülbelül félmillió olyan ember él, akik anyanyelvükben és kultúrájukban ugyan magyaroknak számítanak, de politikailag a Szlovák Köztársaság állampolgárai. Tehát Magyarországnak mindent meg kell tennie annak

érdekében, hogy a határain kívül élő magyarok nyelvükben és kultúrájukban ugyan megmaradjanak magyarnak, és eközben megmaradhassanak Szlovákia lojális és teljes jogú polgárainak is. Ebben a szellemben kell tárgyalniuk a szlovák politikusokkal, és ezt kell sugallniuk a szlovákiai magyarok felé is.

3. És ha mind a két fél teljesíti ezeket a követelményeket, akkor jöhet a kisebbség feladatainak elősorolása. Az elmúlt másfél évtizedben több olyan felmérés készült, mely azt bizonyítja, hogy a kisebbség nem felejtette el a történelmi leckét, mely szerint bármilyen változás történik a térségben, a végén mindig rajtuk csattan az ostor. Ők tehát békességben szeretnének élni a megváltozott körülmények között

is. Merthogy Szlovákia megalakulásával bizony komolyan megváltoztak az életkörülmények. Trianon (1920) óta először történt meg, hogy létszámuk lecsökkent, mégpedig jelentősen: 1991-ben 570 000 magyar élt Szlovákiában, míg 2001-ben már csak 522 000! (Mert hát nem a kisebbség asszimilál, hanem őket asszimilálják!)⁵ A nyelvtörvénynek egyetlen szerepe van: bizonytalanná tenni az ott élő kisebbségeket. Bizonytalanná tenni olyan értelemben, hogy megérezzék azt, hogy az ő nyelvük másodlagos. Ha be akarsz menni a postára, akkor a küszöbötől *po slovenko gavaris*. Ha bemész az orvoshoz, s az orvos rátarti, akkor csak szlovákul beszél veled. A törvény nem írja elő, hogy nem beszélhet magyarul, dehogynem, csak ez egy, mondjuk, rátarti fickó. A törvénnyel úgy játszik mindenki, ahogy akar. A tömeges hatása viszont egy: bennünk, a kisebbségben elültetni azt a bizonytalansági tényezőt, hogy a mi nyelvünk kevesebb, hogy a miénknek nincs perspektívája.

Mindemellet meggyőződésem, hogy ha a kisebbségi magyarokat egyik oldalról sem fogják „piszkálni”, akkor ők is mindent megtesznek azért, nehogy valaki „casus bellit” kreáljon belőlük. Tehát a szlovákiai magyarságnak tisztázni kellene politikai szándékait (amelyeket egyelőre sajnos erősen befolyásolnak az itthoni csatározások és pártérdekek), céljait és lehetőségeit. El tudjuk-e fogadni azt a ténytet, ami itt nagy felháborodást vált ki, hogy ki tudják

⁵ Attól tartok, hogy a 2001 és 2011 közötti időszakban újabb népességsökkenés megy végbe, tehát jövőre egy újabb sokszertű ténnyel kell nekünk, magyaroknak szembenéznünk. Ki kell mondani őszintén, kritikusan saját magammal, értelmiségivel szemben is, nem tudjuk, hogy miről van szó. Mert nem igaz, hogy a szlovák asszimiláció olyan lenne most, minőségben úgy váltott volna, hogy ez bennünket ledarál. Voltak itt sokkal kegyetlenebb és sokkal brutálisabb időszakok is, és túléltük. Valami történt. Azzal ma már nem lehet magyart szerezni Szlovákiában, hogy „leborulok a nemzet nagysága előtt”. Elkezdett dolgozni a nemzeti identitás helyett a pénz: a hatalom közelsége, a befolyás közelsége? És önként, dalolva – ötszáz bizony dalolva ment – mondunk le nagyon sokszor a nemzetiségünkről, mert az érvényesülés útja a szlovák iskola. Nem véletlen, hogy például Dunaszerdahelyen, ahol a lakosság 80 százaléka magyar, a szlovák iskolában a gyerekek 30-40 százaléka magyar. Senki nem kényszeríti őket, semmifajta nyomás nincs. Hazudik, aki arról beszél, hogy itt erőszakos asszimiláció van. Létezett egy nyelvtörvény 1995-től, de senkit nem büntettek meg azóta se. Most van egy újabb nyelvtörvény, megint nem fognak senkit megbüntetni. Lehetne – akár itteni segítséggel – egy villámgyors, de tényleg átfogó kutatást végezni arról, mi a baj? Miért nem beszélnek magyarul ezek a magyarok, mi történt velük?

„Kedves polgártársak, érezték magatokat otthon Szlovákiában, mert ez a ti hazátok is.”
„Kedves szlovák barátaink! Legyen részetek a közös történelmünkben!”

mondani, hogy „én elsősorban szlovák állampolgár vagyok. S ezt nem szégyellem. És közben magyar vagyok. Hűséges vagyok a magyar nemzethez.” És vajon a magyarországiak el tudják-e ezt fogadni anélkül, hogy úgy néznének rám, mintha tényleg kételkednének benne?

„Szlovák állampolgárként megmaradni magyarnak és európainak.” Higgyék el, kedves barátaim, ez a bonyolultnak tűnő megfogalmazás számunkra, kisebbségi magyarok számára nem is olyan bonyolult dolog. Jó lenne, ha ezt Budapesten és Pozsonyban is megértenék.

Addig is

És amíg az érintett felek az akadályok eltávolításán fáradoznak, figyelmükbe ajánlok néhány, egyáltalán nem lebecsülendő, pozitív jellegű közös nevezőt.

- Két hasonló kultúrájú és vallásilag is hasonló szerkezetű népről van szó.
- Két olyan népről van szó, melyek hasonló kiindulási pontról (1989) kezdték modernkori történelmüket, és gazdasági, szociális problémáik, a kialakulatlan posztkommunista értékrendjük is hasonlóak. (És hál' Istennek, hadseregük is egyformán gyenge. Egyik sem tudná legyőzni a másikat!)
- Nincs területiális konfliktus, nincsenek vagyoni viták. Verbális konfliktusok vannak, szimbolikus tartalmakkal.
- A két nép történelmét nem szennyezik véres konfliktusok. (Nincsenek etnikai sírok, mint például a volt Jugoszlávia területén.)
- Mindkét ország tagja az EU-nak és a NATO-nak is!

Vitatkozó Barátaim! A különbözőségek felsorolása helyett tessék talán ezekből a pozitív analógiákból kiindulni!

Hunčík Péter (Ipolytő, 1951) pszichiáter, író, etnopszichológus. 1976-ban szerzett orvosi diplomát a pozsonyi Comenius Egyetemen, 1988 óta dolgozik pszichiáterként. A *Nap* című folyóirat első főszerkesztője (1989-től). 1990 és 1992 között Václav Havel csehszlovák köztársasági elnök egyik tanácsadója. Az 1996-ban létrehozott Fórum Kisebbségkutató Intézet egyik alapítója, 1993–2003 között a Márai Sándor Alapítvány igazgatótanácsának elnöke, 1997-től az alapítvány égisze alatt működő Európai Kommunikációs Tréningközpont vezetője volt. 2009-ben jelent meg *Határeset* című regénye. Dunaszerdahelyen (Szlovákia) él.





Molnár Krisztina Rita*Fegyelmezett*

Csupasz
ma itt.
A fal tövén
kupac
levert levél.

A nap,
az ég.
Vörösre kék.
A szél
kimarta
arcod.

Mióta már nem sírsz, fogad koccan csupán, csak csont a csonthoz.

Ősszezár
a száj,
szemed,
karod,
öled.
Fegyelmezett
a test,
a szerzetes,
fagyos.

A vágy,
a rügy feszít,
feszül.
Keresztbe
kín.
Kerékbe
tör.
Gyomorba
sav,
tüdőbe
tör.
Egy íz se végzi
végezetlenül.

Lesz valami

Majd csak lesz valami
az Ismeretlen Tartományban,
hová a Nagy Ragyogás élvezet,

majd csak lesz valami,
mit a Virágtalan Völgy rétjeit,
a Széljárta Szurdok kőszórta ösvényeit,
a Daltalan Város sikátorait,
az Őrjítő Hegyek kaptatóit
megjárva meglelek,

majd csak lesz valami,
ami a Félelmetes Fenségnél,
az Örök Dicsőségénél,
a Vakító Fényességénél
jóval kedvesebb,

majd csak lesz valami,
mit egy jámbor délután,
egy pracli kéz a kézben,
egy téli estén égő lámpa fényköre
már jó előre sejtetett,

majd csak lesz valami,
egy Vajsárga Cserépkályha is lehet,
az áradó, a hátnak dőlő, zümmögő meleg.

Tücsök

Fényes fenség
szeretlek téged
fekete tücsök
hozzád képest

mentákra ült
legszebb dalom
kevély cirip
úrasztalon

bögrés recept
kenyér helyett
és bor helyett
buggyant ecet

egy életem
egy halálom
hangjegyenként
földobálom

bánatomat
majd megbánom
még mielőtt
el nem tapos

az óriás láb
mikor egy nap
csöndem kéred
parancsolod

Szklabonyától Balassagyarmatig és azon is túl

Az érvényes Mikszáth

Mikszáth nevéhez az én szótáramban a huncut jelző kapcsolódik. Mintha elbújna gomolygó pipafüstje mögé, és onnan néha-néha előbalsalyogna. Körülnézne, mindent megértene, és mindent meg is írna. Ezt a Mikszáthot láthatjuk a falon, amikor belépünk, jellegzetes és jól ismert pipája fölött ücsörögve, kékekbe és finom pasztellekbe burkolózva, abban a pillanatban épp, amikor kinéz. Ránk, s ha mozdulhatna még a keze, bizonyára novellahősökké válnánk valamennyien, ki ilyené, ki olyanná...

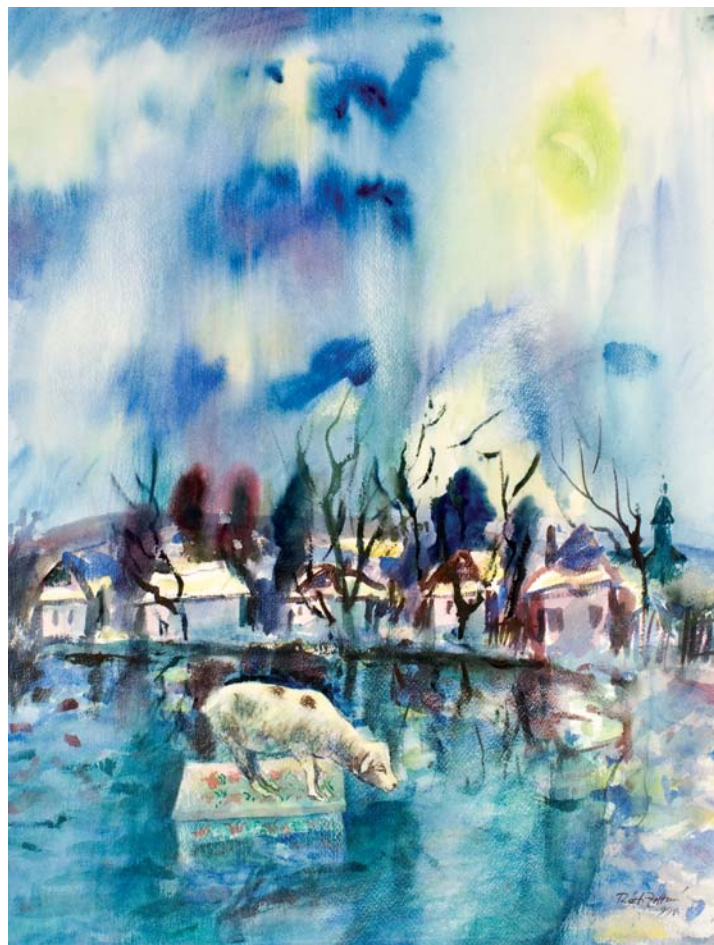
Örülök, hogy Mikszáth-év van. Nemcsak azért, mert kedvelem a mestert (perverz módon kedvenc műve számomra a *Prakovszky, a siket kovács*, amely kisregényt rajtam és a Mikszáth-kutatókon kívül gyakorlatilag senki sem ismeri), szóval, nemcsak a kedvelés és kedvtelés miatt, hanem azért is, mert az elmúlt évtizedekben mintha kezdtek volna kitolni őt az irodalomból a kánoncsinálók, az irodalom bálnahalászhai. Móricz, ő igen, mert ő keményen megmutatta, milyen buta és agresszív és aljas a magyar paraszt. De ez a Mikszáth? Humora van, csipkelődik, nála nem verik egymást halomra a pusztai barbárok, nem gyújtják fel hajnalban a házat, nem fulladnak meg nagydarab húsoktól – ezek kedélyeskednek, nevetnek, mi több, még szeretik is egymást. Szeretettel, megértéssel, pasztellszínekkel vannak ábrázolva. Ha Móricz a naturalizmus, akkor Mikszáth a realizmusba rejtett impresszionizmus.

Az idő azonban – a humoros, ironikus és szarkasztikus ábrázolás divatjának megjelenésével – neki dolgozott. Visszakerült az irodalmi körforgásba, s ha a Mikszáth-év sikeres lesz, még a helyére is kerülhet. Ez a hely magas polcon, a legmagasabb polcok egyikén van.

Miért beszéltem ennyit Mikszáthról – amikor egy kiállításon vagyunk, ahol a falakon akvarellek vannak, igaz, mikszáthi indíttatásúak – kérdezhetik.

Azért, mert ünnepelni, emlékezni, földézni, megmagyarázni, értelmezni egy alkotót, egy művet sokféle-képpen lehet. És azt gondolom, ez a kiállítás épp az egyik

legelevenebb formája a Mikszáth-felidőzésnek. Mert a tanácskozások, elemzések, szimpóziumok megítélhetik az embert, eldönthetik egy-egy műnek az érvényességét, megállapíthatják értékét, földeríthetik hiányosságait, de magát a művet, annak világát, szellemiségét, hangulatát, olvasói vízióját nem tudják fölkelteni, visszaadni a padosorokban ülőknek.



A néhai bárány



Hová lett Gál Magda?

Réti Zoltán, e képek alkotója nagyoroszi születésű, minden a palóc vidékhez köti, sok egyéb mellett megalapította Balassagyarmaton a zeneiskolát, nem véletlen hát, hogy sokirányú érdeklődése és gazdag életműve egyik fontos szelete Mikszáth. (Jegyezzük meg, nem hanyagolta ő el Madáchtot sem, de most előbbit ünnepeljük.) Munkái nem illusztrálják, hanem továbbgondolják, tovább értelmezik a szklabonyai nagy öreget. Választásai – nyilván ezeken a műveken kívül tucatjával vannak még Mikszáth-továbbgondolásai – ezen a kiállításon a sokféleség felé irányulnak. Ő is szeretettel, megértéssel és pasztellszínekkel

fordul ehhez a világhoz, ezekhez a hősköz, az egyik legnehezebb festészeti formát használva, az akvarellt. Szinte mindegyik kép más és más tónusban jelenik meg, és mégis ugyanazokat a tónusokat érezzük ki belőlük, más egek alatt zajlanak a történések, de ezek ugyanazok az egek – a nagy palóc egek, melyek hol ilyenek, hol olyanok, épp amilyeneknek az adott novellához, képi megvalósításhoz kellene. Az eget nem véletlenül emeltem itt ki. Réti meseter akkora egeket, olyan gomolygó, nyugtalan vagy éppen gomolygásában megnyugtató, színes egeket tud festeni, amilyeneket csak az tud, aki élt a pusztán, vagy akit éltet a pusztá. Hiszen mi van a pusztán? Föld és ég. Benne az ember, az állat csak törpe lény, hangya, araszoló bogár.

Réti Zoltán nagyon figyel a mikszáthi hangulatokra. A *Szent Péter esernyőjének* ernyőt tartó figurája a ferde kék esőben vagy időzuhogásban démonikussá emelkedik. Jó kiállításszerkesztői megoldás, hogy a már-már horrorisztikus képpel szemközti alkotás templomának sárgája, csendje, a táj elnagyolt vonaljai, az épület mellett haladó hívek fekete alakjai megnyugvást és békét sugároznak.

Az *arany kisasszony* átlós aranyképe – nem a kép arany, hanem a lány tekintete, a finom keze, ahogy megtámasztja arcoskáját – megint csak nyugalmat és bájos szomorúságot áraszt. Itt kell rájönnünk, hogy a festő nagyon ismeri a mikszáthi titkot: nem kimondani, csak megéreztetni, hogy mi fog történni később.

Az *a fekete folt*. Ki ne emlékeznék erre a novellára? Réti Zoltán nem a drámát ábrázolja a képen, hanem vagy az azt megelőző időt, vagy az azt követőt. Mindenesetre a nyáj legel, de a roppant ég – lám, megint az ég – mintha készülné megroskadni, rá a tájra, a nyájra, a számadó juhász életére.

Mégis: valami belső derű jellemzi ezeket a képeket, még a fekete foltot is, az a derű, amivel Mikszáth megírta, láttatni akarta hőseit. Egy ponton válik ez a derű a nevetésig elmehető vidámsággá: a *Lapaj*, a *híres dudás* történetét képpé transzponáló kompozícióban. Lapaj háttal áll nekünk, élesen – Réti képeihez képest szokatlanul élesen – kirajzolódik mellette egy kecske, és a nagy, böhöm, ügyetlen, lapátkezű ember egy meztelen kisgyereket tart a karján, vagy emel maga előtt, mert még

nem tudja, hogyan kell egy kisgyereket megölelni. Szöveg és kép itt eggyé olvad, nem is nevetni, meghatódni támad kedvünk.

Két nagyon szomorú képet is kiállított a művész. Az egyik *A néhai bárány* ládikán úszó magányos kisbárányáé, a másik a *Hová lett Gál Magda?*, mely a kékek és feketék szinte kibonthatatlan tömörségével már-már a mórliczi brutalitást előlegezi meg.

Beszélhetnék arról, milyen izgalmas, hogy *A kis csizmák* realistán képközépbe rakott figuráit teljesen szürrealista világgal veszi körül a mester, meg arról, *A fekete asszony* hogyan csukódik rá a képen démonikus szépséggel a falucskára, egyúttal szakrális pillanatokot idézve fel bennünk, hogy szép ég és szép föld között hogyan vágtatnak *Gélyi János lovai* a halál felé...

Nem untatom Önöket. Remek kiállítással emlékezik az Evangélikus Országos Múzeum Mikszáthra a Mikszáth-évfordulón, egyéni színekkel – szó szerint, hiszen Réti Zoltán színei helyenként megragadhatatlanul szépek és egyéniek, annyi bizonyos, az is adománnyal teli szívvel megy haza innen, aki még egyetlen Mikszáth-művet nem olvasott, bár nem hiszem, hogy a kisgyerekeken kívül ilyen ember akad széles e hazában.

Zalán Tibor

Elhangzott az *In memoriam Mikszáth Kálmán. Réti Zoltán akvarelljei* című kiállítás megnyitóján az Evangélikus Országos Múzeumban. A kiállítás 2010. október végéig látogatható.

Egyházüldözés (1956–1990)

Tényfeltáró kiállítás a Párbeszéd Házában

Szigorúan titkos párthatározatok, a média egészét érintő, manipulatív intézkedési tervek, titkosszolgálati akciók – két hónapig mindezekkel sűrített formában szembesülhettek az Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban című kiállítás látogatói. Az Evangélikus Országos Múzeum által létrehozott különleges hangulatú installációkban az 1956 utáni egyház- és vallásellenesség különböző szinterei tárultak fel.

Ezzel a témával kapcsolatban még ma is sok mítosz él a köztudatban. A különböző múltfeltárási kísérletek többszörös zsákutcába futottak. Politikai szándékok, a szenációéhség következtében az egyházak és a kommunista hatalom viszonyából az állambiztonság ügynökei kerültek az érdeklődés középpontjába. A kiállítás – a Magyarországi Evangélikus Egyház Tényfeltáró Bizottságának munkájához hasonlóan – ezt az „ügynök-

központú” elbeszélést kívánta korrigálni, az arányok tényszerű bemutatásával.

Az egyre gyarapodó történeti ismeretek ellenére a kiállítás létrehozói – Zászkaliczky Zsuzsanna és Kertész Botond – nem vállalkoztak könnyű feladatra. A közel-





múlt történetei ugyanis sajátos módon vannak jelen napjaink Magyarországon. Miközben a tettesek és áldozatok még köztünk élnek, a legfiatalabb generációk számára a kádárizmus valósága már csak történelmi lecke. A korszakról egyfelől sok mindent tudunk, másrészt számos belső titok csak az elmúlt években vált ismertté. Az államszocialista múlt sajátos módon vált történelmivé. A kádárizmus használati tárgyai, beidegződései velünk élnek, a kor szereplőinek mozgásterei, illetve kényszerpályái azonban ma már nehezen rekonstruálhatók.

Mindezeket figyelembe véve a rendezők újszerű koncepcióval álltak elő. A rendelkezésre álló kápolnatérben a pártállami rendszer intézményeit jelenítették meg egy-egy installációval. A Valcz Gábor belsőépítész által berendezett terek érzékletesen idézték fel a hatvanas, hetvenes évek Magyarországot. A pártközpont, az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH), az igazságszolgáltatás, a Belügyminisztérium, illetve az állambiztonság egymásba nyíló szobái jól szemléltették az egyházellenes politika mindent átható jellegét (lásd Valtz Gábor fotói). Az egyes tereket végigjárva a látogatók nyomon követhették, miként valósultak meg a pártállam legmagasabb szintjén ho-

zott döntések, miként történt a titkosszolgálati és más utakon szerzett információk visszacsatolása, milyen kifinomult módon hangolták össze az egyházüldözés intézményeit.

A kommunista diktatúra az ősi „oszd meg és uralkodj” elvét szinte tökéletesre fejlesztette. A kiállítás tablói (grafika: Rezessy Szabolcs) a megosztásnak legalább négy dimenziójával szembesítettek: 1. az egyházak közötti, 2. az egyházak vezetése és a hívek közötti, 3. az egyházi közösségek közötti, 4. a kisközösségeken belüli manipulációkkal. Az elsöre jó példa a legmagasabb fórumokon született kötelező érvényű párthatározat vagy a terület felelőseinek (például Kállai Gyulának) jegyzőkönyvezett szavai, amelyek a katolikus, a református és az evangélikus egyházak eltérő kezelését fogalmazták meg. Az egyházügyi hivatal tervei között számos példát találhatunk, miként próbálták az egyházak vezetését, a püspököket elszakítani híveiktől. Megdöbbenő, ahogy a puha diktatúra éveiben az autonóm keresztény közösségeket, például a Regnum Marianum csoportjait és a Bokor mozgalmat megpróbálták egymás ellen kijátszani. Érzékelhettük, hogy az egyes kisközösségeken (például a hiteles lelkészek körül épülő ifjúsági csoportokon) belül is zajlott az információgyűjtés.

A kiállítás anyaga jól szemléltetette a kádári egyházpolitika pragmatikusságát. A tömörítve megjelenített,



egykor szigorúan titkos dokumentumok egyértelműen bemutatták, hogy miközben 1956 után hosszú távon az egyházak elsorvasztása volt a cél, középtávon sajátos módon számoltak felhasználásukkal is. Az illetékes szervek gondosan ügyeltek arra, hogy a társadalmi békeség érdekében ne sértsék meg túlságosan a hívő állampolgárok „vallásos érzületét”. Ezen túl a fenyegetéssel, hitegetéssel, kompromisszumokkal megnyert egyházi vezetőket felhasználták a rendszer rogyadozó legitimitásának megerősítésére és nemzetközi imázsának javítására. A rendezők a mindennapi egyházpolitikai játszmák mellett meglevenítették az antiklerikális propaganda-kampányokat (a *Ludas Matyi* egykorú karikatúráinak segítségével) és az egykorú szocialista társadalmi ünnepeket (névadók, esküvők) világát is. Az anyag gazdagságát növelte az érintőképernyős gépen megtekinthető *Ügynökök és hitvallók* című dokumentumfilm (Kabay Barna és Petényi Katalin alkotása).

A rendszerben jelenlévő erőszakot és félelemkeltést a kiállítás legmegdöbbentőbb része idézte fel. Az egykori kápolna szentélyében elhelyezett „áldozatok fala” egy egyszerű vasrácsból, gyászleplekből és kivetítőtől álló installáció, amelynek sokan a terembe lépve azonnal a hatása alá kerültek. A papok, lelkészek egymás után felvillanó fotói nemcsak a „puhának” nevezett diktatúra kemény oldalára emlékeztettek, hanem felhívták

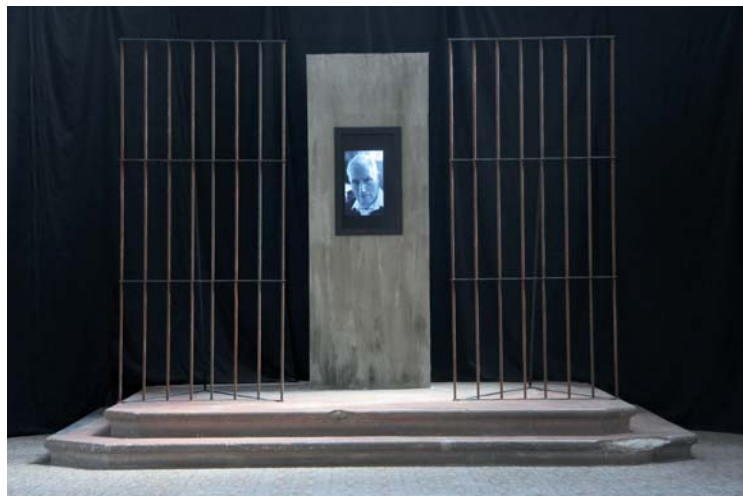


a figyelmet arra is, hogy mennyi keresztény mártír, hitvalló, hitét autonóm módon megélő lelkipásztor élt a korszakban.

Örvendetesnek tekinthető az az együttműködés, amely a kiállítás létrehozását lehetővé tette. A rendezvényt a Magyarországi Jezsuita Rend Párbeszéd Háza fogadta be, támogatói között pedig a Magyarországi Evangélikus Egyház mellett a Dunamelléki Református Egyházkerület szerepelt. Az anyaggyűjtést a történelmi keresztény egyházak 1945 utáni üldöztetését kutató Fehér Hollók munkacsoport végezte, így a rendezvény

egyúttal egy új történészgeneráció jelentkezése is. Ezúttal tehát példásan valósult meg az az óhaj, hogy azon keresztény közösségek, amelyek 1945 után közösen szenvedtek el üldöztetést, együtt munkálkodjanak a múlt feltárásán, a történelmi traumák kezelésén. E kiállítás talán érzékeltette, hogy egy elkötelezett és szakképzett rendezői kollektíva miként képes a több éves történelmi kutatások következtetéseit közérthetően a nagyközönség elé tárni. Remélhető, hogy hasonló összefogás eredményeként e kéthónapos kiállítást egy hosszabban látogatható is követheti majd.

Tabajdi Gábor



Jacobs vagy Jákób?

A. J. JACOBS: *Egy évem az Írás szerint. Alázatteli kísérlet a Biblia útmutatásainak szó szerinti követésére.* Cartaphilus Kiadó Kft., Budapest, 2008.

Mi az értelme a vallásnak? Ezt a kérdést sokféle hangsúllyal föl lehet tenni: ellenségesen, hitvédőként, elfogulatlan tudományossággal és naiv tudatlansággal. A. J. Jacobs New York-i újságíró ez utóbbi kategóriába tartozik: saját bevallása szerint szekularizált zsidó család tagja, az Isten-kérdés még csak elő sem került neveltetése során, kívülről nézi a vallásos emberek rítusait, és őszintén csodálkozva teszi föl a kérdést: ez mire jó?

A választ egy kísérlet formájában igyekszik megtalálni: egy évig pontról pontra betartja a Biblia összes szabályát, törvényét, függetlenül attól, hogy mi a célja. Mindközben olvasmányos stílusban, ironikus és önironikus hangon leírja, hogy éli meg New Yorkban egy modern feleség mellett és a modern élet vívmányai között ezt a kísérletet. Ezt a naplót olvashatjuk az *Egy évem az Írás szerint* című kötetben.

Mi hajthat valakit arra, hogy ezt az ötletet véghezvigye? Egyrészt kell hozzá némi örültség, amivel a szerző rendelkezik: előző megvalósult ötlete az *Encyclopaedia Britannica* harminckét kötetének végigolvasása és kommentálása volt. Új vállalkozását nagy bulvár- és média-kampány körítette, úgyhogy valószínűleg jövedelmező lehetett gazdasági vállalkozásként is.

De vállalkozásának voltak mélyebb okai is. Az egyik politikai: az USA-ban a fundamentalista keresztény irányzatok igen nagy politikai erőt is képviselnek főleg a jobb- és a szélsőjobboldalon, és az ízig-veéig liberális Jacobs annak akart utánajárni, vajon lehetséges-e az, amit ezek a körök állítanak magukról, nevezetesen hogy ők szó szerint értelmezik és követik a Bibliát? (Az válasz borítékolható: nem lehet minden parancsot betartani,

így vagy úgy, de mindenki válogat – a kérdés az, hogy miként válogassunk.) A legfontosabb kérdés azonban számára az, hogy egyáltalán mire jó a vallásosság? Elvezet-e egy magasabb erkölcsőhöz, a világ teljesebb megismeréséhez, esetleg egy személyes istenhithöz?

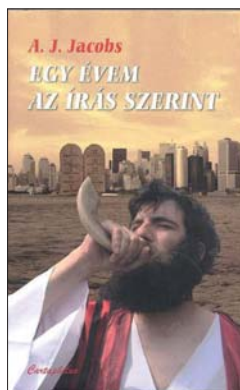
Munkamódszere sajátos: először is – tekintve zsidó származását, illetve a két szövetség közötti terjedelmi különbséget – úgy dönt, hogy az év kétharmadában az Ó-, egyharmadában az Újszövetség szabályait veszi elő. Kijegyzeteli a Biblia összes szabályát, majd minden

napra keres egyet, és annak jár utána. Nem elégszik meg azzal, ahogyan ő értelmezi a szöveget: szellemi vezetők, segítők sora támogatja őt, és felkeres olyan közösségeket, amelyek a szövegeket állításuk szerint szó szerint értelmezik.

Az ötlet megszületésekor még nem lettek számára nyilvánvalóvá azok a problémák, amelyekkel azután újra és újra szembealázkodott. Rengeteg komikus helyzetet teremt, amikor New Yorkban elkezd az Ószövetség szabályait alkalmazni: a házasságtörő megkövezéséből egyszerű kavicsdobálás lett. Ráadásul ehhez az évhez személyes életük egy nagy eseménye is kötődik: ekkor fogan – egy lombik-program keretében – második és harmadik gyermekük, az év „programja” gyakorlatilag a megszületett ikerkörülméletésével éri el egyik csúcspontját.

A céljában – *vallásos cselekvés vallásosság nélkül* – rejülő csapdahelyzetek sorra jelentkeznek. Jacobs például az Írások szerint imádkozik, vagyis elmondja az imaszövegeket. Igen ám, de ha nem hisz abban, akihez szól, vajon nem szeg-e meg automatikusan egy másik parancsolatot, az Úr nevének hiábavaló kimondását tiltót? Úgy tűnik, nincs jó megoldás, ezen az alapon csak szákcútkába lehet futni.

Fölvethető a kérdés: eredményes volt-e a kísérlet? Erre a kérdésre nincs válasz. Hiszen ha a kérdés úgy



hangzik, hogy *a vallásosság cselekedeteinek milyen hatása van*, akkor az is eredmény, ha azt mondjuk: semmilyen. A kérdésre akkor tudunk válaszolni, ha így fogalmazzuk meg: *a vallásos cselekvésnek van-e hatása, megváltoztatja-e azt, aki cselekszik?* Jacobs célkitűzéseiben a kognitív disszonancia elméletére hivatkozik. Ez Jacobs olvasatában azt a kérdést veti föl, hogy egy cselekvés képes-e megszülni azt a lelki hozzáállást, amit egyébként előfeltételezne, vagyis jelen esetben a vallásos cselekedet szül-e vallásos hitet?

A válasz nem egyértelmű. Egyrészt nagyszerű felismerései vannak. Rádöbben, milyen csoda a sabbat, amikor az ember átengedi a cselekvést Istennek, nem akar mindent maga megtenni. Az étkezés előtti ima emlékezteti őt, hogy az étel, ami az asztalon van, hány ember segítségével jutott a hipermarket hűtőpultjára, majd onnan az ő mikrójába. Olyan, számára természetes gondolatokat is felül kellett vizsgálnia, amelyekre egész kultúrája épült. Igazi amerikaiként hisz a döntés szinte határtalan szabadságának létjogosultságában – most pedig megízleli a választási lehetőségről való lemondás szabadságát. Individualizmusával szemben a közösségi lét erőnyeit éli meg. Rádöbben, hogy önértéke annak a cselekedetnek is van, amelyet nem tudunk racionális

célokkal megmagyarázni, csak azért tesszük, mert *az Úr azt mondta...* (Ilyen szempontból érdemes végiggondolni azt a gyakorlatunkat, amelyben a kívülállók számára azáltal akarjuk legitimmé és kívánatosá tenni vallási életünk egyik-másik elemét, hogy azt mondjuk: segít a lelki életünkben, erkölcsiségre nevel, közösséget ad. Azon túl, hogy mindez igaz, lehet, hogy néha nem azt kellene mondanunk: *imádkozom, mert megnyugtat*, hanem azt: *imádkozom, mert Isten ezt mondta...*)

Ugyanakkor személyes istenhit nem születik ebből az évből. Evangélikusként akár a legalapvetőbb lutheri tétel igazolását is láthatnánk ebben, mely szerint egyedül Isten Szentlelke képes hitet teremteni, ha nem éreznénk ízléstelennek Pál és Luther igazának bizonyítására Jacobsot segítségül hívni.

Vagyis egy új világ nyílt meg Jacobs előtt, de belépni a kapun nem tud. Ennek a skrizofén helyzetnek a feszültségét ő maga is érzékeli. Úgy érzi, két valaki él benne: Jákob, a vallásos zsidó kétezer évvel ezelőttről, illetve A. J. Jacobs, egy a sokmilliónyi New York-iból – és érzi, hogy Jákob képtelen nyerni. Jacobs számára az égbolt még mindig üres. De legalább már tudja, hogy – számára – hiányzik onnan valaki.

Hegedűs Attila

A hetedik házon túl

RAKOVSKY Zsuzsa: *A Hold a hetedik házban*. Magvető Kiadó, Budapest, 2009.

Rakovszky Zsuzsa új novellagyűjteményéről címe alapján azt hihetnénk, alapvetően az asztrológia határozza meg. A cím azonban egészen másra utal: közös élményünk a *Hair* című rockmusical és film, amelynek leghíresebb betétdala, az *Aquarius* kezdődik ezekkel a szavakkal: *When the Moon is in the Seventh House* – mikor a Hold a hetedik házba ér...

A *Hair* a nagy álmodozás, az optimista jövőkép

dokumentuma. Arról az időszakról szól, amikor a hippinemzedék még hitt abban, hogy minden szép, szeretettil és jó lesz. A film és a reménységek végét ismerjük: már túl vagyunk a hetedik házon.

Erről a kiábrándulásról, a hiú remények utáni másnapról és évekről szólnak a novellák. A főszereplők mind a 20. század második felében, de más-más korban élnek, más-más korosztályhoz tartoznak, bár néhol mintha rejtett utalást találnánk arra, hogy a különböző novellák szereplői ugyanazok – életük más-más periódusában. Két dolog köti össze valóban őket: egyrészt, hogy mind-

annyian nők, másrészt, hogy mindannyian elveszítenek és keresnek valamit: szerelmet, reményt, eszmét, akármit, ami értelemmel töltené meg mindennapjaikat. A novellák női szereplői valamiképpen mind áldozatok: idegenek a környezetükben, mint *Asvédék* című novella kislánya; apjuk és férjük között öröklődnek, mint *Az álmom* főszereplője.

Mi történt velük? Hol vesznek el az álmok, hol szűnik meg az emberi méltóság vagy a szerelem? A novellák szereplői mind ezt keresik, tudatosan vagy ösztönösen, a mindennapi élet apró-cseprő gondjaiba süllyedve vagy misztikába hajló módon. A legtudatosabb ez a keresés *A véletlen*, illetve a *Mája fátyla* című novellákban: az előbbiben a szereplők az élet olyan apró, véletlenszerű mozzanatait keresik, legyen az akár egy kiborult leves a menzán, amelyek új, rossz irányt adnak mindennek, hogy a reménytelen kezdés után szürkéségre süppedjen az élet. A *Mája fátyla* szereplői pedig végigjárják a maguk kutatóútját (ezotériában, szektákban vagy szerelemben), hogy megtalálják a választ saját életük nagy miértjeire.

A szerző sajátos távolságtartással és ironiával szemléli ezeket az önmegváltó próbálkozásokat. A *Mája fátyla* egyik szereplője, Helga izgatottan várja, hogy meditációjában felbukkanjon előtte a Világszellem, de amit fantáziája elévett, egy egyszerű hokedli. Valóban: ha napunk huszonhárom óráját profanításban töltjük, miért hisszük, hogy a maradék egy órában megmutatkozik nekünk a szakrális? Bele lehet-e kívülről tuszkolni életünkbe a csodát? A szerző ugyanakkor tiszteli és szereti saját nevetséges vagy éppen súlyos kérdésekkel küszködő hőseit, még ha nem is hisz egy mindent megoldó ideológia vagy módszer sikerességében. Ki tudja, talán a megoldás valóban nem több, mint szeretni az élőket és az életet...

Különös játékot játszik velünk a szerző: a szereplőkkel való azonosulás és távolságtartás sajátos vibrálást ad

a novelláknak. Van, akit névtelenségben hagy, másokról egyes szám harmadik személyben beszél; máskor egyes szám első személyben szólal meg. Van, akit részben saját szavaiból, részben kezelőorvosa jegyzeteiből ismerünk meg, és van, aki egyes szám első személyben, de napló-idézetekbe „zárva” szólalhat meg. Rakovszky Zsuzsa szereti ezeket a váltásokat, a más személyiségbe való próteuszi belebújást, a kint-bent (külső megismerés vagy belső feltárulkozás) közötti játékot.

Különös élmény a kötetet férfiként olvasni. Nem tisztem beszállni a feminista irodalomkritika vitáiba, nem tudom, van-e kifejezetten női irodalom, vagy „csak” írónők vannak. De amíg a novellákat olvastam, folyamatosan az volt az érzésem, mintha hallgatónék: azt hallgatom ki, ahogyan a nők egy cukrászdai asztal mellett, uszodai öltözőben vagy a munkahelyen rólunk, férfiakról beszélnek. Ez egyrészt mulatságos élmény – ki ne szeretné tudni, mit mondanak róla a háta mögött? –, másrészt elszomorított: az egymás melletti elbeszélést, a kommunikáció töredékességét éltem meg abban, hogy a férfiak csak áttételesen, kívülről, mint a nők szerelmének, vágyódásának, dühének *tárgyai*, gyötrelmeik okai jelennek meg, soha nem *alanyai* az eseményeknek. (Kivételesen az alól *Az ismeretlen*

tényező főhőse, az egyetemista fiú, aki egyes szám első személyben szólal meg, igaz, elidegenítve: csupán naplója idézeteiben kap szót.)

Ez nem azt jelenti, hogy ezek a férfiak mind ellen-szenvesek lennének: közöttük több is értékes, nagyszerű ember, csak éppen a novellák tengelyében lévő nők életében játszanak ambivalens szerepet. A címadó novellában az asszony – E. – későn döbben rá, hogy igazából volt férje, Á. mellett volt teljes élete. *A zebra-pinty* férfi főhőseinek, Zsoltnak pedig éppen mindenki felé áradó jósága lesz a veszte: aki egy zsarnokian féltékeny asszonynak udvarol, az ne szeresse az egész világot, a hősszerelmes és a guru nem fér össze. Az ellenpéldák a *Kalkutta* *liegt*



am Ganges... férfi alakjai: a szomszéd fiú az első csók ürügyén nyelvvel úgy tolakodik be Johanna, a kamaszlány szájába, mint ahogyan a lány anyjának életébe és lakásába az új férj – undorral keverve mind a szerelem, mind a házasság élményét. És mindketten hagyják, nincs erejük vagy eszközük kiállni amellett, amit ők maguk fontosnak és szépnek tartanak: kétségbeesett bábokként szemlélik saját álmaik földbe tiprását. Nem tudják, mit kezdjenek a férfiakkal, elutasítják őket vagy alávetik magukat, de igazi társ soha nem lesz belőlük.

Rakovszky Zsuzsa nyelvezete zseniális. Olykor köznyelvi hangon szólal meg, máskor olyan árnyalt

képiességgel fogalmaz, amivel nemcsak tárgyakat, eseményeket, hanem hangulatokat, rég elfeledett élményeket is szinte tapinthatóvá tud tenni. E miatt az érzéki élményszerűség miatt az olykor hosszúvá sikerült mondatai sem válnak nehézkessé, még ha a szem nem is siklik át rajtuk könnyedén. Érdemes egy-egy hangulatnál, képnél megállni. A bonyolult emberi kapcsolatokból, érzésekből, hangulatokból így áll össze az olvasó számára egy sajátos világ, miközben e világ szereplői, ezek a hétköznapi asszonyok igazi hősökké válnak.

Hegedűs Attila

„Istent nem kell megváltanunk”

Mint aki látja a hangot. Visky Andrással beszélget Sipos Márta. Harmat Kiadó, Budapest, 2009.

Száznegyvenhét oldalon keresztül beszélget Visky András a Harmat kiadó által 2009-ben megjelentetett „beszélgetőkönyvben”.

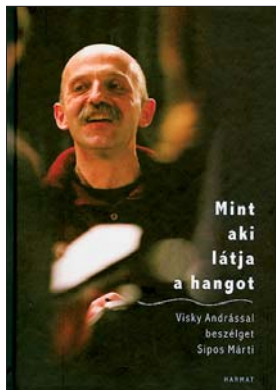
Esterházy Péter a könyv előszavában Andrással való barátságára hivatkozva rokonszenves őszinteséggel vallja

meg: „Nincsen távolságom tehát, amelyet tarthatnék a szöveggel szemben... Csupán örülök itten.” (8. o.) Egy ilyen vallomással recenzensként én is tartozom: távolság, hát az nincs, még annyi sem, mint a neves előszóíró esetében. Hiszen egy nála fiatalabb nemzedék tagjaként Visky András nem hivatalos tanítványi körébe tartoztam: akkor

élhettem át a mélyen átformáló találkozást vele, amikor épp bukdácsolva kerestem a keresztény értelmiségi mivolt

hiteles, számomra megélhető lehetőségét. Sipos Márta könyvét forgatva kolozsvári vacsorák, régi tábortüzek emléke, többórás beszélgetések elevenednek fel. Az érdekelt elsősorban, mennyire képes megjeleníteni ezt az intenzív és komplex egyéniséget, a vele folytatott beszélgetések semmihez sem hasonlítható tapasztalatát.

A *Mint aki látja a hangot* című könyv óriási ajándéka, hogy leültette az amúgy nehezen felfejthető, furfangos, sokrétű szövegeiről ismert szerzőt, és valahogy elérte nála, hogy minden eddiginél alázatosabban, kezesletlen, letisztult mondatokban valljon, radikálisan feloszlatva az olykor talán védőpajzsként is szolgáló bonyolultság fellegét. Merthogy megrázóan nem divatosak (szerencsére) Visky András meggyőződései hitről, művészetről, életről. Ma, amikor a létezés is szeretik zárójelbe tenni, ki mer olyat mondani, hogy ő elsősorban a „létezés szakmájában” érdekelt? Ezt a kijelentést teszi ugyanis egy rövid (on-line) interjúban, annak kapcsán, hogy szeretné felszámolni a neve elé, mögé, fölé stb. kerülő felsorolásokat – József Attila-díjas író, költő, dramaturg, egyetemi tanár, kiadóigazgató (református egyháztag, tehetjük hozzá). És azt hiszem, itt a legkomolyabban bibliai értelemben vett „életre”





gondol: kemény, odaadó, humoros játékoságában éppen hogy nagyon intenzív élésre. Ez a (játékos!) odaadás vért kíván, a Megváltó életébe kerül, és sajnos a mai, világválságát élő vértelen, téttelen egyházi kereszténységben ritkán látjuk nyomát.

Talán pont ebben az odaadásban találkozik össze hit és művészet, az a hit és az a művészet, amely Visky András számára megérdemli a hit és a művészet nevet. „Odaadó elveszettség” – így fogalmaz a könyvben. A Duna-deltába hét gyermekével együtt száműzött édesanyjának halálból való visszatérése kapcsán mondja, hogy „az ember a helyzet végletes, odaadó, maradéktalan megélésében valamiképpen átváltozhat” (32. o.). A művészet Visky András számára nem műélvezet vagy kikapcsolódás, amiképpen a hit sem menekülés. Legalább másfél évszázadon át meghatározó volt a nyugati kultúrában az az elgondolás, hogy a művészet mintegy a vallás megváltó funkciójára tör. Visky András ezzel szemben valami sokkal súlyosabbra hívja fel a figyelmet: sokszor a hívő emberek félnek leginkább az odaadó elveszettségtől, folyamatosan buzgólkodnak (gondolattal, szóval, cselekedettel) azon, hogy Istent (és önmagukat) megváltás (védelmezés, kimagyarázzák?). Holott épp úgy, mint az önistenítő vagy pózoló művész, a vallásos vagy hívő ember is éppen menthetetlenségével szembeesülve válhat megmenthetővé: ha megtapasztalja az elveszettséget, az alulmaradást, a hátrátételt, a kudarcot (15., 89., 93., 99. o.). Ha a szabadulást nem azonosítja a túléléssel. Ha nem akar megdicsőülni. Így válhat üressé, így kerülhet „a totális várakozás és megszólíthatóság állapotába” (77. o.).

Sokatmondó, hogy ez utóbbi mondat a színházi próbafolyamatról hangzik el: és itt messzemenően nem a két szféra – vallási és művészi – összemosásáról van szó, hanem – hogy az igen hasonló meglátásait egy életen át író, tanító és hasonlóképpen nem divatos nagy kanadai irodalomtudós, Northrop Frye kifejezését használjam – kölcsönös áthatásról, paradox metaforikus azonosságról: a két dolog úgy egy, hogy közben nem szűnik meg élesen különbözni. Így lehetséges, hogy Visky András első színházi

élményeit a börtönviselt hitvalló lelkész édesapa istentiszteletein szerezte, aki a szószéken sem rejtette el elesettségét (89. o.); másrésről ezért válhat liturgikus térré a színház, ezért lehet a Beckett-életmű a szentség felmutatása, és ezért nevezheti másutt¹ a Kertész Imre műveivel való együttlételet „lelkigyakorlatnak”. Az emberiség legvéresebb élettörténetei az Oidipusztól az Antigonén át a Bakkhánsnőig, vallja Visky, párhuzamba hozhatók a Krisztus-történettel: „hasonlóképpen beváltják önmagukat, és az odaadó olvasóban feltámadástörténétté válnak”. Az ára ennek semmi egyéb, mint „a történet pontos elmondása” – amely, például Kertésznel vagy Beckettnel, a „nem” radikális kimondásával egyenlő –, sőt részvételünk a történetben, a látás elnyerésére való törekvés akár a megvakulás árán is. Mindez mélyen releváns közéleti, politikai összefüggésben is: a radikális szembesülés és az ebből fakadó belső szabadság nélkül sem a magyar közélet, sem az egyház nem újulhat meg (100. o.).

Azt hiszem, pont ez, a hit és a művészet paradox kölcsönössége adja Visky András szemléletének megtermékenyítő erejét. Ezért lehet ő valamiféle összekötő, hírvivő Hermész a hívők, valamint a világi kultúra hiteles reprezentánsai között, és talán ezért fontos tett a Harmat Kiadó részéről ez a beszélgetőkönyv – megteremthet egy olyan nyelvet vagy nyelvi helyzetet (vagy inkább, ha Viskynek az utóbbi években országos, sőt nemzetközi érdeklődést kiváltó drámáit tekintjük, folytathat), amely mindkét irányba működőképesen kommunikálhat (s ezeket a megállapításokat a mi-ők szembeállítás problematikusságának dacára is érvényesnek tartom). Ugyanakkor épp ezen a ponton tehetjük rá ujjunkat a kötet gyengeségére. A beszélgetés műfaja ellenére talán épp a párbeszédesség izgalmas dinamikája, a jótékony provokáció, a vita feszültsége hiányzik belőle. A kérdések jó része amolyan udvarias és félénk továbbfűzése a „nagy ember” gondolatai-

¹ VISKY András: *A boldog játékos. Életforma és műforma: a könyv mint exercitia spiritualia*. In: *A különbözőség vidékén. Vigilia*, Budapest, 2007. 52–65. o.

nak. Mi több, számos kérdés gyanúsán magán viseli az „interjúalany” stílusjegyeit, kedvenc szófordulatait, mintha tagolás céljából ő maga szúrta volna bele őket a szövegbe. Pedig én nagy izgalommal olvastam volna, mit lép Visky András, ha sarokba szorítják, zavarba hozzák, vagy pimaszul értetlenkednek vele. El lehetett volna játszani ellenében az ördög védőügyvédje szerepét, és ő bizonyára nagy kedvvel belement volna

a játékba. Több küszködéssel, élesebb szituációban születhettek volna meg a mondatok. De így is élnek, és alig várom, hogy amikor gyermekeim felnőnek, kezükbe adhassam ezeket a „vad történeteket kitelepítésről, anyáról, apáról, szekuról, vacogó félelemről, szenvedésről, szerelemről, barátságról, színházról és a Világ Uráról” (Előszó, 7. o.).

Tóth Sára

Hallom az időt

THURNAY BÉLÁNÉ SCHULEK VILMA: *Termő csipkebokor*. Ordass Lajos Baráti Kör, Budapest, 2009.

Nyolcvan évvel ezelőtt, 1930 áprilisában, egy fárasztó konferencia utáni estén a végzős festőművész-hallgató, Majoross Edit jóleső érzéssel állt meg a békéscsabai templom előtt. A toronyóra hangját figyelte, amint zengőn száll a város fölött. Élményét *Az idő* című írásában



foglalta össze. „Mert itt látni és hallani lehet az időt” – kezdi elmélgését. Meggyőződésem, hogy Majoross Edit élete során mindvégig *hallotta az időt*, amikor a történelem viharainak kiszolgáltatva is hű maradt Urához, és feltétel nélküli ráhagyatkozással tudott újra és újra továbblépni a neki rendelt úton. Ezt a hitből

vett erőt és derűt sugározta gyermekeinek, unokáinak, dédunokáinak és mindenkinek, aki vele kapcsolatba került. Legidősebb lánya, Thurnay Béláné Schulek Vilma sem adhatott mást az édesanyjáról szóló könyvében. Az Ordass Lajos Baráti Kör által 2009 novemberében ki-

adott *Termő csipkebokor* című könyv „három az egyben”: sodró erejű életregény, hiteles történelmi dokumentum és őszinte hitvallás.

Majoross Edit 1908. október 9-én született Budapesten. Kisgyermekkorra felhőtlen éveit meghatározták a nagycsaládi karácsonyok, a jelmezes összejövetelek, a laterna magica bűvölete, a gömőri hegyekben töltött nyarak. Nemcsak a természet, hanem a sportok szépségeit is megismerhette. Télen korcsolyázott és sielt, nyáron úszott és teniszezett.

Majoross Edit *hallotta az időt*, amikor ebbe a könyved, békés polgári életformába egyszer csak bombák robbanása és katonai repülőgépek süvöltése hasított bele az első világháború kitörésével. A bűvőhelyeken a család fogságba esett fiaiért égették a gyertyát. 1918-tól nyolc éven át a Veres Pálné Gimnázium tanulója. Folyamatosan vezeti naplóját, amelyben hitről, művészetről, női egyenjogúságról fejt ki gondolatait.

1926 és 1930 között az Iparművészeti Főiskola hallgatója. *Hallotta az időt*, amikor művészi pályára lépett. Kortárs magyar és lengyel művészek hatnak rá. Otthon van építészetben, irodalomban és zenében is. Művészi kibontakozásánál azonban jobban küzd lelki fejlődéséért. Már a felvételi eredményére várva így fogalmaz: „Megkísérlek mindent, amit a művészet kifejezni képes, amit erőm elbír, de azután (...) visszavonulok majd a csendbe, boldogságba, hogy életem célját megvalósít-

hassam: »Légy hű mindhalálig, és néked adom az élet koronáját.« Így indulok neki az életnek, mert »senki sem él önmagáért«, mondja a nagy apostol. Én nem akarok élni magamnak, hanem valakinek, akit végtelenül szeretek.” (44. o.)

Nem kellett sokáig várnia. Szerelme *Schulek Tibor* evangélikus lelkész iránt a Magyar Evangéliumi Diákszövetség alkalmain ébredt föl. Konferenciák, utazások, evangélizációs alkalmak mélyítették kapcsolatukat és közös céljukat: hirdetni Isten szeretetét. Isten és egymás iránti elkötelezettségük bizonyosságai azok a gyönyörű szerelmes levelek, amelyek a könyv értékes gyöngyszemei. Az esküvőt 1932 májusában tartották a nem sokkal azelőtt felépült kelenföldi templomban.

Edit *hallotta az időt*, amikor életet adott nyolc gyermekének: Vilma (becenevén Buba), Mátyás, Gáspár, Sarolt, Kata, Ágoston, János és Edit a család felmenőiről kapták nevüket. Édesapjukat táborig lelkészként mindig máshova helyezték, anyjuk sokszor egyedül küzdött velük a második világháború pusztítása közepette is. Panaszt csak naplójának említett. Pedig őket sem kerültek el a betegségek, amelyekre akkor még nem volt gyógyszer. Gyermeküknek saját vérét adta injekciókon keresztül, hogy a kólikából és a krónikus középfülgyulladásból felépüljenek. Közben készültek róluk a portrék és szobrocskák, a kirándulásokon a tájképek, télen a lombfűrészelt karácsonyfadíszek, művészi hóemberek és angyalok – vagy éppen Sztálin, akit jól meg lehetett dobálni hógolyóval. Esténként volt türelme dalolni és mesélni nekik, ruhákat varrtak, kötöttek, horgoltak. Nem lehetett tőle olyat kérni, amit ne teljesített volna. Ha férje éppen otthon volt, megnyugodott, kevesebbet írt a naplónak.

Némi állandóságot jelentett számukra Kassa 1941 és 1945 között. A kert és a házuk előtt csobogó Csermely patak sok örömet adott a családnak. 1944 őszén azonban közeledett Kassához a front. Schulek Tiborné *hallotta az időt*, amikor eljött a kiutasítás 1945. április 16-án kora reggel. Újra egyedül a hat gyerekkel. „A milicista türelmetlenül jár utánam. Menni kell. Még utoljára végigjárom otthonunkat. Indulás. Lepecsételik

a bejáratot. A nénik sírnak, mi megyünk. Buba még megsimogatja babarózsafáját. Pajtás, a puli ott ül kinn a hídon, sírva simogatjuk meg. A kis szekér elindul kis batyunkkal.” (130. o.)

Az elgyötört kis csapat két nap után érkezett Nyíregyházára, ahol pár hónapot töltöttek, aztán néhány debreceni év, majd rövid pécsi tartózkodás következett. Itt született hetedik gyermekük, János, 1947 boldog karácsonyának ajándéka.

1948 tavaszától Szabó József püspök segítségével Schulek Tibort a komáromi gyülekezet meghívta lelkészének. *Hallották az időt*, amikor végre igazi lelkészcsaláddá váltak egy gyülekezet ölelő szeretetében. Erről az időszakról elsősorban a Pesten tanuló Bubának írt levelek tudósítanak. Édesanyja a kis Edit jövetelét is meghatározó levélben tudatja tizenhét éves nagylányával: „Tudom, hogy ami nyolc részre oszlik, még kisebb lesz, mint eddig volt. De ha visszatekintünk az életünknek különösen az utolsó öt évére, csak hálával és szeretettel tudunk gondolni az Úrra, aki életünket igazgatta. Álltunk már hátizsákkal a hátunkon határkőnél, az otthon minden reménye nélkül. Rá bízunk a kicsi testvérke sorát is. Sok-sok szeretettel csókol Anyu.” (144. o.)

A hideg teleken sokat szenvedett a család, csak egy szobát és a konyhát tudták fűteni. Edit karácsonyi és húsvéti lapokat készített, hogy pénzt keressen. Egyházi gyereklapokat illusztrált, fényképeket retusált, textilt festett, batikolt. A szép komáromi oltárterítők hírére jöttek a megrendelések a gyülekezetektől. Összesen körülbelül ötven oltárterítőt tervezett országszerte. A sitkei, a tokorcsi és a főtí templomok berendezését is ő tervezte.

Hallotta az időt, amikor 1956-ban Gáspár fia műegyetemistaként barikádokat épített a Körtéren, és később elhagyta az országot. Mátyás Debrecenben az Egyetemi Forradalmi Bizottmány társelnöke lett. Hajdúböszörményben tartott beszédében ugyan fegyelmetzetségre intette az embereket, mégis börtönbe került. Közben vejjekkel, menyekkel bővült a család, és megszülettek az első unokák is. Nagyanyó őket is rajzolni, festeni tanította.

Hallották az időt, amikor Schulek Tibort 1962-ben a „rendszer elleni lázítás” koholt vádjával felfüggesztették komáromi lelkészi állásából. A család egyik napról a másikra fizetés és minden remény nélkül maradt. Budapestre költöztek, tanácsi lakásba, ahol öt gyermekükkel újra együtt voltak. Schulek Tibor angol- és némettanítással, valamint atlétikai cikkek fordításával foglalkozott. Utóbbira két tehetséges rúdugró fiuk, Ágoston és János ösztönözte. A család tovább gyarapodott, unokák és dédunokák követték egymást. A nagycsaládi karácsonyokat már a kelenföldi templom tanácstermében rendezték.

1986 januárjában költöztek utolsó lakhelyükre, a Hunyad-óromra. Három évvel később elhunyt Schulek Tibor. Az édesapja építette kelenföldi templomban búcsúztatták, majd Visegrádon temették el ősei mellé. 1991 decemberében Edit kórházba került, ahol az orvosok lemondtak róla, de ezután – igaz, ágyban fekvé – még másfél évig élt. Gyermekei, unokái ápolták, látogatták,

igyekeztek neki visszaadni mindazt a szeretetet, amit tőle kaptak. Utolsó, huszonhetedik unokája az ő betegágyánál tanult meg járni. Sugárzó derűje itt sem hagyta el, bár ereje észrevétlenül fogyott. 1993. március 25-én csendesen, békében örökre elaludt. Temetésén a maga választotta zsoltárral búcsúztak tőle szerettei: „*Nappal kiküldte kegyelmét az Úr, éjjel éneke volt velem, imádság az én életem Istenéhez.*” (Zsolt 42,9)

Thurnay Béláné Schulek Vilma is *hallotta az időt*, amikor ősz fejjel nekifogott édesanyja élettörténete megírásának. Elsősorban az unokákkal, az újabb és újabb dédunokákkal akarta megismertetni életét és művét. Nem is sejtette, hogy könyvében keresztül milyen sokan fogják még nagyanyjuknak, dédanyjuknak érezni ezt a rendkívüli asszonyt, aki Istenbe kapaszkodva elbírt a 20. század minden terhét és nyomorúságát. A születése óta eltelt több mint száz év távolából is *hallom az időt*, amelyről felemelő élete tanúskodik.

Fabiny Katalin

Spiritualitás és gyakorlat¹

HAFENSCHER Károly: *Liturgia. A keresztény istentisztelet protestáns megközelítésben, ökumenikus szellemben.* Luther Kiadó, Budapest, 2010.

Azt hiszem, Hafenscher Károly liturgikakönyvének megjelenése a magyar evangélikus egyházi élet jelentős eseménye. Bizonyára hosszabb időre, szakértők, teológusok, lelkipásztorok és mások figyelmes munkájára van szükség a könyv feldolgozásához, és még többre is a köztudatban és a közgyakorlatban való asszimilálásához. Első, gyors elolvasás után nekem is meg kell most elégednem néhány első pillantásra is szembeűnő megfigyeléssel.

Ha azt mondom, hogy a könyv mindenekelőtt a szerző liturgia iránti szeretetéről tanúskodik, akkor

nem egyéni kedvtelésre, elsőbbségadásra vagy éppen elfogultságra gondolok. Hanem egy őt mozgató szilárd meggyőződésre. Arra ugyanis, hogy az istentisztelet nem *egy* jelenség a többi között az egyházi élet sokszínűségében, hanem annak csúcspontja, mondhatni leglényege. Anélkül, hogy lebecsülném az egyéni kegyességet, a katekézist, a szeretetszolgálatot, a társadalmi életben való helytállást és a hit egyéb megnyilvánulásait, ki mondható, hogy az egyház elsősorban az istentiszteletben egyház. Mégpedig azért, mert mint közösség ott valósítja meg folyamatosan az istenismeret és a dicséret kedves kötelességét, ott nyeri el annak gyümölcseit, és ott gyakorolja előre azt, ami az örökkévalóságában majd egész létét és mindannyiunk létét kitölti. A hit, a hittanítás, a diakónia, a közösségépítés ott majd elmúlik, de megmarad az istenlátás, az istenszeretet és az isten-

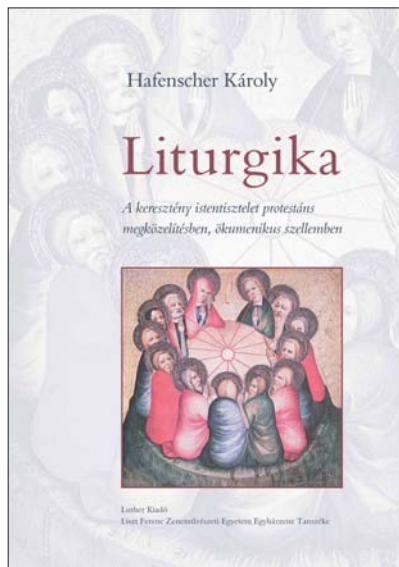
¹ Elhangzott az első Credo-esten, 2010. május 26-án.

dicséret öröme. Kétségtelen, hogy földi liturgiánknak egyik elhanyagolhatatlan eleme ott majd hiányzik. Itt az emberi természethez illően az érzékelhető, anyagi valóságon keresztül látjuk a láthatatlant, ott pedig színről színre. Most kell a templom, kellenek a meghatározott szavak, kell az ének, kellenek a szimbólumok, ott ezekre nem lesz szükség. De a szerző világossá teszi, hogy ez a tény semmiképpen sem vezethet az úgynevezett külsőségek lekicsinyléséhez. Az emberi természetből következik, hogy a szellemiekhez az érzékelhetőeken keresztül van utunk. A második isteni személy *testben* jelent meg, hogy a karácsonyi prefáció szavai szerint „dum visibiliter Deum cognoscimus per hunc in invisibilium amorem rapiamur”, vagyis Krisztusban látható módon ismertük meg az Istent, hogy ezáltal a láthatatlan dolgok szerelmére ragadtassunk. Ezért hangsúlyozza a szerző végig a könyvében azt az ősi meggyőződést, hogy a liturgiában a külső és belső, a látható és láthatatlan, az emberi és isteni elszakíthatatlan egységet alkot. Ez határozza meg a könyv módszerét is: mindig konjunktim, összekötve beszél a liturgia konkrétumairól, megragadható anyagáról és annak belső, kegyelmi hatásáról. A liturgia legfontosabb célunk közegebe helyez, s ezért a szerző részéről a liturgia szeretete végső szinten egyháztani állásfoglalás.

A könyv másik figyelemreméltó erénye a témák rendezett sokfélesége. A teológiai alapozás után tárgyalja az alapvető liturgikus szövegek értelmét, keletkezését, használatát; az egyetemes és a magyar protestáns liturgiátörténetet ökumenikus áttekintés követi; majd pedig az egyházi esztendő részletes, szövegekre alapuló elemzése. Ezután beszél a liturgus, a kántor, a lektor, a gyülekezet szerepéről, feladatáról, majd pedig „tárgyi feltételek” cím alatt a templomról, oltárról, szószékről, keresztelőkútról. A rendkívüli istentiszteletek ismertetése után bőséges

fejezetben fejtegeti az úrvacsora liturgiáját, a könyv végén pedig összegzi az általános tanulságokat. Valóban, együtt találunk szinte mindent, amire az istentiszteleti életben szükségünk van. Ha szabad, egy hiányt tudok felpanaszolni. Többször említi a zsoltairos istendicséret, az imaórák, magyar néven zsolozsma fontosságát, de hiányzik az a fejezet, mely annak szerkezetét, elemeit, celebrálásának módját és természetesen történetét leírná. Gondolom, ezt a fejezetet később még pótolni fogja a szerző.

De nézőpontját is ez a rendezett sokoldalúság jellemzi. Bőséges *teológiai* alapozást ad, és közben részletes leírást a liturgia *tárgyi valóságáról*, szerkezetéről, szövegeiről, szimbólumairól. Eközben állandóan tekintettel van a *lelkipásztori gyakorlatra*, olykor konkrét tanácsokig elmenően utal a tennivalókra. Mindehhez ott a kellő *történeti háttér* is. Nem mintha az istentisztelet efféle történettudományi háttérmagyarázatra szorulna. Hanem azért, mert a liturgia sok elemét jobban értjük és átérezzük, ha ismerjük azok keletkezését. Ne felejtjük, hogy a könyv nem az egyszerű hívőnek szól, akit bizonyára másképpen kell bevezetni a liturgikus életbe. Aki azonban ma teológusként, agendaszerkesztőként, a napi liturgia mikéntjének meghatározójaként vagy szolgájaként a liturgia elhivatott munkása, annak egy egyháztani és liturgiai szempontból is zavaros korszakban kell tájékozódnia, munkáját egészséges ítélőképességgel kell megalapoznia. A mai liturgiai közbeszédben sokszor van szó az „organikus fejlődés” követelményéről. A liturgiát nem lehet íróasztal mellett kitalálni, annak a századok névtelen mélységeiből kell hozzánk elérkeznie. Úgy kell tapasztalnunk, hogy mi nem megalkotói, hanem alázatos és boldog befogadói vagyunk egy nagy hagyománynak. Nem holt hagyományról van szó; a szerző



ismételten beszél azokról a határokról, melyeken belül a liturgia alkalmazkodhat a korhoz. Ez az alkalmazkodás azonban nem önkényes lelemény terméke, s ezért kell benne élnünk a nagy hagyományban. Sokszor az is a baj, hogy kis hagyományaink (melyeket persze nem akarok semmibe venni) mintegy eltakarják előlünk a nagy hagyományt. Mint a könyv sokszorosán példázza, sokaknak a gyermekkori emlékek, az előző generáció vagy generációk hagyatéka tűnik minden további nélkül a hagyománynak. Nem egyszer torzulásokat, kisszerűségeket, arányvesztéseket kezelünk önazonosságunk meghatározójaként. „Szemeimet a hegyekre emelem”, a hegyeket nem takarhatják el a – bár közeli, de alacsonyabb – dombok. Bármennyire csábítóak magunk és korunk tapasztalatai, a kisszerűségtől csak annak a nagy hagyománynak ismerete és szeretete menthet meg minket, melynek megelevenítő ereje felülmúlja a mi manipulációink látszateredményeit. Erre is érvényes, hogy „aki szereti életét, az elveszíti azt”. Hafenscher könyve újra és újra hangsúlyozza a liturgia befogadó jellegét, és ez az alapállás egyben a könyv módszerét is biztos alapra helyezi.

A könyv alcíme: *A keresztény istentisztelet protestáns megközelítésben, ökumenikus szellemben*. A protestáns megközelítés elsődlegesen evangélikus megközelítést jelent. És ezt nemcsak a szerző hovatarozása magyarázza, hanem egy szerencsés körülmény. Az evangélikus istentisztelet elég nagymértékben rögzített jellege, a megszabott formák, szerkezetek, imádságok, perikóparendszerek konkréttá, foghatóbbá teszik azt, amit a liturgiáról mond, mint a laza szerkezetű és esetleges tartalmú istentiszteleti formák vagy inkább formátlanságok. A szerző nem a levegőbe beszél, hanem – a liturgia módszeréhez illően – bibliai és agendás szövegekből, énekekből, helyes szokásokból, rendtartásokból kiindulva jut el egyrészt a spirituális megértéshez, másrészt a napi gyakorlat kérdéseihöz.

Azt a célt, hogy könyvét „ökumenikus szellemben” írja meg, két vonatkozásban is jól megközelítette. Elsősorban horizontján ott van a többi keresztény egyházak gyakorlata. A református istentisztelet tárgyalása termé-

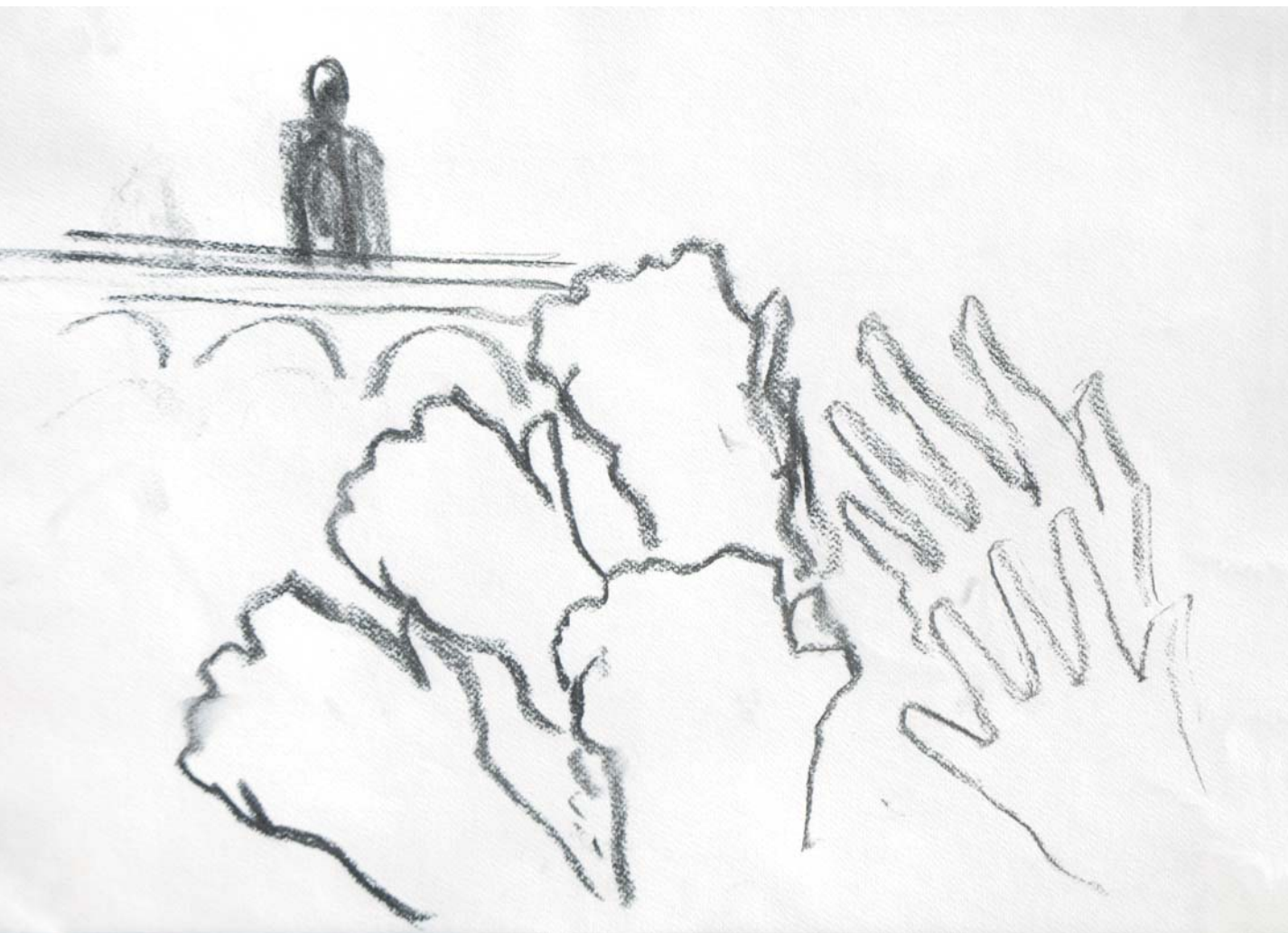
zetes követelmény volt. De szinte minden fejezetben említést tesz az egyes témák tárgyalásánál az anglikán, bizánci, római rítusokról, egy fejezetben pedig összegzően jellemzi ezeknek is, és rövidebben a szabadegyházaknak is a liturgiai életét.

Ám van az ökumenizmusnak egy mélyebb alapja is. Mint hangsúlyozza, a kereszténység nem ötszáz, hanem kétezer éves. Ha talál is kifogásolnivalót a reformáció előtti liturgikus elméletben és gyakorlatban (ezek megtárgyalása most nem ide tartozik), ezt a kétezer évet úgy fogja fel, mint közös történelmet, mint a maga egészében az összes egyháztest történetét, s hagyományát mint közös kincset szemléli. Az utolsó századok aránytalanságai minden egyház gyakorlatában éppen akkor kerülnek helyes megítélés alá, ha azokat a közös istentisztelet kétezer éves távlatában tesszük mérlegre. Az, ami mondjuk 200-ban vagy 700-ban, de akár 1200-ban is a kereszténység közös gyakorlata volt, nem nevezhető egyszerűen katolikus vagy éppen római elfajzásnak, hanem olyan keresztény, ha tetszik ökumenikus hagyomány, melyet a reformátorok, elsősorban Luther megtisztítani, de nem elvetni szándékozott.

Bizonyára lesznek, lehetnek viták a könyv egyes részeit illetően. Én is szívesen elmondom majd a szerzőnek azt, amit esetleg kiigazítandónak tartok. E viták vagy inkább elemzések alapján bizonyára szükség lesz öt-hat év múlva a könyv új, átdolgozott kiadására is. Addig azonban lenne egy sürgetőbb feladat. Nem akarom a munkával agyonterhelt szerzőt újabb feladatra presszionálni, mégis úgy gondolom, szükség lenne a jelen könyv egyszerűbb és rövidebb, tankönyvszerű változatát is megalkotni, nagyjából a jelenlegi nagykönyv egyharmadának terjedelmében. Azok, akik nem szakemberek, de osztoznak a szerző liturgia iránti szeretetében, szívesen vennék ezt a számukra könnyebben megemészthető kompendiumot. S ez annál inkább hasznosnak látszik, mert a könyv új látásmódja, szemléletének hitelessége megérdemli, hogy a széles körű egyházi köztudat részévé váljék.

Gratulálok a szerzőnek, és őszinte meggyőződéssel kívánom munkájának folytatását.

Dobszay László



Szerző – négyféle társaságban¹

FABINY Tibor: *Szótörténekek. Hermeneutikai, teológiai és irodalomtudományi tanulmányok*. Luther Kiadó, Budapest, 2009.

„Verba volant, scripta manent” (a szavak elrepülnek, az írások megmaradnak) – mondja a régi latin mondás – nyilvánvalóan tükrözve a római jogi szemlélet írásbeliségének elsőbbségét a bizonytalan szóbeliséggel szemben. Fabiny Tibor gyűjteményes kötetének már a címe sem osztja ezt a szembeállítást. A szavak nála nem elrepülnek, hanem megtörténnek, hiszen teológusként tudja, hogy az emberi szó ősképe az a teremtő Ige, amely szó és történet egyszerre. Ezért az írás sem akar holt betű maradni, amint erre már az ótestamentumi héber nyelv olvasni szava is utal: a *qará’* ugyanis kiáltást, hangos beszédet is jelent. A keleti gondolkodásban még evidencia volt, hogy az írott szónak megszólaló hanggá kell válnia, hasonlóan ahhoz, mint amikor egy zenemű kottája egy értő művész interpretálásában megszólal a mai hallgató számára. Feljegyezték, hogy Szent Ágoston tanítványai csodálattal nézték a mestert, amint úgy olvasott magában, hogy csak a szája mozgott. Talán ez volt az első váltóátállító jel nyugati írás-olvasás kultúránkban, hiszen ez a belső, intellektuális találkozás a szöveggel pontosan megfelelt a görög-római olvasásfelfogásnak. A görög *anaginószekein* a leírt szöveg újra felismerésére utal inkább, nem az elhangzására.

A szerző számára azonban a szótörténet elsősorban a személyes megszólítottaságot jelenti, legyen az akár a Szentírás megszólalása (az érte folytatott becsületes teológiai munkával együtt), akár az angol irodalom klasszikusaival, Shakespeare-rel vagy Miltonnal való találkozás vagy éppen a Hamvas Bélával folytatott párbeszéd. Jól látja, hogy a szótörténet nagy újkori áttörése éppen a reformáció forrásvidéken történt; Luther igehirdetés- és Szentírás-felfogásában. Mert valóban ez a sorrend: a *viva vox Dei* a reformáció igazán forradalmi felfedezése, és csak másodlagosan a *sola*

Scriptura. Természetesen a kettő elválaszthatatlan is, hiszen a megszólító Ige az Írás megértéséhez és interpretálásához kötött emberi beszéd, tehát hermeneutikai feladat is.

De a kommunikációhoz mindenekelőtt komunióra van szükség, vagy éppen fordítva: „a szótörténet akkor valószínű, ha abból közösség támad” (9. o.). A könyvet ezért most abból a sajátos szempontból is próbáljuk áttekinteni, kiknek a társaságában érzi jól magát Fabiny Tibor, kik szólították meg őt igazán, és kiket is próbál ő maga szóra bírni.

A szerző legsajátosabb közössége a bonhoefferi értelemben vett *Sanctorum Communio*, a keresztény egyház és teológusainak Szentírást értelmező közössége. Nem titkolja, hogy ezen belül is a lutheri teológiai tradícióban van leginkább otthon, nemcsak a szülői házból hozott családi-felekezeti indíttatások okán, hanem sokkal inkább az ide történt szellemi hazatalálás jogán is. Magával ragadja ennek a teológiának Krisztus- és keresztközpontségét és a már emlegetett igeszemlélete, amelyből egyenesen következik a reformatori hermeneutika is. Barthaal együtt vallja, hogy a teológiai írásértelmezés helye az egyház, amely természetesen nem zárja be e határok közé a Szentírás történetét. Így kerül a 20. század rendszeres teológusai közül elsősorban az úgynevezett *Ige teológiáját* képviselők társaságába, és lesz Karl Barth, Gerhard Ebeling, Dietrich Bonhoeffer vagy az amerikai Barth-reneszánsz jeles képviselőjének, George Hunsingernek és nem utolsósorban Vajta Vilmosnak a dialóguspartnere. Ezzel – nolens volens – a 20. századi dogmatikát is rehabilitálja, kimutatva, hogy az valójában egy olyan hermeneutikai kör, amely a Szentírás üzenetének és interpretációtörténetének, valamint a mai egyház kihívásainak ívén mozog. Tehát nem statikus, hanem dinamikus tudomány, amelynek szoros kapcsolata van a mindenkori status confessionishoz is. Fabiny Tibor rendszeres teológiai érdeklődésének tehát két sarkalatos pontja van: az egyik az igeesemény hiteles megértése, a másik ennek hitvallásos megnyilvánulása.

Ha az elsőt vizsgáljuk írásaiban, akkor akár az a felszínes kép is kialakulhat, hogy a szerző a 19. századi történet-

¹ Elhangzott az első Credo-esten, 2010. május 26-án.

kritikai szellem ellenében kész feláldozni a történetiséget a jelentés és az értelmezés oltárán. Ám ez csupán csak látzat, hiszen az összevont cím második fele is hangsúlyos: történekről van szó. Ezért szerepelteti a Hermeneutikai Füzetek sorozatban a 20. századi üdvtörténeti iskola jeles képviselőjét, Oscar Cullmant, *Krisztus és az idő* című művével. Ez egyenesen következik abból is, hogy Fabiny Tibor számára a tipológia mint az Újszövetséget és a reformátori felfogást jellemző analogikus gondolkodásmód, döntő jelentőségű. Ez a műfaji sajátosság, amely a mítosz- és szimbólumértelmezéshez éppen a történetiséget kapcsolja hozzá, akár meg is magyarázza, hogy a jelen válogatásban Rudolf Bultmann például csupán érintőlegesen szerepel, noha ide is áll, hogy más műveiben súlyának megfelelően foglalkozik vele. Másfelől éppen a történelem és a hermeneutika szoros kapcsolata miatt annak a hiányérzetünknek is hangot kell adnunk, hogy ez az aspektus például a jeles kortárs lutheránus teológussal, Wolfhart Pannenberggel együtt szinte teljesen ki is esik a szerző látóköréből. (Természetesen igazságtalanok lennénk, ha nem említénénk, hogy a feltámadás történetiségével kapcsolatban néhány mondatban hivatkozik rá; 259–260. o.) Annak a magyarázatát is szívesen hallanánk, hogy a kép és a szimbólum elemzésével foglalkozó tanulmányokból (13–64. o.) miért marad ki Paul Tillich. A kép és ikonoklasmus témájánál a református recenziens természetesen szívesen olvasta volna Kálvin és a helvét irány kultuszi képtilalmának akár kritikai elemzését is. A hiányérzet ugyanakkor egy további kötet iránti igényt is megfogalmaz, hiszen például Kálvinnal, Jonathan Edwardszal kibővülve jóval tágabb az az arcképcsarnok, amelynek társaságában már találkoztunk a szerzővel.

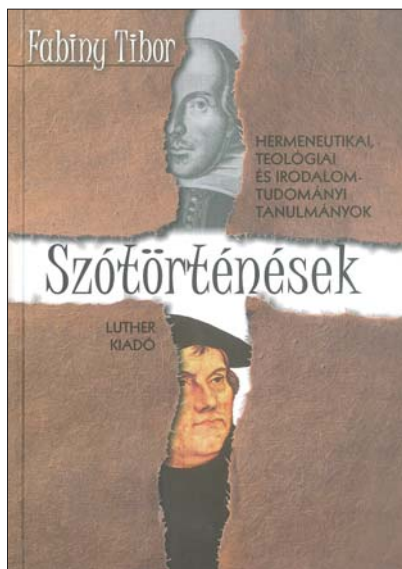
A *status confessionis*szal kapcsolatban is csupán ízelítőt kapunk abból a folyamatból, amelynek ében tartására Fabiny Tibor elkötelezte magát. A *confessio* szót a teo-

lógiatörténet kettős értelemben használta: hitvallásként és bűnvallásként. A könyv is szól mindkét értelmezésről. A hitvallás helyzete a 20. század két politikai és ideológiai diktatúrájának nyomására jött létre. Ennek hatására találkozunk olyan hitvalló személyiségekkel, akik az elvtelen kompromisszum helyett „az árral szemben is vállalták hitüket, s így tanúkká, mártirokká lettek” – mint a szerző megállapítja (287. o.). Erre a hitvalló helytállásra különösen két személyiség jelenti számára a mértékadó példát: a német Dietrich Bonhoeffer és a magyar Ordass

Lajos. Közösségi vonatkozásban pedig a Barmeni Teológiai Nyilatkozat az a 20. századi minta, amelynek nyomán magyar nyelven is születtek a hivatalos teológiák egyoldalúságai ellen tiltakozó írások.

A múlt azonban szégyenünkkel és gyengeségeinkkel is szembeesít minket. Fabiny Tibor ennek a kényes kérdésnek a megítélésében is a purifikálás és elhallgatás végletei között keresi a keresztyén közösség egyedül járható útját. Ez pedig a *confessio oris* és a közösség elleni bűn közösségi megbocsátásának Bonhoeffer által ajánlott útja (306–307. o.).

Hitvalló mozgalmakat azonban nemcsak a diktatúrák kényszerhelyzetei hívnak létre, hanem a szekuláris korszellemhez igazodás okozta hitbeli meggyengülés is. Fabiny Tibor vallja, hogy ebben a *status confessionis*ban vállalni kell olykor az egyházi konzervativizmus bélyegét is, hiszen az egyház számára nem a korszerűség, hanem az igeszerűség lehet csak a mérce. Az ilyen hitvallásosság nem a konfesszionalizmus kerítéseit erősíti, hanem éppen az egyetemes keresztyén egyház érdekében szólal meg. Éppen a Krisztus-test fájdalmas szakadásai ellenében keresi a Lélek egységét az individualista és csoportkereszténység meghaladásáért. A Princetoni Nyilatkozat hazai megismertetésével és népszerűsítésével Fabiny Tibor a szervezeti ökumenikus mozgalom megfáradása ellen próbált jótékony impulzusokat áthozni a



tengeren túlról. Csak remélni tudjuk, hogy ezeket a szó-történeket teológusaink közönye nem semlegesíti, hanem rezonanciát vált ki egyházainkban.

A másik közösség, melyhez a szerző elsődleges szakmája szerint is tartozik, az irodalomtudomány és az angol irodalomnak az a része, amely még szervesen kapcsolódott a bibliai ihletésű kultúrához. Shakespeare és Milton két olyan mérföldkő, amely a kiköztelt idő-újkorai tapasztalata ellenére is azt a bizonyosságot erősíti meg, hogy a Szentlélek nemcsak a Szentírásnak, de a kultúrának is ihletője. Milton *Elveszett paradicsoma* az imádság liturgiai mélységeibe és magasságaiba vezet bennünket (366–375. o.), a shakespeare-i tragédiákban viszont szóhoz jutnak a bűn, bűnhődés, szabad akarat olyan összefüggései, amelyeket legszebben a Wittenbergből hazatérő diák, Hamlet szimbolizál (103. o.). Fabiny Shakespeare-olvasatában a gyermekek látnak a bűn által megvakított szülők ellenében, de ők képviselik és hirdetik a feloldozást is. Éppoly lenyűgöző a bűn és gonosz szimbolizmusának elemzése a *Macbeth* kapcsán Paul Ricoeur Ádám-mítosza segítségével (78–93. o.). Az olvasás során bennem Tillichnek a démoniról szóló gondolatai idéződtek fel. A szerző előszava szerint talán éppen Hamlet lehet a mélyebb kapcsolópont a 20. század nagy mellőzött gondolkodójához, Hamvas Bélához, az ugyancsak evangélikus papgyerekhez. Ő írja a sorsdöntő találkozásról: „Amíg Hamlet apjának szellemével nem találkozok, egy kicsit búskomor, de pontosan úgy viselkedik és úgy beszél, mint a többi. Abban a percben, amikor apját meglátja, elkezd félrebeszélni. És micsoda meglepetés! Ugyanabban a percben kiderül, hogy nem ő, hanem a többi beszél félre, s ő az, aki helyesen beszél.” (9. o.) Az úgynevezett „normalitás világát” csak a hiteles szótörténe állíthatja a feje tetejéről a talpára.

A harmadik közösség, ahol Fabiny Tibor otthon érzi magát, a hermeneutika világa. Különös fordulat, hogy ezt az eredendően teológiai nyelvet éppen az irodalomelmélet és a filozófiai hermeneutika nyomán éppen Fabiny Tibor tanítja újra, immár évtizedek óta a teológusoknak. Fontos azonban leszögeznünk: ezt ő éppúgy segédtudománynak tekinti, mint ahogy a középkor *ancilla theologiae*nek te-

kintette a filozófiát, az újkor pedig a történettudományt hívta segítségül (181. o.). Ebből az is következik, hogy sem a filozófiai, sem az irodalomtudományi hermeneutika nem mindenható kulcs a Szentírás megértéséhez. Ha van is alapvető hasonlóság abban, hogy mindkettő szöveget próbál értelmezni, és ennek megvannak a módszerei sajátosságai, az alapvető különbség mégiscsak abban van, hogy a teológia Krisztus kettős természetének analógiájára a Szentírás kettős természetét is vallja. A kijelentésében is *Deus absconditus* semmilyen módszerrel nem fedhető fel. A szemek és fülek megnyílása a kegyelem pillanata. Ám a hermeneutika, mint a kérdés tudománya lelki és intellektuális érzékenységünket tartja karban. Karl Rahner szavai szerint, „az Ige hallgatóját” készíti fel a hallásra. A teológia a kezdetektől fogva tisztában volt azzal, hogy a Szentlélek munkája nem állítható szembe az ember igazságkeresésével. Kétirányú mozgás ez: közeledünk Istenhez, mert ő közeledik hozzánk. Paul Ricoeur, Northrop Frye vagy Brevard Childs társasága nem akadályozza, hanem éppen segíti helyesebb bibliaértelmezésünket. Köszönjük Fabiny Tibornak, hogy ebbe a társaságba értő módon vezet be a magyar nyelvű olvasókat is.

Végül, de nem utolsósorban, Fabiny Tibort a tiszteletes és tudós prédikátorok társaságában látjuk. A négy közölt ígéhirdetés a klasszikus homiletika és retorika szabályait követi minden papos pátoz nélkül. Mondanivalója friss és aktuális. Különösen szép és megragadóan egyedülálló a *Magnificat* parafrázisaként elmondott imádsága a keresztény politikusoknak tartott istentiszteleten: „Ne adj nekünk se túl nagy gazdagságot, se túl nagy szegénységet, hanem helyünket segíts megtalálni, ahonnan téged dicsérhetünk és rólad tanúskodhatunk, mert a hatalom nem a miénk – hanem a tiéd. Az ország nem a miénk – hanem a tiéd.” (397. o.)

Számadás, antológia ez a könyv Fabiny Tibor eddigi sokirányú szellemi tevékenységéről. Négy tisztes társaságban, szellemi műhely csoportképpen próbáltuk őt elhelyezni. Végül hadd fejezzük ki örömmünket, hogy most mi is társaságába kerülhetünk; barátként, testvérként, tanítványként – de mindenképpen szótörténeiseinek résztvevőiként.

Szűcs Ferenc



A fény festője

BODNÁR Zita: *A fény kapujában. Gondolatok Thuronyi István festőművész alkotásai nyomán*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2010.

Kis formátumát meghazudtolóan nagy jelentőségű művet tarthat kezében az olvasó, hiszen a felvidéki származású, Franciaországban élő Thuronyi István (1921–) festőművész alkotásai először kerülnek kiadvány formájában a magyar közönség elé. A könyv mottója – és vele együtt címe is – minden ízében találó, hiszen az alkotó művészetének lényegét fejezi ki. Számára ugyanis központi kérdést jelentett, hogyan tudja Istent a festészetével kifejezni, mígnem arra jutott, a fény a legalkalmasabb eszköz ehhez. Így vált minden képének meghatározó elemévé a kiáradó fény, amelyet – ahogy ő maga ezt kifejezi – előcsalogat a vászontól, és így lett ő „a fény festője”.

Nem hagyományos értelemben vett művészeti album született Bodnár Zita munkája nyomán, a festmények bemutatásakor nem a műelemzés módszeréhez nyúlt, nem is a művész gondolatait próbálta meg közvetlenül tolmácsolni. Hanem – a művész személyes, mély ismeretének talaján, finoman órá hangoltan – képeit szemlélve kibontakozó szubjektív, lírai-filozófiai asszociációit nyújtja az olvasónak. Ahogyan a képek válogatása is szubjektív, inkább a szív sugallatára, nem racionális megfontolások, tudományos szempontok alapján történt. A kiválasztott művek felfűzése ugyanakkor egyszerű és logikus: az emberi élet sarokpontjaira épül: teremtettségre, születésre, az életútra, a világban való helyünk megtalálására, szerelemre, házasságra, családra, halálra. Ezzel érintve a festő központi témáit: az ember istenarcúságát, Isten által neki rendelt hivatását, a házastársi szeretet csodáját, az Isten által való végső

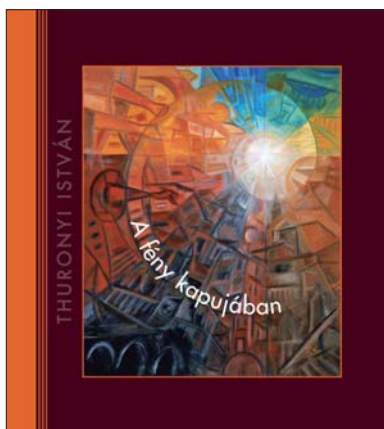
átlényegülést, a végtelenbe való átlépést. A kezdő kép első ránézésre mintha nem illeszkedne organikusan ebbe a sorba, emblematikus jelentőséget kap viszont azért, hogy gondolatvilága, illetve a hozzá kapcsolt sorok a művész által legutóbb komponált, *Rigókantáta* című zenemű mondanivalójával – melyet a könyv bemutatójával együtt adtak elő 2010. június 4-én – csengenek egybe. A sorok között is előbukkan a művész néhány

kulcsfogalma és személyiségének egy-egy vonása. Néhány közülük: jószág – igazság – szépség, „szeretet-körforgás”, szeretet – önmagam teljes odaajándékozása, szabadság, egység, világosság, istencsöitítés, Isten békéje, humor, az ember által cselekvő Isten, „minden reggel újjászületés”, újjászületés a Lélek által. De hogy a művek mélyebb mondanivalójához közelebb kerüljön az olvasó-néző, a képekhez kapcsolódó gondolatokon kívül sokban hozzájárul a művész életrajzának, illetve ars poeticájának

összefoglalója a könyv elején, és Fabiny Tibor személyes hangvétellű sorai a bevezetőben.

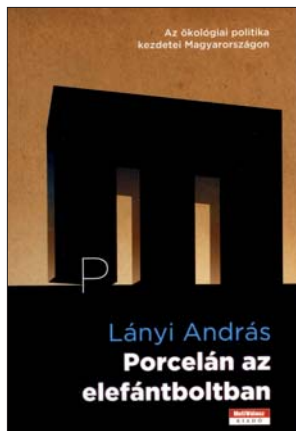
A bizánci kultúra utazóikonjai jutnak eszembe, amelyet az úton lévő könnyedén magával tudott vinni, hogy imájához mindenkor rendelkezésére álljon. E könyvecske kicsi mérete lehetővé teszi, hogy bárhová magunkkal vigyük, a képek mellé fűzött sorok pedig, hogy akár csak néhány percre elővegyük, szemezgezzünk belőlük, és azután tovább elmélkedjünk egy-egy mondaton. Szemlélődésre sarkall, kétszeresen is: egyrészt vizuálisan, a képek által, másrészt az elhintett gondolatok által. A könyv Thuronyi István művészetének és szellemiségének tulajdonképpen esszenciáját adja, de merem remélni, hogy ez csupán aperitif, és lesz folytatása egy nagyobb lélegzetvétellű album formájában.

Bechtold Ágnes



Az ökológiai politika kezdetei Magyarországon

LÁNYI András: *Porcelán az elefántboltban. Az ökológiai politika kezdetei Magyarországon*. Heti Válasz Kiadó, Budapest, 2009.



A szerző könyvében két értelmezési kísérletet tesz, amelyben mintegy kettős alkonyként mutatja be az ezredforduló évtizedeit. Az egyik a nyugati civilizáció alkonya: „Mi egy civilizáció végnapjaiban élünk.” A 21. századi világ a személytelen erőszak, az ínség, a pusztulás, az éles társadalmi különbségek, a globális kiszolgáltatottság

világa – amikor a technológiai erőszak rendje elnyomja mind a természetet, mind az emberi természetet, azaz az éltető sokszínű kultúrát. Az örömtelen gazdaságért kárpótlást látszólag a pazarló használat – fogyasztás – „szabadsága” nyújt, amelynek eredményeként az emberi élethez szükséges két létközeg, két élőhely jóvátehetetlenül elpusztul. A szimbolikus környezet élőhelye, a nyelv, a kultúra háza, amelyben az ember, a megértés módján létező lény a közös hagyományok és az értelem talaján társaival párbeszédet folytat. Azután „a fajtára jellemző környezeti egység”, a honi táj, hazája, otthona, „háza” is elpusztul.

A másik az elmúlt húsz év történetét tekintve még mindig értelmezésre váró válságperiódus, a Kádár-korszak alkonya. Ami nálunk az elmúlt húsz évben rendszerváltásként zajlott, az nem más, mint egy rosszlemkű korszak végső, kései szakasza. A harmadik köztársaság húsz éve az 1948 óta tartó történelmi korszakhoz kötődik, annak szerves része, „az államszocializmus alkonya”. Lányi András szerint az igazi probléma az, hogy egyikkel sem merünk szembenézni. Olyan idejétmúlt egyéni és kollektív túlélési stratégiákat keresünk, amelyek már

nem segítenek. Eljut ahhoz a kérdéshez, amelyet mi magyarok történelmünk során már sajnos többször is feltenni kényszerültünk: „De mi van azokkal, akiknek a múltja nem tud elmúlni, és olyan jelenben élnek, amelyeknek nincs jövője?” Bibó István ezt nevezte a zsákutcás történelmi fejlődés állapotának.

Az igazi szembenézés hiányának három alapvető okát jelöli meg a szerző. Mindhárom a kádárizmus függvényeként alakult ki. Az első a hallgatás/elhallgatás bevált ösztársadalmi stratégiája. Rákosi idejében a rettegés volt meghatározó, Kádáréban az elfojtás, az elhallgatás. Második oka rövidlátásunknak, hogy az emberek jelentős része nem is kívánt szembenézni a múlttal, mert annak történései ellentétbe kerültek a jelenről kialakított magyarázataikkal. Az „új” köztársaság nem akart számot vetni múltjával, és így a társadalom privatizálhatta a kötelező pártállami amnéziát is. A magánmúlt elhallgatása, hamisítása komoly méreteken folyt. Mai gyengénlátásunk harmadik oka, hogy a múlt még egyáltalán nem múlt el, még nem ért véget, a jelenünket képezi. 1945–1956–1989 és 2009 egy összefüggő történet. Egy újfajta uralmi berendezkedés megszilárdulásának három fázisa. Az elsőben (1945–1960) a hódítók és vazallusaik szétverték, kifosztották és elkergették a művelt egyházi, tudományos és szellemi elitet és a birtokos osztályokat. A másodikban (1960–1989) az uralomnak azt az új intézményes rendjét építették ki, amelyben a hatalomhoz fűződő kiváltságaik révén művelődhetek, vagyonosodhattak. Ám egy központosított, államszocialista rendszer számukra is kevés mozgásteret adott, főként ami a megszerzhető vagyon növelésének korlátait és a már megszerzettel való rendelkezés lehetőségeit illeti. Ahhoz, hogy szabadon gyarapítsák, élvezhessék és örökletessé tehessék vagyonukat és kiváltságaikat (beneficiumaikból allódiумokat alakítsanak ki privatizáció, azaz a véres erőszakkal államosított közvagyon „elmagántulajdonítása” révén), kellett az új berendez-

kedés utolsó, végső szakasza, a megszüntetve megőrzés fázisa, természetesen a szocializmust „építő-lebontó” forradalmi élcsapat irányításával és kontrollja alatt. A változások igazi tétje az volt, hogyan alakul a tulajdon szerkezete, és kikből áll majd az új tulajdonosréteg. A privatizáció volt az egyik eszköze az államszocializmus alatt kialakult erőviszonyok reprodukálásának. A mi posztszocialista kapitalizmusunk működésének alapja nem a piaci verseny, hanem az állami újraelosztásból finanszírozott tökefelhalmozás a klientúra számára, és közben a hazai piac, a hazai munkavállalók kiszolgáltatása az úgynevezett „spontán” folyamatoknak. Ma már sajnos jól látható, hogy a fő cél nem az államadósság csökkentése, hanem a közszolgáltatások piacosítása, a pártklientúrák vagyonának gyarapítása. Lányi szerint Magyarország elmúlt húsz évének hőse a „kapitálszocialista” nagyvállalkozó, aki annak a posztszovjet rendszernek a furcsa képződménye, amely a törvénykerülő állam és a piackerülő gazdaság összjátásából nyeri létét. Így a jelenkori államtalanítás szerepe kísértetiesen emlékeztet a hajdani államosítására: korrumpálni a közszférát és lehetetlenné tenni a tőle független magánkezdeményezéseket a kultúrában ugyanúgy, mint a gazdaságban. A Záhonytól Hegyeshalomig terjedő joghézag mélyén végleg eltűnni készülő ország jelen állapotának jellegzetességeiről álljon itt néhány további gondolat.

Nincs demokrácia demokraták nélkül – emlegetik oly sokszor Bibó egyik híres mondatát. És valóban úgy látszik, az élő demokratikus hagyományok a legfontosabbak egy jogállam szempontjából. Nálunk sajnos ezek a hagyományok hiányoznak, amelyeknek kialakulására nem volt sem idő, sem lehetőség, de legfőképpen a szándék hiányzott. A jogállam működése nem a pártok számától függ, hanem a hatalom és a nép kapcsolatától. A szerző szerint egypártállamból többpártállammá lettünk. Ennek a furcsa átváltozási folyamatnak egyik jelentős állomása volt, amikor az MSZMP elérte, hogy a vele szemben álló erők alakuljanak pártokká. Így további szerepüket ne a társadalom mozgósításában lássák, hanem a hatalmi osztozkodás-

ban. Az újonnan alakult pártok legitimitása alig volt erősebb, mint az állampárté.

Nagyon komoly deficitje a magyar „demokráciának” a nép és a hatalom egészséges kapcsolatát garantáló elszámoltathatóság, leváltás, felelősségre vonás érvényesíthetőségének hiánya, azaz a politikai felelőtlenség széles körű, majdnem határtalan fenntartása. A két nyilvánosság kialakulása pedig még a meglévő struktúrában rejlő lehetőségeket is semmissé teszi, a következménynélküliséget erősíti hosszú távon. Ahol két nyilvánosság van, ott valójában egy sincs – állítja Lányi András. A demokrácia lelkének, a demokratikus hagyományoknak a kialakulásához, érvényre jutásához elengedhetetlen a nyilvánosság előtt zajló párbeszéd. Egy álláspont igazságát nem az azt vallók számbeli fölénye garantálja, vagyis az igazság sohasem mennyiségi, hanem minőségi kérdés.

A nyilvánosság hiányának súlyos következményei többek között a szellemi teljesítmények fokozatos hanyatlása, az értelmes és konstruktív egyet nem értés lehetőségének elvesztése, és ami a demokrácia végét jelenti: a politikai testületek függetlenítik magukat a nyilvánosságok ítéleteitől, maguk döntenek el, melyik a mérvadó, azaz a politikai hatalom legitimálja a nyilvánosságot, és nem a nyilvánosság a politikát.

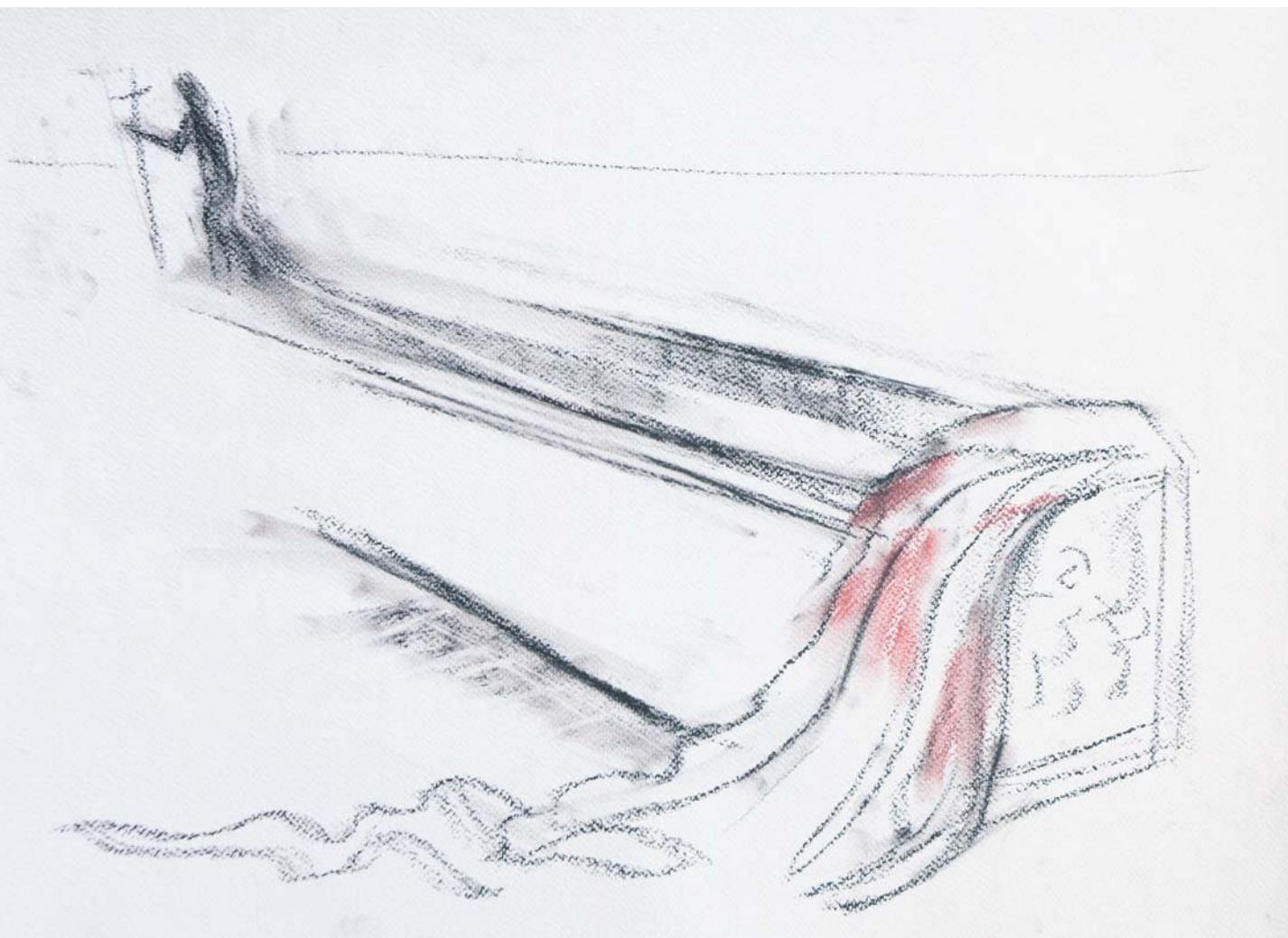
Lányi András szerint a „pártokrácia” uralkodó osztály, amely nem választás, nem születési előjogok, nem is a piaci verseny révén jutott hatalomhoz (nem demokrata, nem arisztokrata és nem polgár – *G. E.*), hanem a közhatalom gyakorlásához fűződő kiváltságos viszonya révén. Így a racionális uralom nem annyira az állam intézményeiben ölt testet, mint inkább pénzügyi hálózatokban, demokratikus felhatalmazás és nyilvános kontroll nélkül. Egy ilyen állam iránti lojalitás könnyen haszonelvű mérlegelés tárgya lesz. Minden elköteleződés feltételelessé és ideiglenessé válik, és az állam elveszíti legitimitását, tiszteletreméltóságát és hatalmát.

A 21. század sajátosságának mondható, hogy nagyon keveset bíz az egyén szabad belátására. Apórielkos, mindenre kiterjedő szabályokkal hatol be

nap mint nap az élet minden személyes területére, amely így hatalmi viszonyok alávettségébe kerül. A születés, a nevelés, a tanulás, a gyógyulás, a szórakozás, a szex, a táplálkozás stb. politikai kérdéssé lett. Eközben a véleményformáló „elit” a politika fogalmát a pártpolitika szűk körére szorítva fenn kívánja tartani a döntések jogát a „pártokrácia” számára. A neoliberalizmus ideológiai érdekegyverét állandóan suhogtatva próbálja közmeggyőződéssé tenni, hogy az állam legyen semleges, a tudomány értékmentes, a közbeszéd politikailag korrekt és a teljesítmény összemérhető. Lányi szerint a kommunistából vedlett keleti liberális habitus lényegéhez tartozik az objektívnek vélt szabályok és törvényszerűségek túlértékelése, az

aufklérista univerzalizmus szellemében fogant egyetemes érvényű eszmék és fogalmak szerinti politikai cselekvési kényszerek erőltetése. A szerző szembeállítja ezzel Hajnal István gondolatait, aki szerint „az emberi társadalom építését nem felülről, elképzelt, nagy célokért kell kezdeni, hanem alulról, a kicsinyek biztosításával, mert különben a közjólétből a kevesek jóléte lesz”. Elfogadva Lányi érvelését: a politikai cselekvés ma igenis erkölcsi kötelesség. A természet, az ember, a kultúra elpusztítása közepette magyarázhatja-e az egyén részvétlenségét saját autonómiájának védelmével? Az ökológiai politikai filozófia többek között erre is megadja a keresett választ.

Guóth Emil





CONTENTS

LECTORI SALUTEM	
Fábrí, György: <i>Lutherans: Christians of Freedom and Responsibility</i>	1
COMPASS	
Nagy, Olivér: <i>About Pentecost for the Umpteenth Time</i>	2
QUOTABLES	
Jász, Attila: <i>Later</i>	4
Jenei, Gyula: <i>Worries • Graphite • Watching the Landscape</i>	15
Molnár, Krisztina Rita: <i>Disciplined • Something Will Be • Cricket</i>	97–98
GOD'S WORKSHOP	
Nyíri, Kristóf: <i>Images in Natural Theology</i>	5
REALM OF WORDS	
Kemény, Aranka – Komáromi, Csaba: <i>"Beauty Always Lives in Poetry" – From the Early Poems of György Faludy</i>	17
WITNESSES AND CONCLUSIONS	
Tóth, Károly István: <i>The Evangelical Lutheran Church in Hungary in the First World War</i>	24
Böröcz, Enikő: <i>The Role of Ernő Mihályfi in the Life of the Evangelical Lutheran Church in Hungary</i>	37
CURTAIN	
Tóth, Noémi: <i>The Half of Creation: The Emergence of the Shakespeare Cult in the Stage Reception of Henry IV in the Era of Kádár</i>	49
SHELTER	
Hídvégi, Violetta: <i>The Caretakers of the Human Body and Mind: The Batizfalvy Brothers</i>	58
CONFESSION	
Mirák, Katalin: <i>"I Don't Want to Stay in Darkness..." Self-Disclosure and Revealing of the Past: on László Keveházi's Connections with the State Security – Personally and Generally</i>	67
LUTHERAN WORKSHOP	
<i>Borderline Cases: The Round-Table Discussion of Maek (Conference of Hungarian Lutherans) on the Slovakian–Hungarian Relations</i>	77
MATTER – CULTURE	
Keserű, Katalin: <i>The Family Portraits of Soma Orlai Petrics</i>	83
MODUS VIVENDI	
Hunčík, Péter: <i>As a Hungarian in Slovakia, or the Isosceles Triangle</i>	91
REVIEW	
Zalán, Tibor: <i>From Szklabonya to Balassagyarmat, and Beyond: The Actual Mikszáth</i>	99
Tabajdi, Gábor: <i>The Persecution of Churches (1956–1990): Fact-Revealing Exhibition in the House of Dialogue</i>	101
Hegedűs, Attila: <i>Jacobs or Jacob?</i>	104
Hegedűs, Attila: <i>Beyond the Seventh House</i>	105
Tóth, Sára: <i>"We Don't Need to Redeem God"</i>	107
Fabiny, Katalin: <i>I Can Hear the Voice of Time</i>	109
Dobszay, László: <i>Spirituality and Practice</i>	111
Szűcs, Ferenc: <i>An Author – in Four Kinds of Company</i>	115
Bechtold, Ágnes: <i>The Painter of Light</i>	119
Guóth, Emil: <i>The Beginnings of the Ecological Politics in Hungary</i>	120

INHALT

LECTORI SALUTEM		
	Fábri, György: <i>Die Lutheraner: Christen für Freiheit und Verantwortung</i>	1
KOMPASS		
	Nagy, Olivér: <i>Wieder einmal über Pfingsten</i>	2
ANFÜHRUNGSZEICHEN		
	Jász, Attila: <i>Später</i>	4
	Jenei, Gyula: <i>Ängste • Graphit • Sehen der Landschaft zu</i>	15
	Molnár, Krisztina Rita: <i>Beherrscht • Es wird etwas • Grille</i>	97–98
WERKSTATT GOTTES		
	Nyíri, Kristóf: <i>Bilder in der Naturtheologie</i>	5
WÖRTERREICH		
	Kemény, Aranka – Komáromi, Csaba: <i>„In der Dichtung lebt immer das Schöne“ Aus den neu entdeckten Jugendgedichten von György Faludy</i>	17
ZEUGEN UND LEHREN		
	Tóth, Károly István: <i>Die Evangelisch-Lutherische Kirche in Ungarn im ersten Weltkrieg</i>	24
	Böröcz, Enikő: <i>Die Rolle von Ernő Mihályfi im Leben der Evangelisch-Lutherischen Kirche in Ungarn</i>	37
VORHANG		
	Tóth, Noémi: <i>Die Hälfte der Schöpfung. Die Erscheinung des Shakespeare-Kultes in der Bühnenrezeption des Stückes „Heinrich IV“ in der Kádár-Epoche</i>	49
OBDACH		
	Hídvégi, Violetta: <i>Die Betreuer des menschlichen Körpers und Geistes. Die Brüder Batizfalvy</i>	58
GESTÄNDNIS		
	Mirák, Katalin: <i>„Ich will nicht im Dunkel bleiben...“ Selbstbekenntnis und Vergangenheitsbewältigung: Von den Kontakten von László Keveházi mit der Staatssicherheit – persönlich und allgemein</i>	67
EVANGELISCHE WERKSTATT		
	<i>Grenzfälle. Die Round-Table-Konferenz der Maek (Konferenz der ungarischen Lutheraner) über das slowakisch–ungarische Verhältnis</i>	77
MATERIE – KULTUR		
	Keserű, Katalin: <i>Die Familienportraits von Soma Orlai Petrics</i>	83
MODUS VIVENDI		
	Hunčík, Péter: <i>Als Ungar in der Slowakei, oder das gleichschenkelige Dreieck</i>	91
RUNDSCHAU		
	Zalán, Tibor: <i>Von Szklabonya bis Balassagyarmat und noch weiter. Der aktuelle Mikszáth</i>	99
	Tabajdi, Gábor: <i>Kirchenverfolgung (1956–1990). Ausstellung im Haus des Dialogs</i>	101
	Hegedűs, Attila: <i>Jacobs oder Jakob?</i>	104
	Hegedűs, Attila: <i>Jenseits des siebten Hauses</i>	105
	Tóth, Sára: <i>„Gott braucht nicht von uns erlöst zu werden“</i>	107
	Fabiny, Katalin: <i>Ich höre die Zeit</i>	109
	Dobszay, László: <i>Spiritualität und Praxis</i>	111
	Szűcs, Ferenc: <i>Verfasser – in vierfacher Gesellschaft</i>	115
	Bechtold, Ágnes: <i>Der Maler des Lichts</i>	119
	Guóth, Emil: <i>Die Anfänge der ökologischen Politik in Ungarn</i>	120